

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 35

Статті учасників
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції
студентів, аспірантів та молодих учених

«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності:
пошуки молодих вчених»

19 листопада 2021 року

Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, професор К.В. Громовенко

Виданичий дім
«Гельветика»
2021

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 35. – 122 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний та підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкуються відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 2 від 28.10.2021 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, професор. – заступник голови Ради; А.Ф. Крижановський, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф., проректор з НПП; М.І. Зубов, д-р філол. н., проф.; В.Г. Шутурмінський, д-р мед. наук, доц.; Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, проф.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доц.; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доц.; Г.М. Ерліхман, канд. філол. наук, доц.; Г.В. Савчук, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доц.; О.В. Дишкантюк, к.е.н, доц., О.М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.; Т.Г. Гончарук, д-р істор. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Л.О. Панкова, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. істор. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтвознавства, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доц.; Т.М. Каплун, канд. мистецтвознавства, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, проф.; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.; В.А. Малиновський, канд. мед. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури Міжнародного гуманітарного університету
Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

ВСТУПНЕ СЛОВО

О. І. Стеценко-Баранова
начальник відділу аспірантури
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

АПРОБАЦІЯ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. У статті розглянуто деякі питання організації і проведення у Міжнародному гуманітарному університеті щорічних загальноуніверситетських науково-практичних конференцій за участю аспірантів та студентів-магістрів як важливого чинника професійної підготовки науковців, формування навичок наукового пошуку та презентації результатів власних досліджень широкій науковій аудиторії.

Ключові слова: здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, здобувач вищої освіти ступеня магістра, індивідуальний науковий план роботи аспіранта, тема дисертаційного дослідження, апробація, презентація наукових досліджень, конференція, наукові видання, наукові публікації, статті, тези доповіді.

В аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється за освітньо-науковими програмами та навчальними планами, що затверджуються вченою радою університету для кожної спеціальності. Ідеться про такі спеціальності: 081 Право, 293 Міжнародне право, 073 Менеджмент, 051 Економіка, 035 Філологія, 034 Культурологія, 221 Стоматологія.

Протягом строку навчання в аспірантурі аспірант зобов'язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема, здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого повинні мати наукову новизну, теоретичне або практичне значення, та захистити дисертацію [1].

Науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії є обов'язковою складовою частиною підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних самостійно вести науковий пошук, творчо вирішувати конкретні професійні та наукові завдання.

Здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії проводить наукові дослідження згідно з Індивідуальним планом наукової роботи протягом чотирьох років навчання. У ньому визначаються терміни виконання, зміст та обсяг науково-дослідних робіт. Здобувач погоджує Індивідуальний план наукової роботи з науковим керівником, а вчена рада університету затверджує його протягом двох місяців з дня зарахування здобувача до аспірантури.

Вчена рада Міжнародного гуманітарного університету 12 листопада 2020 р. затвердила теми дисертаційних досліджень для 21-го здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії 1 курсу з 7-ми спеціальностей.

№	ПІБ аспіранта	Теми дисертаційних досліджень	Науковий керівник
Спеціальність 081 Право			
1	Поворознік Артем В'ячеславович	Юридичні технології здійснення правозахисної діяльності в сфері протидії торгівлі людьми	к.ю.н., доц. Д.Г. Манько
2	Рибаченко Сергій Пантелійович	Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням підрозділами Державної прикордонної служби України	к.ю.н., доц. С.О. Баранов
3	Череватий Михайло Юрійович	Реформування судової системи України на засадах принципів європейського судочинства: загальнотеоретичне дослідження	д.ю.н., проф. А.Ф. Крижановський
Спеціальність 081 Право («Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»)			
4	Головатюк Іван Миколайович	Зловживання процесуальними правами як інститут цивільного процесуального права	д.ю.н., доц. Л.В. Діденко

5	Мелех Ігор Степанович	Договір з надання електронних комунікаційних послуг	д.ю.н., проф. О.С. Кізлова
Спеціальність 081 Право («Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність»)			
6	Ліненко Світлана Олегівна	Кримінальні, процесуальні та криміналістичні засади розшуку підозрюваного	к.ю.н., доц. Н.В. Неледва
Спеціальність 293 Міжнародне право			
7	Сідоренко Юлія Михайлівна	Злочин депортації у сучасному міжнародному праві	д.ю.н., проф. Б.В. Бабін
Спеціальність 051 Економіка			
8	Чайка Наталія Іванівна	Інвестиційні перспективи співробітництва країн Вишеградської групи та України в рамках розвитку інтеграційних процесів	д.е.н., доц. Т.В. Деркач
Спеціальність 073 Менеджмент			
9	Власюк Карина Вікторівна	Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств ресторанного бізнесу	д.е.н., проф. А.Г. Гончарук
10	Ляшенко-Щербакова Валерія Валеріївна	Формування механізму управління ефективністю діяльності фармацевтичних підприємств	д.е.н., проф. А.Г. Гончарук
11	Марковська Анастасія Валеріївна	Інноваційні технології управління розвитком ресторанного бізнесу	д.е.н., доц. О.А. Мартинюк
12	Сокірба Єлізавета Олегівна	Теоретико-методологічні засади впровадження зарубіжного досвіду управління на підприємствах України	д.е.н., проф. О.М. Головченко
Спеціальність 221 Стоматологія			
13	Кот Максим Ігорович	Вивчити вплив Covid-19 на функціональну активність і стан слинних залоз і обґрунтувати принципи коригуючої терапії	д.мед.н., проф. Т.П. Терешина
14	Пахлеванзаде Владислав Алірезович	Особливості профілактики і лікування гіперестезії зубів, що розвинулася на тлі вибілювання	д.мед.н., проф. Т.П. Терешина
15	Пейча Аліна Миколаївна	Клініко-лабораторне обґрунтування лікування хворих на генералізований пародонтит, асоційований з вірусними інфекціями	д.мед.н., проф. Ю.Г. Чумакова
16	Середінко Ігор Анатолійович	Удосконалення методу підвищення жувальної ефективності протезування повними знімними протезами за рахунок застосування фіксуєючих гелів	д.мед.н., доц. В.Г. Шутурмінський
17	Чернець Вікторія Сергіївна	Удосконалення методів діагностики та лікування доброякісних пухлин та пухлиноподібних утворень тканин пародонта	д.мед.н., проф. Ю.Г. Чумакова
18	Шумивода Юрій Анатолійович	Профілактика та лікування протезних стоматитів за допомогою водного екстракту амаранту	д.мед.н., проф. Л.Д. Чулак
Спеціальність 035 Філологія («Германські мови»)			
19	Шарапановська Юлія Вікторівна	Лінгво-соціальні особливості реалізації концепту «пандемія» в сучасній англійській мові	к.філол.н., доц. Н.М. Шкворченко
Спеціальність 034 Культурологія			
20	Гостева Оксана Вікторівна	Вплив детермінізму на формування культури в бізнес-комунікації	д.мист-ва., проф. А.П. Овчиннікова
21	Погасій Світлана Миколаївна	Жанрова різноманітність у фільмах Кіри Муратової	д.мист-ва., проф. А.П. Овчиннікова

Наукова складова частина Індивідуального плану наукової роботи включає в себе проведення наукових досліджень, підготовку до публічного захисту дисертаційного дослідження, написання і публікацію статей, тез доповідей та апробацію результатів за напрямом дисертаційного дослідження.

Науково-дослідницька робота здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється під керівництвом наукового керівника (доктора, кандидата наук, доктора філософії), умовно може бути розділена на підготовчий та основний етапи та включає певні види діяльності.

На підготовчому етапі здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії:

- 1.1. Обирає тему наукового дослідження.
 - 1.2. Обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження.
 - 1.3. Здійснює перегляд каталогів захищених дисертацій.
 - 1.4. Знайомиться з вже виконаними на кафедрі дисертаційними роботами.
 - 1.5. Опрацьовує новітні результати досліджень в обраній та суміжних сферах науки.
 - 1.6. Ознайомлюється з аналітичними оглядами і статтями у фахових виданнях.
 - 1.7. Проводить консультації з фахівцями з метою виявлення маловивчених наукових проблем і питань, що є актуальними.
 - 1.8. Вивчає та аналізує основні підходи та позиції наукових шкіл і течій у вирішенні досліджуваної проблеми.
 - 1.9. Уточнює термінологію в обраній галузі знань.
 - 1.10. Здійснює пошук літературних джерел з обраної теми.
2. Проводить планування дисертаційної роботи шляхом складання індивідуального плану наукової роботи здобувача.

- 3.1. Здійснює постановку цілей і завдань дисертаційної роботи.
- 3.2. Визначає об'єкт і предмет наукового дослідження.
4. Обирає методи (методику) проведення дослідження.
5. Здійснює опис процесу наукового дослідження у дисертаційній роботі шляхом формування плану-проспекту, який являє собою реферативний виклад питань, за якими надалі буде систематизуватися весь зібраний фактичний матеріал [2].

На основному етапі здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії:

- 1.1. Проводить науково-дослідницькі роботи відповідно до профілю освітньо-наукової програми з використанням дисциплін, що викладаються.
- 1.2. Займається науковою роботою з виконання теоретичної та практичної частини дослідження.
2. Аналізує та узагальнює результати наукового дослідження на основі застосування наукових методологічних принципів та методичних прийомів дослідження, використання в дослідженні тематичних інформаційних ресурсів, сучасного вітчизняного і зарубіжного досвіду з теми дослідження.
3. Здійснює підготовку та видання публікацій за темою дисертації – монографій, наукових публікацій у вітчизняних фахових виданнях і виданнях, включених у міжнародні наукометричні бази даних тощо [2].
4. Проводить апробацію результатів наукових досліджень шляхом участі у наукових конференціях різного рівня, зокрема міжнародних, всеукраїнських, зарубіжних, регіональних, міжвузівських тощо, за участю молодих вчених.

Здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії протягом терміну навчання в аспірантурі повинен виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, а також провести власне наукове дослідження, результати якого повинні мати наукову новизну, теоретичне та/або практичне значення, та захистити дисертацію [3].

У Міжнародному гуманітарному університеті постійно розширюються форми обміну науково-технічною інформацією, проводиться обговорення проблем науки і техніки. Значне місце займає організація і проведення міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, а також участь науковців університету у різноманітних наукових форумах в Україні та у зарубіжних країнах. Останнім часом значно розширилися рамки персональної участі науковців університету у науково-практичних конференціях, семінарах у зарубіжних країнах.

Важливим напрямом науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу університету завжди була підготовка наукових публікацій як досвідчених, так і молодих науковців у періодичних виданнях, у тому числі і фахових, та видавнича діяльність університету у цілому.

Міжнародним гуманітарним університетом були засновані власні наукові періодичні видання, зокрема «*Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*», який публікується за такими серіями: «Філологія», «Юриспруденція», «Економіка і менеджмент», «*Альманах міжнародного права*» та «*Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*».

Велику увагу керівництво університету приділяє організації та проведенню до Дня науки щорічної звітної конференції професорсько-викладацького складу, здобувачів вищої освіти ступеня доктора

філософії та здобувачів вищої освіти ступеня магістр «Чорноморські наукові студії», яка має мультидисциплінарний характер, тому що метою конференції є спільне обговорення як досвідченими, так і молодими науковцями сучасних теоретичних і практичних проблем, що мають міждисциплінарний характер, та обмін інформацією щодо актуальних науково-практичних проблем та методів їх вирішення. Здобувачам вищої освіти ступеня доктора філософії надається можливість здійснювати апробацію результатів власних наукових досліджень у роботі таких секцій:

- 1) «Національне та міжнародне право»;
- 2) «Менеджмент. Економіка. Готельно-ресторанна справа та туризм»;
- 3) «Філологія»;
- 4) «Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я»;
- 5) «Гуманітарні та соціальні науки. Педагогіка. Культура і мистецтво».

Періодичне наукове видання «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету» виходить з 2004 року, але у форматі публікації матеріалів Міжнародної / Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії» це видання виходить з 2015 року. Нижче розглянемо зміст зазначеного видання.

**«Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету»
(збірник статей)**

№ п/п	Дата конференції	Матеріали конференції	Формат наукової публікації (збірник статей)	Випуск (рік видання, кількість сторінок)
1	15 травня 2015 року	Матеріали I Міжнародної мультидисциплінарної конференції Міжнародного гуманітарного університету	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2015 р., випуск № 23 (частина I), 292 с. 2015 р., випуск № 24 (частина II), 184 с.
2	13 травня 2016 року	Матеріали II Міжнародної мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2016 р., випуск № 25 (частина I), 307с. 2016 р., випуск № 26 (частина II), 224 с.
3	19 травня 2017 року	Матеріали III Міжнародної мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2017 р., випуск № 27, 227 с.
4	25 травня 2018 року	Матеріали IV Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2018 р., випуск № 28, 138 с.
5	17 травня 2019 року	Матеріали V Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2019 р., випуск № 30, 332 с.
6	15 травня 2020 року	Матеріали VI Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2020 р., випуск № 32, 290 с.
7	14 травня 2021 року	Матеріали VII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2021 р., випуск № 34, 244 с.

Здобувачі вищої освіти ступеня доктора філософії та здобувачі вищої освіти ступеня магістра мають також можливість публікації тез доповідей, виголошених під час проведення мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії», у матеріалах конференції.

**Матеріали Всеукраїнської / Міжнародної / мультидисциплінарної науково-практичної конференції «Чорноморські наукові студії»
(збірник тез доповідей)**

№ п/п	Дата конференції	Матеріали конференції	Назва наукової публікації (збірник тез доповідей)	Видавець, рік видання, кількість сторінок
1	19 травня 2017 року	Матеріали III Міжнародної мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2017 р., 214 с.
2	25 травня 2018 року	Матеріали IV Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2018 р., 135 с.
3	17 травня 2019 року	Матеріали V Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2019 р., 262 с.
4	15 травня 2020 року	Матеріали VI Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2020 р., 267 с.
5	14 травня 2021 року	Матеріали VII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2020 р., 295 с.

Стало доброю традицією проведення у Міжнародному гуманітарному університеті щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених з проблеми «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених». Здобувачі вищої освіти ступеня доктора філософії та здобувачі вищої освіти ступеня магістра мають можливість брати участь в апробації та презентації матеріалів власних дисертаційних досліджень та наукових надбань завдяки активній участі у роботі різноманітних секцій за напрямками досліджень. Молодим науковцям пропонуються такі напрями наукових досліджень:

- 1) «Теорія та історія держави і права. Адміністративне право та процес. Фінансове та інформаційне право. Кримінальне право, процес та криміналістика. Конституційне право та державне управління. Цивільне та господарське право і процес. Міжнародне право»;
- 2) «Менеджмент. Економіка. Готельно-ресторанна справа та туризм. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність. Фінанси, банківська справа та страхування. Міжнародні економічні відносини»;
- 3) «Лінгвістика. Викладання мов. Літературознавство»;
- 4) «Стоматологія. Фармація. Медицина та громадське здоров'я. Технологія парфумерно-косметичних засобів»;
- 5) «Філософія. Культурологія. Історія. Педагогіка. Політологія. Психологія. Соціологія. Дизайн. Аудіовізуальне мистецтво та виробництво. Артменеджмент».

Статті учасників цієї конференції щорічно публікуються у науковому збірнику «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету». Нижче наведемо приклади публікацій у зазначеному збірнику.

**«Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету»
(збірник статей)**

№ п/п	Дата конференції	Матеріали конференції	Назва наукової публікації (збірник статей)	Випуск (рік видання, кількість сторінок)
1	26 жовтня 2018 року	Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2018 р., випуск № 29, 122 с.
2	15 листопада 2019 року	Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2019 р., випуск № 31, 186 с.
3	13 листопада 2020 року	Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2020 р., випуск № 33, 185 с.
3	19 листопада 2021 року	Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених: «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	збірник статей Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2021 р., випуск № 35

Молоді науковці Міжнародного гуманітарного університету залюбки беруть участь як у роботі пленарного засідання, так і у роботі чисельних секцій конференції, оскільки тільки перебування їх у загальноуніверситетському науковому середовищі може забезпечити формування в них відповідних навичок наукового пошуку та надати їм можливість презентації власних результатів досліджень широкій аудиторії однодумців. За результатами проведення кожної конференції обов'язково публікуються матеріали тез доповідей учасників. Хронологія матеріалів тез доповідей учасників конференції зазначена нижче.

**Матеріали Міжнародної / Всеукраїнської / науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»
(збірник тез доповідей)**

№ п/п	Дата конференції	Матеріали конференції	Назва наукової публікації (збірник тез доповідей)	Видавець, рік видання, кількість сторінок.
1	24 квітня 2015 року	Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2015 р., 193 с.
2	27 жовтня 2016 року	Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2016 р., 252 с.
3	27 жовтня 2017 року	Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2017 р., 234 с.
4	26 жовтня 2018 року	Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2018 р., 190 с.

5	15 листопада 2019 року	Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2019 р., 329 с.
6	13 листопада 2020 року	Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2020 р., 198 с.
7	19 листопада 2021 року	Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	<u>збірник тез доповідей</u> науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів	Видавничий дім «Гельветика», 2021 р.

Протягом багатьох років Міжнародний гуманітарний університет співпрацює з колективом професіоналів Видавничого дому «Гельветика» на чолі з директором О.П. Головком. Така співпраця виражається у виданні багатьох наукових видань, у тому числі журналу «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету» та матеріалів конференцій, на сторінках яких здійснюється апробація дисертаційних досліджень. Сподіваємося, що ВД «Гельветика» і надалі буде нашим міцним і надійним партнером у забезпеченні належних умов для підготовки науковців, реалізації науково-освітніх та науково-дослідних проектів.

Ще у давнину видатний китайський філософ Конфуцій дуже влучно стверджував: «Скажи мені – і я забуду, покажи мені – і, можливо, я запам'ятаю, залучи мене – і тоді я збагну». [4]. Сьогодні це висловлювання є актуальним, коли ідеться про якісну підготовку до наукової кар'єри здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та здобувачів вищої освіти ступеня магістра у Міжнародному гуманітарному університеті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. *Урядовий кур'єр*. № 80. 27.04.2016.
2. Вимоги до основних результатів наукової складової підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня. URL: http://umo.edu.ua/images/content/aspirantura/nauk_diyal_asp/0%B2.pdf (дата звернення: 14.10.2021 р.).
3. Положення про Індивідуальний план роботи здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету, затвержене рішенням вченої ради університету (протокол № 1 від 09 жовтня 2019 року).
4. Остапець Ю. Конфуцій / Політична енциклопедія. Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. 567 с. ISBN 978-966-611-818-2.

О. И. Стеценко-Баранова. Апробация диссертационных исследований соискателей высшего образования степени доктора философии в аспирантуре Международного гуманитарного университета. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены некоторые вопросы организации и проведения в Международном гуманитарном университете ежегодных общеуниверситетских научно-практических конференций при участии аспирантов и студентов-магистров как важного фактора в профессиональной подготовке ученых для формирования навыков научного поиска и презентации результатов собственных исследований широкой научной аудитории.

Ключевые слова: соискатель высшего образования степени доктора философии, соискатель высшего образования степени магистра, Индивидуальный научный план работы аспиранта, тема диссертационного исследования, апробация, презентация научного исследования, конференция, научные издания, научные публикации, статьи, тезисы доклада.

O. Stetsenko-Baranova. Approbation of dissertation research of applicants for higher education of the degree of Doctor of Philosophy in the postgraduate study of the International Humanitarian University. – Article.

Summary. The article deals with some issues of organizing and holding the annual university-wide scientific and practical conferences with the participation of graduate students and master students at the International Humanitarian

University as an important factor of the professional training of scientists, the formation of scientific research skills and presentation of the results of their own research to a wide scientific audience.

Key words: *applicant for higher education degree of Doctor of Philosophy, applicant for master's degree, individual scientific plan of a postgraduate student's work, topic of dissertation research, approbation, presentation of scientific research, conference, scientific publications, academic printings, articles, theses of the report.*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

А. О. Грабарчук

*магістрантка кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

І. М. Дмитрук

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ МОРСЬКОЮ ГАЛУЗЗЮ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАЙКРАЩИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті проаналізовано зарубіжний досвід управління морською галуззю. Визначено органи виконавчої влади України, які відповідають за цей напрям. Досліджено позитивний досвід Великої Британії, США, Німеччини, Швеції, Японії. Виділено основні повноваження органів, які здійснюють управління морською галуззю в кожній із країн. Підкреслено, що система менеджменту приблизно у 90% світових морських терміналів світу базується на використанні моделі «порт-лендлорд». Зроблено висновки щодо застосування зарубіжного досвіду в державному управлінні морською галуззю в Україні.*

***Ключові слова:** морська галузь, державне управління, орган виконавчої влади, морська діяльність, порт.*

Сьогодні морське середовище реалізує промислову, сировинну, рекреаційну, транспортну та інші функції. Активний розвиток морської діяльності, зростання конфліктів у процесі використання морських природних ресурсів, глобалізаційні виклики поставили перед країнами світу необхідність вироблення нових підходів для формування управління в морській галузі. Ця сфера потребує координації з боку органів виконавчої влади, оскільки характеризується, на жаль, недосконалістю регулювання діяльності центральних органів виконавчої влади та відсутністю достатнього правового закріплення статусу та форм діяльності на законодавчому рівні.

Саме тому для подальшої розробки шляхів удосконалення державного управління в морській галузі важливо дослідити світовий досвід провідних морських держав.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2017 р. № 1095, яка затвердила Положення про Державну службу морського та річкового транспорту [1], Морська адміністрація є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах морського та річкового транспорту, торговельного мореплавства, судноплавства на внутрішніх водних шляхах, навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства, а також у сфері безпеки на морському та річковому транспорті (крім сфери безпеки мореплавства суден флоту рибної промисловості). У цьому нормативно-правовому акті розписано ті повноваження, якими наділено цей орган. Проте слід зазначити таке: провівши порівняльний аналіз діяльності аналогічних органів управління в інших країнах, ми зможемо зробити висновки про ефективність роботи та про повноту функцій Морської адміністрації.

Так, у Великобританії управлінські функції виконує Морська берегова охоронна агенція (UK Maritime and Coastguard agency) [2, с. 43]. Це виконавче агентство Департаменту транспорту Великої Британії, що працює з метою запобігання аварій на морському транспорті та втрачання життів на морі, несе відповідальність за виконання британських та міжнародних морських законів, конвенцій та політики безпеки в морі. Із 2015 р. агенція також відповідальна за пошуково-рятувальні операції з використанням вертолітної техніки. Загалом, агенція відповідальна за безпеку моряків у водах Великої Британії та моряків, що ходять на суднах під її прапором, а також технічне обладнання цих суден та їх справну роботу; сертифікацію кваліфікації моряків; нагляд за екологічною безпекою узбережжя і вод; нагляд за точністю гідрографічних даних та здійснення портового контролю.

У США функції морської адміністрації розподілені між Морською адміністрацією (MARAD) та Береговою охороною (USCG) [2, с. 44]. MARAD діє в межах Департаменту транспорту США та має 10 філій, що

розташовані за географічним принципом (у морських портах та на внутрішніх водних шляхах). Основні функції адміністрації пов'язані з регулюванням діяльності суден та судноплавства, суднобудування, судових та портових операцій; регулюванням питань державної безпеки, навколишнього середовища, охорони здоров'я; наглядом за виконанням вимог міжнародних конвенцій з охорони судноплавства.

Водночас USCG є єдиною військовою організацією в рамках Департаменту внутрішньої безпеки США, що регулює питання безпеки на прикордонній території та охорони навколишнього середовища. Її основними функціями є: забезпечення безпеки портових споруд, морських шляхів та прикордонної території; контроль над розповсюдженням наркотичних речовин; допомога морській навігації; здійснення пошукових та рятувальних операцій; нагляд за живими морськими ресурсами; реалізація міграційної політики; здійснення рятувальних операцій на льоду; військова оборона тощо.

У Німеччині управлінські функції морської адміністрації виконує Федеральне міністерство транспорту та цифрової інфраструктури Німеччини [2, с. 45]. Це міністерство займається регулюванням морських та річкових шляхів Німеччини, забезпечуючи безпеку судноплавства та виконання вимог світових конвенцій. Для виконання своїх функцій Міністерство має три морські виконавчі агенції:

- Федеральне бюро розслідувань нещасних випадків на морському транспорті (забезпечення безпеки морського судноплавства, включаючи здоров'я і безпеку моряків, зайнятих на морських судах. Під час розслідування інцидентів, що викликають забруднення або ризики, агентство також відповідає за інтереси захисту морського середовища);

- Федеральну адміністрацію водних шляхів та судноплавства (забезпечення безпечного та економічно ефективного судноплавства; контроль над експлуатацією, модернізацією та будівництвом федеральних водних шляхів, як-от шлюзи, мости, водозливи; контроль руху суден у прибережній зоні та у внутрішніх водах; використання судна для різних завдань (прокладка буїв, рятувальні операції));

- Федеральну морську та гідрографічну агенцію, що має широкий спектр функцій, серед яких такі: штормові попередження для Північного і Балтійського морів та їх дослідження щодо прогнозування та вимірювання рівня води у цих морях; публікація офіційних навігаційних карт для торгових суден і малих суден; здійснення морських обстежень щодо пошуку затонулих суден; схвалення морських інженерних проектів (офшорні вітрові електростанції, підводні кабелі та трубопроводи); надання морських послуг для комерційних перевезень, як-от вимірювання тоннажу, оформлення документів національного прапору; підтримка та надання допоміжних засобів для німецьких комерційних судів; видача та перевірка міжнародно-правових актів для моряків; тестування та затвердження правил радіолокації, навігації та радіоустаткування; встановлення морських штрафів за результатами екологічного моніторингу, а також за екологічні злочини; аналіз у лабораторіях зразків масла і води, що використовуються на судах; постійне представництво в міжнародних комітетах і в ЄС, міжнародне співробітництво з декількома гідрографічними службами, університетами та науково-дослідними інститутами; представництво в Міжнародній морській організації (ІМО). У Швеції управлінські функції виконують такі дві установи, як Шведська морська адміністрація (ШМА) і Транспортна агенція (ТА).

Морська Адміністрація є державною організацією, відповідальною за безпечну навігацію в портах Швеції. Центральне управління Адміністрації знаходиться у місті Норчепінг, а регіональні організації розташовані недалеко від узбережжя Швеції і великих озер. У місті Гетеборг існує також морський авіаційний рятувальний центр. Основними функціями ШМА є проведення лоцманської та фарватерної проводки, інформування про рух морських суден; криголамні операції; гідрографія; морські й авіаційні пошуково-рятувальні операції; обслуговування моряків.

Також слід окремо зазначити, що система менеджменту майже 90% світових морських терміналів світу базується на використанні моделі «порт-лендлорд», яка під впливом багатьох факторів зазнала певних трансформацій та адаптації до національних особливостей розвитку портів різних країн.

Так, для Японії управління морською галуззю є важливим складником національної політики. Японія залежить від міжнародної торгівлі, у якій 96% обсягу припадає на морський транспорт [3]. У 2009 р. було запроваджено спеціальний податковий режим щодо суден японської реєстрації, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності японської судноплавної галузі. Основний Закон про океанічну політику 2007 р. також містить відповідну статтю – «Забезпечення морського транспорту» [4, с. 44].

Економічна політика розвитку діяльності Південної Кореї спрямована на збільшення конкурентоспроможності, акцентуючи на політичній співпраці з Японією та Китаєм задля посилення зв'язків та інтенсивності торгівлі в регіоні. Південна Корея також активно реалізує модернізацію власних ВМС для захисту комерційних інтересів та територіального суверенітету держави [5, с. 15].

Ураховуючи світові практики, зазначимо, що наближення вітчизняної системи управління портовою галуззю до базових засад моделі «порт-лендлорд» (за умов адаптації до національної специфіки функціонування цієї сфери) дозволить: підвищити ефективність планування розвитку портової інфраструктури та надання послуг на рівні як окремих підприємств, так і галузі загалом; підвищити ефективність стивідорної діяльності та знизити рівень логістичних витрат; спрямувати діяльність портів на розвиток портових міст; забезпечити залучення додаткових приватних інвестицій у розвиток окремих портів та галузі.

Необхідно звернути увагу, що характерною особливістю розвитку провідних портів світу є використання сучасних цифрових технологій, які охоплюють всі аспекти діяльності порту: експлуатацію, планування, проектування, розвиток і обслуговування інфраструктури. Вони дозволяють досягти значних конкурентних переваг шляхом поширення діяльності за межі традиційних вантажно-розвантажувальних операцій, здійснення оптимізації руху суден і вантажів, автоматизації процесів у терміналах, отримання доступної, оперативної, достовірної інформації щодо логістичних операцій та діяльності в морських портах, на терміналах.

Зважаючи на міжнародний досвід, слід дійти таких висновків. Для України роль морської галузі важлива, оскільки це один із перспективних напрямів підвищення дохідної частини бюджету держави. У всіх провідних морських державах є спеціальні органи, які ефективно здійснюють функції державного управління в морській галузі. Це багатофункціональна структура, яка задовольняє потреби нашої держави у врегулюванні відносин, що стосуються транспортного перевезення морями та річками, а також сприяє розвитку міжнародної торгівлі та реалізує зобов'язання України як морської держави. Унаслідок конфлікту на Сході України відбулися зміни у кон'юктурі ринку вантажопотоків та в морській галузі загалом. Це стосується зміни моделі торгівлі морськими та річковими шляхами.

Щодо питання врахування позитивного досвіду на практиці, то найбільш доцільно перейняти новачії США, де є спеціальна Берегова охорона (USCG), яка є єдиною військовою організацією. Вона регулює питання безпеки на прикордонній водній території. У нашій державі є Морська охорона, проте її оснащення та ефективність захисту морського кордону є не настільки показовими, як в американських колег. Тому слід запропонувати посилення оснащення Морської охорони. Впровадження такої практики було би корисним для України, зважаючи на військові дії та загрози, які стоять перед державою.

Також слушно було би застосувати до норм податкового законодавства японський досвід та ввести спеціальний податковий режим щодо суден української реєстрації.

Морська галузь є однією з найперспективніших для розвитку економіки країни. Отже, слід вивчати закордонний досвід та спрямовувати всі зусилля на покращення конкурентоспроможності України як морської держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про Державну службу морського та річкового транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2017 р. № 1095. Дата оновлення 22.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1095-2017-%D0%BF#n15> (дата звернення: 03.10.2021)
2. Шемяєва В.В. Міжнародний досвід управління галуззю морського транспорту щодо створення морської адміністрації України. *Економічні інновації*. 2016. № 62. С. 42–49.
3. Лаврущенко Ю.О. Дослідження світових тенденцій розвитку морських портів Менеджер. *Вісник Донецького державного університету управління*. 2020. № 2. URL: <http://rp.dsum.edu.ua/handle/123456789/755> (дата звернення: 09.05.2021)
4. Іванов Г.С. Перспективи розвитку морської інфраструктури України. Реформування економіки в контексті міжнародного співробітництва : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 грудня 2016 р. Львів : ЛЕФ, 2016. Ч. 1. С. 43–44.
5. Степанова К.В. Теоретико-методологічні основи формування політики розвитку морегосподарської діяльності в Україні : автореф. ... докт. економ. наук. Одеса, 2019. 36 с. <http://www.impeer.od.ua/images/Avtoreferaty/2019/Stepanova.pdf> (дата звернення: 10.05.2021)

А. О. Грабарчук, И. Н. Дмитрук. Зарубежный опыт управления морской отраслью в контексте внедрения лучших практик в Украине. – Статья.

Аннотация. В статье проанализирован зарубежный опыт управления морской отраслью. Определены органы исполнительной власти Украины, отвечающие за это направление. Исследовано положительный опыт Великобритании, США, Германии, Швеции, Японии. Выделены основные полномочия органов, осуществляющих управление морской отраслью в каждой из стран. Подчеркнуто, что система менеджмента примерно в 90%

мирових морських терміналів мира базується на використанні моделі «порт-лендлорд». Сделаны выводы по поводу применения зарубежного опыта государственного управления морской отраслью на Украине.

Ключевые слова: морская отрасль, государственное управление, орган исполнительной власти, морская деятельность, порт.

A. Grabarchuk, I. Dmytruk. Foreign experience in the management of the maritime industry in the context of the implementation of best practices in Ukraine. – Article.

Summary. The article analyzes the foreign experience of maritime industry management. The executive authorities of Ukraine responsible for this area have been identified. The positive experience of Great Britain, the USA, Germany, Sweden, Japan is studied. The main powers of the bodies managing the maritime industry in each of the countries are highlighted. It is emphasized that the management system in about 90% of the world's maritime terminals is based on the use of the "port landlord" model. Conclusions are made regarding the application of foreign experience of state management of the maritime industry in Ukraine.

Key words: maritime industry, public administration, executive body, maritime activity, port.

УДК 349.222.2

О. І. Гуміров

аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ГІГ-КОНТРАКТ ЯК НОВА ФОРМА ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Розвиток сучасних інтернет-технологій дав поштовх для розвитку нових форм трудових правовідносин. Роботодавці все активніше формують трудові колективи працівниками, що фізично перебувають на значному віддаленні від основного офісу компанії, не мають визначеного робочого місця та робочий час яких не нормується. Працівники все частіше одночасно працюють (мають правовідносини) із кількома територіально віддаленими роботодавцями, взаємодіючи через мобільні додатки. У статті розглядається зміст такої нової форми трудових відносин, як гіг-контракт, а також вплив такої форми правовідносин на обсяг і захист трудових і соціальних прав найманих працівників (гіг-працівників). Окремо досліджується роль профспілок у справі забезпечення дотримання трудових і соціальних прав людини найманої праці в аспекті заявленої теми.

Ключові слова: міжнародне право, право на працю, гіг-контракт, гіг-працівник, профспілка.

Нині класичною формою існування правовідносин між роботодавцем та працівником є оформлення працівника у штат роботодавця на постійну роботу. Ці правовідносини, як правило, оформлюються трудовим договором, який може бути як строковим, так і безстроковим. У таких правовідносинах, які досконало врегульовані як національними законодавствами, так і на міжнародному рівні, працівнику гарантується зайнятість, оплата праці, а також інші соціальні і трудові права, як-от так званий «соціальний пакет» та охорона праці. Такі правовідносини перебувають під контролем профспілок, що забезпечує захист прав людини.

Із розвитком цифрових технологій усе частіше у компаній виникає потреба у висококваліфікованих працівниках, які фізично перебувають в іншому місті чи в іншій країні. Ця потреба зумовлена тим, що в місці розташування бізнесу може бути відсутній відповідний фахівець чи його кваліфікація буде не зовсім достатньою для виконання завдань роботодавця. Таким чином, використання «віддаленої праці» є нагальною для сучасного бізнесу.

Висококваліфіковані працівники, які працюють у сучасних галузях, зокрема у сфері інформаційних технологій та інтернет-маркетингу, відчують високий попит на свої знання та навички і отримують можливість розподілити свій робочий час між кількома віддаленими роботодавцями, щоб, як наслідок, отримувати більший дохід. Розвиток інтернет-технологій робить можливим і значно спрощує таку «віддалену» взаємодію між роботодавцем та працівником.

Крім того, розвиток мобільних додатків дає можливість людині у вільний час несистемно здійснювати трудову діяльність, використовуючи власні навички та засоби, отримуючи додатковий дохід. Прикладом

такого додатка є Uber, який дає можливість людям, що мають навички водія і власний транспорт, здійснювати перевезення пасажирів на замовлення.

Уже існують компанії, трудові колективи яких повністю складаються з віддалених працівників. Так, виникла проблема визначення статусу такого працівника і належного оформлення таких правовідносин, а також дотримання прав та інтересів сторін таких правовідносин. Компанії, які використовують працю осіб, що є резидентами інших (різних) країн, зіштовхуються з проблемою належного врегулювання та оподаткування цих відносин. Таким чином, класичний трудовий договір уже не є повноцінною і належною формою трудових правовідносин, які ґрунтуються на «віддаленій праці».

Слід звернути увагу на те, що «віддаленому працівнику», крім суто трудових відносин із працедавцями, притаманні ознаки підприємницької діяльності, оскільки він системно використовує свої знання і навички, а також власні технічні засоби задля отримання прибутку у вигляді гонорару за виконану роботу (надані послуги). Використання «віддаленої праці» для роботодавця має ознаки отримання послуг чи робіт від підрядника (аутсорсинг чи аутстафінг).

Із розвитком описаних правовідносин склалась практика, коли віддалений працівник реєструється як суб'єкт підприємницької діяльності, а його правовідносини з роботодавцем оформлюються цивільно-правовими договорами підряду. Така практика виглядає як належне оформлення правовідносин, проте це не так. По-перше, податковий режим підряду не тотожний податковому режиму трудових відносин. По-друге, режим підряду не передбачає соціальної відповідальності працедавця перед робітником і не гарантує останньому дотримання його трудових і соціальних прав, які в такому разі існують де-факто, проте не де-юре. Держави (регуляторні та контролюючі органи держав), як правило, не погоджуються з тим, щоб описані правовідносини були оформлені як підряд, і наполягають на оформленні трудових відносин, що також не є коректним.

У своїй постанові від 09 червня 2021 року в справі № 420/2174/19 Касаційний адміністративний суд Верховного Суду (Україна) зробив висновки, що:

«Характерними ознаками трудових відносин є:

- систематична виплата заробітної плати за процес праці (а не її результат);
- підпорядкування правилам внутрішнього трудового розпорядку;
- виконання роботи за професією (посадою);
- обов'язок роботодавця надати робоче місце;
- дотримання правил охорони праці на підприємстві, в установі, організації тощо.

Отже, основною ознакою, що відрізняє цивільно-правові відносини від трудових, є те, що трудовим законодавством регулюється процес організації трудової діяльності. За цивільно-правовим договором процес організації трудової діяльності залишається за його межами, а метою договору є отримання певного матеріального результату.

Так, виконавець, який працює за цивільно-правовим договором, на відміну від працівника, який виконує роботу відповідно до трудового договору, не підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку, а сам організовує свою роботу і виконує її на власний ризик.

З аналізу наведених норм Верховний Суд зазначає, що основними ознаками трудового договору є такі: праця юридично несамостійна, що відбувається в межах певного підприємства, установи, організації (юридичної особи) або в окремого громадянина (фізичної особи); шляхом виконання в роботі вказівок і розпоряджень власника або вповноваженого ним органу; праця має гарантовану оплату; виконання роботи певного виду (трудова функція); трудовий договір, як правило, укладається на невизначений час; здійснення трудової діяльності відбувається, як правило, в складі трудового колективу; виконання протягом установленого робочого часу певних норм праці; встановлення спеціальних умов матеріальної відповідальності; застосування заходів дисциплінарної відповідальності; забезпечення роботодавцем соціальних гарантій» [1].

Слід акцентувати увагу на ознаках, що відрізняють «віддалену працю» і від трудових відносин, і від підряду. Це, з одного боку, відсутність підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку та відсутність надання робочого місця, а з іншого – юридично несамостійна праця і залежність від розпоряджень роботодавця.

Така правова реальність притаманна не лише Україні, а й усьому світу. Так, у Сполучених Штатах Америки у вільний час долучаються до віддаленої роботи (додатково до основного місця праці) понад 36% працівників, у Європі цей показник сягає майже 10%. [2]

Проте наразі відсутні будь-які норми чи правила, визнані державами на міжнародному рівні, які національні правові системи могли би взяти за основу регулювання таких правовідносин. У багатьох країнах

триває дискусія щодо правової класифікації таких правовідносин. Бізнес-лобі наполягає на тому, що ці правовідносини є підприємницькою співпрацею, тоді як захисники праці лобіюють кваліфікацію таких відносин саме як трудових.

У листопаді 2020 року виборці штату Каліфорнія (США) дослідили правовідносини, засновані на взаємодії з використанням мобільних додатків, між транспортними компаніями та їх водіями. У цих правовідносинах транспортні компанії розглядали водіїв як незалежних підрядників, тому не здійснювався облік їх робочого часу (що призводило до понаднормових робіт) і не надавався соціальний захист (як-от медичне страхування). Результатом стало прийняття виборцями Пропозиції № 22, яка утворює нову класифікацію робітників, як-от «гіг-робітник» [3]. За цією класифікацією «гіг-робітник» – це підрядник, якому гарантується соціальний захист (мінімальна зарплата, відшкодування амортизації техніки, дотримання норм робочого часу тощо).

Слід зазначити, що префікс «гіг» у термінології договірних правовідносин використовується не вперше. Історія цього префікса бере початок із країн Північної Америки, де він традиційно застосовується у сфері гастрольної діяльності. Слово “gig” у перекладі з англійської мови означає «виступ», «вечірка», і його використання в назві договору свідчить про відсутність постійного характеру цих правовідносин і залучення «гастролюючого» суб’єкта до виконання завдань договору. Наразі цей термін активно використовується у сфері ІТ-права для позначення правовідносин із фрилансерами (залученими сторонніми фахівцями).

У Великобританії використовується термін “zero-hour contract”, його особливістю є те, що підрядник не обмежений у конкретних проміжках часу, який він повинен приділяти роботі (підрядник самостійно обирає проміжок та кількість часу), а також за підрядником залишається право відмовитись від замовлення за «нульовою годиною», тобто до початку виконання замовлення [4].

У Європейському Союзі правовідносини з гіг-працівниками окремо не регулюються і підходи до них наразі різняться. Так, віддаленим працівникам надаються соціальні пільги у вигляді зниження ставки внесків на соціальне забезпечення у Франції, Угорщині, Нідерландах. Ірландія і Бельгія звільнили таких працівників від сплати податків.

У 2021 році в Україні набуває чинності Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». У цьому документі введено відповідну термінологію та вперше на законодавчому рівні визначено зміст правовідносин, пов’язаних із «віддаленою працею». Поки що це стосується лише фахівців у галузі інформаційних технологій, сфери інформаційних технологій та компаній, які зареєструють свій бізнес як резиденти спеціального правового режиму «Дія Сіті». Отже, правові норми цього закону стосуються лише обмеженого кола роботодавців та працівників. Проте важливим є саме визначення термінології і змісту правовідносин, що задає певний нормотворчий тренд на майбутнє.

«Гіг-контракт – цивільно-правовий договір, за яким гіг-спеціаліст зобов’язується виконувати роботи та/або надавати послуги відповідно до завдань резидента «Дія Сіті» як замовника, а резидент «Дія Сіті» зобов’язується оплачувати виконані роботи та/або надані послуги і забезпечувати гіг-спеціалісту належні умови для виконання робіт та/або надання послуг, а також соціальні гарантії, передбачені розділом V цього Закону.

Гіг-спеціаліст – фізична особа, яка за гіг-контрактом є підрядником та/або виконавцем» [5].

Як ми бачимо, законодавець визначив «віддалену працю» саме як підряд, проте наділив цю форму правовідносин обов’язком роботодавця забезпечувати «віддаленому працівнику» соціальні гарантії та належні умови праці. Таким чином, утворено таку нову форму правовідносин, як гіг-контракт, що за своєю правовою природою є певним гібридом договору підряду та трудового договору. Так, у працівника з’явився статус гіг-працівника. При цьому слід зазначити, що цим законом внесено зміни до Кодексу законів про працю України, дія якого тепер не поширюватиметься на правовідносини за гіг-контрактом.

Аналізуючи вищевикладене, слід стверджувати, що нагальною є потреба в юридичній кодифікації змісту і правил нової форми правовідносин, що виникають між працедавцем та працівником, не тільки у сфері інформаційних технологій, а й в інших галузях економіки, для чого потрібно розробити відповідні доповнення в акти національних законодавств, якими регулюються загальні норми цивільних правовідносин. Така кодифікація повинна відбутись на міжнародному рівні, оскільки описаним у статті правовідносинам притаманний, зокрема, міжнародний характер, а також унесення відповідних доповнень до джерел міжнародного права зможе забезпечити єдність підходів регулювання в національних законодавствах.

Особливу роль у розробленні таких змін, зважаючи на свої статутні завдання, повинні відігравати громадські об’єднання, створені з метою захисту трудових і соціальних прав людини – профспілки. І саме

міжнародний рівень асоціації профспілок здатний (внаслідок його міжнародно-правового статусу) виконати роль рушія цього процесу. Задля досягнення, зокрема, зазначеної вище мети Міжнародною організацією праці 01 червня 2019 року ухвалено Декларацію століття МОП про майбутнє сфери праці [6].

У Декларації визначено чотири фактори, що вже зараз і в найближчому майбутньому впливатимуть на сферу праці: глобалізацію, демографічні зміни, екологічні зміни, розвиток технологій. Розробники Декларації констатують, що вказані фактори призводять до появи нових форм правовідносин і впливають на здатність профспілок ефективно представляти інтереси людини.

МОП прогнозує чотири можливі варіанти розвитку подій залежно від реагування на ці виклики з боку профспілок, як-от:

- маргіналізація – подальше стрімке зменшення долі участі працівників у профспілках, старіння профспілок;
- дуалізація – відстоювання профспілками інтересів лише тих членів, що є до них найбільш близькими;
- заміщення – заміна профспілок новими формами незалежних громадських об'єднань;
- оновлення – застосування нових тактик і стратегій, адекватних сучасним викликам, формування дієвих коаліцій [7].

Міжнародна організація праці декларує зусилля, що будуть направлені на оновлення ролі та статусу профспілки задля досягнення мети дієвого захисту трудових прав працівників нової формації. Так, ідеться про систематизацію позитивного досвіду оновлення, що має місце в окремих профспілках, розробку нової тактики дій профспілок і їхніх лідерів, уведення нових форм соціального діалогу.

Наразі наукові дослідження гіг-економіки лише набувають обертів. Цікавими для вивчення, на нашу думку, є стаття наукового співробітника Європейського профспілкового інституту П'єра Берастегі "Gig workers: guinea pigs of the new world of work" [8] та стаття д.е.н., доцента кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Б. Грінченка Н.М. Крауса «Екосистема гіг-економіки та підприємницького університету: еволюційна синергетика «вірусу інновацій» та «цифрового стрибка» [9].

З огляду на тенденції розвитку економіки, з метою належного захисту трудових і соціальних прав гіг-працівників, а також якісного правового регулювання гіг-правовідносин доцільно внести зміни (доповнення) до чинних декларацій МОП, які би надали визначений міжнародно-правовий статус гіг-працівнику, гіг-роботодавцю та гіг-правовідносинам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 09.06.2021 року у справі № 420/2174/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97533766> (дата звернення: 01.10.2021 року).
2. Райан Ренделл. Що слід знати керівнику про гіг-економіку. URL: <https://www.gallup.com/workplace/240929/workplace-leaders-learn-real-gig-economy.aspx> (дата звернення: 01.10.2021 року).
3. Пропозиція виборців штату Каліфорнія № 22. URL: <https://web.archive.org/web/20201030214845/https://voterguide.sos.ca.gov/propositions/22/index.htm> (дата звернення: 01.10.2021 року).
4. Charlotte Browning. What is the gig economy? URL: <https://fullfact.org/economy/what-gig-economy/> (дата звернення: 01.10.2021 року).
5. Закон України про стимулювання розвитку цифрової економіки України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 (дата звернення: 01.10.2021 року).
6. Декларація століття Міжнародної організації праці про майбутнє сфери праці. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_715175.pdf (дата звернення: 01.10.2021 року).
7. Звернення Міжнародної організації праці до 76 Генеральної Асамблеї ООН «Профспілки на стадії змін». URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/meetingdocument/wcms_766025.pdf (дата звернення: 01.10.2021 року).
8. Pierre Bérastégui. Gig workers: guinea pigs of the new world of work. URL: <https://socialeurope.eu/gig-workers-guinea-pigs-of-the-new-world-of-work> (дата звернення: 01.10.2021 року).
9. Н. Краус. Екосистема гіг-економіки та підприємницького університету: еволюційна синергетика «вірусу інновацій» та «цифрового стрибка». URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/5.pdf (дата звернення: 01.10.2021 року).

А. И. Гумиров. Гиг-контракт как новая форма трудовых правоотношений. – Статья.

Аннотация. Развитие современных интернет-технологий имеет следствием развитие новых форм трудовых правоотношений. Работодатели всё активнее формируют трудовые коллективы работниками, которые физически находятся на значительном удалении от основного офиса компании, не имеют определённого рабочего

места и рабочее время которых не нормируется. Работники всё чаще одновременно работают (имеют правоотношения) с несколькими территориально удалёнными работодателями, в том числе с использованием взаимодействия через мобильные приложения. В статье рассматривается суть и содержание такой новой формы трудовых правоотношений, как гиг-контракт, а также влияние такой формы отношений на объём и защиту трудовых и социальных прав наёмных работников (гиг-работников). Отдельно исследуется роль профсоюзов в деле обеспечения соблюдения трудовых и социальных прав человека наёмного труда в аспекте заявленной темы.

Ключевые слова: международное право, право на труд, гиг-контракт, гиг-работник, профсоюз.

O. Humirov. Gig-contract: a new form of labor relations. – Article.

Summary. The development of modern Internet technologies provokes the development of new forms of labor relations. Employers are increasingly forming work teams from employees who are physically located at a considerable distance from the company's headquarters, do not have a specific workplace and their working hours are not standardized. Employees are increasingly working concurrently (have legal relationships) with geographically distant employers, including through mobile applications. The article examines the essence and content of a new form of labor legal relations - gig-contract, as well as the influence of this form of relationship on the scope of protection and social rights of employees (gig-workers). The role of trade unions in the field of ensuring the labor rights of employees is investigated separately in the context of the stated topic.

Key words: international law, right to work, gig-contract, gig-worker, trade union.

УДК 347.73

А. Й. Іванський

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Ю. В. Гришок

студентка I курсу
другого (магістерського) освітнього рівня
факультету права, економіки та кібербезпеки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ПОДАТКОВОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Анотація. Висвітлюється питання щодо визначення податкового правопорушення, його ознак, елементів та їх застосування в практичному аспекті. Розглядаються проблемні аспекти у визначенні податкових правопорушень нарівні з чинним законодавством України.

Ключові слова: податкове правопорушення, склад, ознаки, поняття, актуальні проблеми.

Законом України від 16.01.2020 р. № 466-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» внесено низку змін до Податкового кодексу України, зокрема, в частині запровадження концепції притягнення до відповідальності платника податків за податкові правопорушення за умови доведення його вини.

З огляду на вимоги ст. 109.1 Податкового кодексу України, «податковим правопорушенням є протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом» [1].

Чинна редакція нормативного визначення податкового правопорушення викликає чимало запитань до авторів унесених у Податковий кодекс України змін у частині формулювання дефініції податкового правопорушення.

Основною відмінністю такого визначення від формулювання, яке застосовувалося до 1 січня 2021 року, є включення до визначення податкового правопорушення критерію винного діяння (дії чи бездіяльності) платника податків.

Правопорушення можна визначити як антисоціальний (суспільно шкідливий, небезпечний), протиправний вчинок, здійснення якого передбачає юридичну відповідальність. Відсутність зазначених ознак не дозволяє розглядати діяння як правопорушення.

Навіть у посібниках із теорії держави та права вказані такі ознаки правопорушення, як протиправність, суспільна шкідливість або небезпечність, вияв у дії, винність, караність. Караність спричиняє застосування до правопорушника заходів державного примусу, заходів юридичної відповідальності у вигляді позбавлень особистого, організаційного і матеріального характеру [3].

Але в чинній редакції ПКУ (всупереч вимогам теорій права) не встановлено такої обов'язкової ознаки податкового правопорушення, як караність. Таким чином, законотворцем нівельована різниця між протиправною поведінкою та правопорушенням. Це в практичному аспекті застосування призведе до плутанини понять, різних підходів до трактування і, відповідно, до різноманітних судових процесів, господарських втрат і зайвих нарахувань.

Отже, чинна редакція ст. 109.1 ПКУ встановлює такі ознаки податкового правопорушення, як протиправність, винність лише у передбачених Кодексом випадках (а в інших випадках мова повинна вестися про безвинність?), діяння, але без караності...

Ще більше запитань викликають юридичні конструкції, втілені у ч. 2 ст. 109.1 ПКУ. Згідно з ч. 2 ст. 109.1 ПКУ діяння вважаються вчиненими умисно, якщо існують доведені контролюючим органом обставини, які свідчать, що платник податків удавано, цілеспрямовано створив умови, які не можуть мати іншої мети, крім невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та іншим законодавством, контроль над дотриманням якого покладено на контролюючі органи [1].

Це викликає низку питань:

1. Що означає «удавано створити умови»?
2. Що означає «цілеспрямовано створити умови»?
3. Що означає «не можуть мати на увазі іншої мети, крім невиконання або неналежного виконання вимог, установлених Кодексом та іншим законодавством, контроль над дотриманням якого покладено на контролюючі органи»?

Податкове законодавство та інші галузі права не знають такої категорії, як удаване створення умов. Удавана угода – це інституція цивільного права.

Удавана угода – це угода, яка відбувається з метою прикриття іншої угоди (на інших умовах). Під час укладання вдаваної правочину, на відміну від фіктивного, сторони прагнули настання певних правових наслідків, проте не таких, які передбачені відповідним видом угод [4].

Але вдавана угода зовсім не означає тотожність із таким невідомим явищем, як «удаване створення умов», для порушення вимог ПКУ та іншого законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Стосовно другого запитання про цілеспрямоване створення умов, то слід також указати на повну відсутність правового розуміння такого правового інституту, який тепер уведено до податкового законодавства. У чому це має виявлятися? Скільки повинні тривати такі дії, щоб свідчити про цілеспрямованість? День, тиждень, місяць, рік? Якщо вони не лише призвели до створення умов, а й стали причиною ухилення від оподаткування, то це вже не буде податковим правопорушенням?

Торкаючись третього запитання та єдиної мети, до якої має призвести «створення умов», виникає найголовніше питання: якщо створення умов призведе не лише до порушень вимог ПКУ та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а й досягне інших протиправних цілей, то це вже не може вважатись податковим правопорушенням? Наприклад, якщо це призведе до порушення правил дорожнього руху, санітарних норм або скоєння загальнокримінальних злочинів, то це вже не буде податковим правопорушенням, оскільки досягнута не одна мета, а декілька?

І останнє запитання: відколи створення умов для порушення норм стало самостійним закінченим правопорушенням, а не підготовкою до нього? Неухилення від оподаткування, яке вважається закінченим правопорушенням, оскільки порушник досяг мети (створення умов), вважається закінченим навмисним правопорушенням?

До слова, найбільш детально такі речі регламентовані в кримінальному праві України. КК визнає злочинними і караними три стадії вчинення злочину: готування до злочину; замах на злочин, що разом із готуванням до злочину становить незакінчений злочин; закінчений злочин.

Ознаки готування до злочину і замаху на злочин передбачені у ст. 14 і ст. 15 відповідно, а закінчених злочинів – у диспозиціях статей Особливої частини КК [2]. Якщо злочин закінчений, то він поглинає всі стадії його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію.

Не є зрозумілим питання такого нехтування положеннями теорії права профільним комітетом Верховної ради України.

Гостра полемічність проблеми зумовлена тим, що відносини податкової відповідальності перебувають на межі приватних та публічних інтересів. Так, з одного боку, державі байдуже, чому платник податків не виконав свій конституційний обов'язок та не сплатив визначену суму податку до бюджету. Публічний фіскальний інтерес держави, за рахунок якого і забезпечується життєдіяльність усього суспільства, порушено. З іншого боку, чи не порушуються за таких умов права платника податків під час встановлення відповідальності за вчинення податкового правопорушення? Вибудовування та збереження балансу приватного та публічного інтересу у фінансово-правовому регулюванні загалом і в податковому зокрема є одним із головних чинників, що впливають на рівень фінансової дисципліни в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI (зі змінами).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змінами).
3. Теорія держави і права : Підручник / видавець Скакун О.Ф. Харків : Консум. 2001, 656 с.
4. Знай свої права. Фіктивні та удавані угоди, URL: <https://llg.com.ua/novini-zakonodastva/znaj-svoyi-prava-fiktyvni-ta-udavani-ugody/>.

А. И. Иванский, Ю. В. Гришок. К вопросу определения налогового правонарушения в Налоговом кодексе Украины. – Статья.

Аннотация. Освещается вопрос об определении налогового правонарушения, его признаков и элементов, а также их применения в практическом аспекте. Рассматриваются проблемные аспекты в определении налогового правонарушения наравне с действующим законодательством Украины.

Ключевые слова: налоговое правонарушение, состав, признаки, понятия, актуальные проблемы.

A. Ivanskyu, Ju. Grishok. On the issue of defining a tax offense in the Tax Code of Ukraine. – Article.

Summary. The issue of defining a tax offense, its features and elements, as well as their application in practice is covered. Problematic aspects in the definition of a tax offense along with the current legislation of Ukraine are considered.

Key words: tax offense, composition, features, concepts, actual problems.

УДК 347.73

А. Й. Іванський

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,*

*професор кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

Ю. О. Полиха

студентка I курсу

*факультету права, економіки та кібербезпеки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

УЧАСТЬ МВФ У ФІНАНСОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. Залучення грошових коштів із зовнішніх джерел є дозволеним методом мобілізації коштів до бюджетів. Важливу роль у цьому аспекті відіграє Міжнародний валютний фонд. У роботі досліджується динаміка та результати співпраці України з МВФ.

Ключові слова: Міжнародний валютний фонд, Україна, зовнішній борг.

Фінансова діяльність України – це заснований на нормах права планомірний процес управління публічними централізованими і децентралізованими фондами коштів, необхідними для здійснення завдань і функцій, що поставлені Конституцією України перед державою, органами місцевого самоврядування та іншими публічними утвореннями, дозволені державою.

Слід зазначити, що одним із джерел поповнення доходів Державного бюджету є кредити міжурядових організацій. Серед зовнішніх фінансових джерел для України найбільш привабливими є такі міжнародні фінансові інституції, як Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ), Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку, завдяки пільгам, порівняно низькій вартості запозичень, які вони надають, а також авторитетності оцінок і дій для інших потенційних кредиторів та інвесторів. Співпраця з такими міжнародними фінансовими інституціями розглядається світовою фінансовою спільнотою як акт довіри, підтвердження кредитоспроможності держави.

Ставши членом МВФ, Україна ввійшла до структури Світового банку, їй виділено квоту в 10 678 акцій на загальну суму 1,3 млрд дол. США. Валютну готівку за членство України в банку на суму 7,9 млн дол. США внесли Нідерланди, що є країною-опікуном нашої держави у цій банківській структурі.

Також співпраця з Міжнародним валютним фондом на сучасному етапі дає можливість залучити фінансування від інших міжнародних фінансових установ (Світовий банк, ЄБРР, ЄІБ та інші) та урядів інших держав, як-от США, ЄС, Німеччина, Канада, Японія тощо [1].

Тоді значна частина грошей, до слова, пішла не на підтримку макроекономічної стабільності в країні, як буває зазвичай, а безпосередньо в бюджет, щоб закрити «діру», що утворилася після керівництва Януковича і його уряду. Викликає питання економічна ефективність такого запозичення для забезпечення витрат поза доходами та політична (юридична) відповідальність осіб, уповноважених на прийняття таких рішень.

Україна стала членом МВФ у 1992 році. У 1994–1995 роках співпраця відбувається за програмою системної трансформаційної позики, за якою Україна отримала близько 700 млн дол. на підтримку платіжного балансу країни [2].

Далі співпраця стає більш системною, а позики обчислюються мільярдами доларів. Загалом, за понад 25 років співпраці Україна та МВФ уклали 10 кредитних угод. Дві з них передбачали застосування механізму розширеного фінансування, а решта вісім – механізм stand-by – «напоготові».

За цими угодами Україна могла отримати майже 51,5 млрд SDR (Special Drawing Rights – «спеціальні права запозичення», СПЗ, валюта запозичення на основі «кошика» головних валют), проте отримала менше половини – лише 21,9 млрд SDR (понад 31,5 млрд доларів). Лише за однією кредитною угодою, укладеною в травні 1996 року, Україна повністю використала виділені МВФ гроші (майже 600 млн SDR).

Наприкінці квітня 2014 року МВФ погоджується на ще одну програму кредитування на загальну суму в майже 11 млрд SDR (15,1 млрд доларів). Із першого ж траншу понад 1 млрд доларів знову спрямовано в бюджет. Загалом, із цієї програми на підтримку бюджету надійшло 2 млрд доларів із загальної суми отриманих траншів на 3 млрд доларів.

Попри це, економіка України швидко падає, тому вже менше як за рік (у березні 2015 року) погоджену програму розширеного фінансування на рекордну суму 12,348 млрд SDR. Так само безпрецедентним був перший транш за цією програмою в 5 млрд доларів. За цією ж програмою Україна отримала і максимальну кількість траншів (чотири). Проте і за нею Україна «обрала» близько половини виділених коштів.

Зараз Україна працює переважно з кредитами stand-by. На відміну від розширеного фінансування, яке надається країнам, що потребують термінової допомоги під час кризи, stand-by розрахована на країни, економіка яких є стабільною і зростає, але потребує підтримки в певних питаннях.

Найбільша поточна проблема України – пік виплат боргів попередніх років. За підрахунками НБУ, у 2019–2022 роках планові валютні виплати з відсотками становитимуть 17 млрд доларів.[5]

Щодо інших країн, яким була надана допомога від МВФ, то обсяг наданих кредитів із 1984 р. зростає. Максимальні кредитні суми були надані в період гострих світових фінансових криз (1998 р., 2008 р. та 2010 р.).

Станом на 31 січня 2017 р. країнами, які найбільше одержали кредитів від МВФ, є: Греція – 9 515 975 тис. СДР (21% загальної суми наданих кредитів), Україна – 8 522 096 тис. СДР (19%), Португалія – 4 570 568 тис. СДР (10%).

У 2017 фінансовому році Виконавча рада МВФ затвердила 15 домовленостей у межах механізмів непільгового фінансування МВФ на загальну суму 98,2 млрд. СДР (134,7 млрд. дол. США за обмінним курсом на 28 квітня 2017 р. 0,729382 СПЗ за 1 долар). На превентивні домовленості в межах гнучкої

кредитної лінії з трьома державами-членами (Мексикою (62,4 млрд СДР), Колумбією (8,2 млрд СДР) і Польщею (6,5 млрд СДР)) припало 78% таких зобов'язань. Усі три домовленості в межах гнучкої кредитної лінії замінили собою попередні домовленості, які минули або були скасовані.

Кредити МВФ не стимулюють економічного зростання, їх мета – вирішення проблем дефіциту платіжного балансу. З іншого боку, кредити МВФ можуть позитивно впливати на економічне зростання через два інших канали. Перший канал – це факт співпраці з МВФ, що дає сигнал іншим кредиторам та міжнародним інвесторам про прогнозованість економічної політики в державі. Це може сприяти залученню інвестицій із-за кордону. Другий канал – кредити МВФ (зменшуючи дефіцит платіжного балансу та зменшуючи навантаження на резерви центрального банку, зможуть у майбутніх періодах пришвидшити фазу економічного відновлення) [3].

Також присутні ризики, які можна виділити у фінансовому співробітництві України з міжнародними організаціями, до яких належать:

- 1) неефективна діяльність апарату службовців і фахівців, залучених до процесу розробки і виконання проєктів міжнародних фінансових операцій;
- 2) надмірний бюрократизм під час підготовки кредитної заявки, що спричиняє збільшення терміну затвердження кредиту міжнародними фінансовими установами;
- 3) непрозорість роботи з коштами міжнародних організацій;
- 4) недостатня підтримка малого і середнього бізнесу як на законодавчому рівні, так і щодо реальних фінансових програм;
- 5) низькі темпи впровадження реформ призвели до необхідності запозичення коштів у МВФ, ЄС та ін., що спричинило надвисокий рівень заборгованості, яка у 2015 р. становила 79,4% до ВВП. Сьогодні ця заборгованість перед міжнародними організаціями невинно зростає. Протягом II кварталу 2021 року валовий зовнішній борг України зріс на 2,2 млрд дол. США (до 125,3 млрд дол. США (порівняно з початком року зменшився на 0.4 млрд. дол. США)). Щодо ВВП, то борг зменшився до 75,2% із 78,6% на кінець I кварталу (на початок року борг становив 81,2%) [1];
- 6) випадки нецільового використання кредитів;
- 7) неефективне використання залучених коштів;
- 8) ігнорування можливості залучення коштів на фінансовому ринку;
- 9) згорання проєктів після припинення фінансування;
- 10) недостатній рівень «інноваційності» проєктів тощо.

Таким чином, можна зазначити, що МВФ за своїм статутом не є благодійною організацією і надає фінансування під певні умови *conditionality*, які є гарантією повернення запозичених коштів. Тому завдання влади країни під час підготовки програм – максимально наблизити умови *conditionality* Фонду з довгостроковими національними інтересами економіки. Однак вплив МВФ на Україну починає поширюватися з економічної сфери на політичну, що може становити небезпеку зовнішнього впливу кредитора на ухвалення політичних рішень у суверенній країні [6].

Загалом, ресурси, отримані від МВФ, повинні не використовуватися для «затикання дірок» у бюджеті, а мати довгостроковий та збалансований характер, бути спрямованими на реформи в конкретних галузях та реалізацію конкретних проєктів. Але шляхом підвищення контролю за цільовим використанням коштів, ліквідації корупції, підвищення інвестиційної привабливості та кредитоспроможності вітчизняних підприємств указані та інші проблеми можна вирішити. Таким чином, можна зменшити залежність економіки України від ресурсів МВФ та поглибити діяльність країни на світових фінансових ринках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Международный Валютный Фонд: корпорация зла или спасение экономики в условиях кризиса? *Економіка*. URL: <https://voxukraine.org/mizhnarodnyj-valyutnyj-fond-korporatsiya-zla-chy-poryatunok-ekonomiky-v-umovah-kryzy/>
2. Михайлик О.М. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО КРЕДИТУВАННЯ: МВФ ТА МБРР. *Ефективна економіка*. № 4, 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3962>
3. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2021/>
4. МВФзатвердивкредитУкраїні.*Економічнаправа*. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2008/11/6/168210/>
5. Зовнішній борг України на кінець II кварталу 2021 року (за методологією шостого видання Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції). URL: https://bank.gov.ua/files/ES/ExDebt_q.pdf
6. Увольнение директора НАБУ Сытника нарушает условия меморандума с МВФ – СМИ. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/02/18/novost/politika/uvolnenie-direktora-nabu-sytника-narushaet-usloviya-memoranduma-mvf-smi>

А. И. Иванский, Ю. О. Полиха. Участие МВФ в финансовой деятельности Украины. – Статья.

Аннотация. Привлечение денежных средств со внешних источников происхождения является разрешенным методом мобилизации средств в бюджеты. Важную роль в этом играет Международный валютный фонд. Динамика и результаты данного сотрудничества исследуются в работе.

Ключевые слова: Международный валютный фонд, Украина, внешний долг.

A. Ivansky, Ju. Polikha. Participation of the IMF in financial activity of Ukraine. – Article.

Summary. Receipt of financial resources from external sources of income is a permissible method of mobilization of resources to the budgets. An important role in this aspect is played by the International Monetary Fund. Dynamics and results of cooperation of Ukraine with the IMF are investigated in the work.

Key words: International Monetary Fund, Ukraine, foreign debt.

УДК 349(477) (4-6 ЄС)

М. М. Козак

магістрантка 2-го року навчання
факультету менеджменту та права
Вінницький національний аграрний університет
м. Вінниця, Україна

А. Ю. Острівська

магістрантка 2-го року навчання
факультету менеджменту та права
Вінницький національний аграрний університет
м. Вінниця, Україна

Науковий керівник: **Н. М. Опольська**

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Вінницький національний аграрний університет
м. Вінниця, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті аналізуються питання відповідальності за земельні правопорушення в Україні та країнах ЄС. Описується порівняння різних видів юридичної відповідальності у сфері використання та охорони земель. Авторами проаналізовано чинне вітчизняне і зарубіжне законодавство та зроблено висновки.

Ключові слова: земельні правовідносини, земельний спір, охорона земель, відповідальність, законодавство, ЄСПЛ.

Законодавство України у сфері земельних відносин постійно зазнає змін, наявність великої кількості джерел призводить до виникнення прогалин та колізій у законодавстві, низького рівня взаємоузгодженості нормативно-правових актів. Як наслідок, неолік належної теоретичної бази у сфері земельних відносин на практиці призводить до ускладнення регулювання земельно-правових відносин, різкого збільшення кількості спорів, пов'язаних із землею, а також спричиняє недосконалість процедур здійснення захисту земельних прав та інтересів.

Отже, правове регулювання земельних відносин в Україні вимагає подальшого аналізу й удосконалення. На нашу думку, у розв'язанні цієї проблеми допоможе порівняння земельного законодавства України із законодавством ЄС задля визначення обґрунтованих пропозицій щодо можливості використання такого досвіду в розвитку законодавства України.

Науково-теоретичною базою дослідження є праці вчених-правознавців у галузі земельного права, як-от Н.А. Алексєєва, Д.В. Бусуйок, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, Л.В. Лейба, А.М. Мірошніченко та ін.

Метою статті є аналіз нормативно-правового забезпечення відповідальності у сфері земельних правопорушень в Україні та країнах ЄС.

У сучасній земельно-правовій літературі юридична відповідальність за земельні правопорушення є особливим видом правовідношення охоронювального типу, що виникає як наслідок злиття правової норми про юридичну відповідальність та земельного правопорушення як факту. Держава в такому разі реалізує своє право захистити відповідні цінності, на які посягає земельне правопорушення, відновити порушене право або вимагати відшкодування шкоди, тобто покарати винну особу [13].

Земельний кодекс України у ст. 211 визначає, що громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за наведеним переліком у статті порушень щодо: а) укладення угод із порушенням земельного законодавства; б) самовільного зайняття земельних ділянок; в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; г) розміщення, проєктування, будівництва, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; ґ) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; е) знищення межових знаків; є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок; ж) непроведення рекультивациі порушених земель та ін. Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства [1].

Однак варто зауважити, що формулювання змісту вищенаведеної статті є таким, що не виконує жодної регулятивно-охоронної функції, а є відсылною. Так, наприклад, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення містять визначені склади земельних правопорушень і порядки притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності. Цивільно-правова відповідальність за порушення норм земельного законодавства може наставати в порядку, передбаченому відповідними положеннями Цивільного кодексу України. Підстави і порядок відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення земельного законодавства, визначені у ст. ст. 156, 157 Земельного кодексу України [1]. Відсутність єдиного кодифікованого акта про питання відповідальності за земельні правопорушення призводить до виникнення колізій чи прогалин у законодавстві та труднощів у застосуванні того чи іншого нормативно-правового акта. Так, статтею 53⁻¹ КУпАП зазначено самовільне зайняття земельної ділянки та відповідальність за вчинення такої дії, на відміну від статті 197⁻¹ КК України, яка передбачає обов'язкове настання наслідків від такого діяння. Також у жодному з них не закріплено поняття «самовільне зайняття земельної ділянки». Отже, слід посилатись на Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року, який містить це визначення [2; 3; 4].

Отже, розуміючи недосконалість вітчизняного законодавства, наявність проблем у судовій системі, власники чи користувачі земельних ділянок, а також інші суб'єкти земельних правовідносин систематично звертаються до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) за захистом своїх прав у земельних відносинах. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [5]. Аналіз практики діяльності національних судів показує, що Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод і практика ЄСПЛ застосовуються у процесі вирішення земельних спорів та захисту земельних прав різних суб'єктів. Так, під час здійснення цивільного судочинства протягом 2013 р. практика ЄСПЛ та Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод застосовувалися під час винесення рішень і ухвал у 35 цивільних справах, із яких 34 рішення були винесені в справах стосовно земельних правовідносин [11].

Часто предметом дискусії стає застосування рішень у справах за участю іноземців та інших держав. Аналіз судової практики свідчить про те, що суди охоче застосовують і таку категорій рішень. Так, наприклад, Велика Палата Верховного суду в постанові від 02.07.2019 р. у справі № 48/340 посилається на рішення ЄСПЛ у справі «Стретч проти Сполученого Королівства», а в постанові від 29.05.2019 р. у справі № 761/20844/13-ц суд посилається на рішення у справі «Брумареску проти Румунії» [6; 7]. Таким чином, аналіз рішень ЄСПЛ щодо вирішення земельних спорів є корисним.

Для впорядкування судових рішень під час їх аналізу Т.О. Коваленко пропонує їх розділяти на чотири категорії, а саме:

- земельні спори щодо захисту власності (порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції);
- земельні спори щодо помилок суб'єктів владних повноважень у сфері земельних відносин;

- земельні спори щодо доступу до правосуддя під час захисту земельних прав;
- земельні спори щодо права на повагу до приватного життя [12].

Можемо для прикладу розглянути справу «Зеленчук і Цицюра проти України», де рішення ЄСПЛ, яке стосувалося мораторію, мало особливо важливий характер. Суд справедливо зазначив: «з огляду на зазначені міркування та ненадання Урядом достатніх аргументів для обґрунтування заходів, застосованих до землі заявників, Суд доходить висновку, що держава-відповідач вийшла за межі своєї широкої свободи розсуду в цій сфері та не забезпечила справедливого балансу між загальним інтересом суспільства та майновими правами заявників» [8].

У практиці ЄСПЛ наявні категорії земельних спорів щодо помилок суб'єктів владних повноважень. До таких найчастіше уналежнюють рішення у справі «Стретч проти Сполученого Королівства», «Рисовський проти України», «Чуян проти України», «Борщевська проти України» та інші. Особливо важливою в цьому контексті є саме справа «Рисовський проти України», оскільки суд тлумачить принцип належного урядування, а також установлює вимоги до дій органів влади у разі допущення ними помилки, що порушує права людини. Одним з основних висновків цієї справи є те, що «державні органи, які не впроваджують або не дотримуються власних процедур, не повинні отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків» [9].

Стосовно юридичної визначеності, то у справі «Бочан проти України» суд зазначив: «судова система, в якій можна скасувати судові рішення, що стало остаточним і обов'язковим, судом вищої інстанції через протест, внесений суб'єктом владних повноважень, несумісна з принципом юридичної визначеності» [10].

Висновки. Проаналізувавши інформацію щодо відповідальності за земельні правопорушення в Україні та країнах ЄС, переглянувши практику Європейського суду з прав людини, можемо зробити висновок, що у демократичних суспільствах за злочини у сфері земельних відносин, законодавець відповідально ставиться до захисту землі, права власності, родючості, цільового призначення та всього, що з нею пов'язано. Саме такий підхід дає можливість максимально убезпечити від протиправних посягань право приватної, комунальної та державної власності на землю, а також попередити незаконні дії посадових осіб органів державної влади, тому саме таким шляхом, на нашу думку, варто рухатись українському законодавцю.

Для порівняння ми також звернулись до практики рішень Європейського суду з прав людини. Переглянувши інформацію саме щодо земельних спорів, можемо зробити висновок, що вважати рішення європейського суду джерелом права не зовсім коректно, оскільки всі прийняті рішення стосуються цивільно-процесуальних відносин та адміністративно-процесуальних відносин. Крім того, земельні правовідносини регулюються суто нормами права. Тому ми вважаємо, що зазначені рішення потрібно враховувати, оскільки вони дають можливість однаково застосовувати норми права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний Кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 / Верховна Рада України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 27.09.2021).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 07.12.1984 / Верховна Рада України. 1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 28.09.2021).
3. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234114?find=1&text=%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5#w1_1 (дата звернення: 29.09.2021).
4. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України № 963-IV від 19 червня 2003 року / Верховна Рада України. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 28.09.2021).
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України / Верховна Рада України. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 28.09.2021).
6. Постанова Великої Палати Верховного суду від 02.07.2019 р. у справі № 48/340 // 2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83454696> (дата звернення: 29.09.2021).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 у справі № 761/20844/13-ц // 2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82316171> (дата звернення: 30.09.2021).
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» / рішення суду. 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79 (дата звернення: 30.09.2021).
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Риськовський проти України» / рада. 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854. (дата звернення: 01.10.2021).
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Бочан проти України». 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209 (дата звернення: 02.10.2021).

11. Аналіз застосування судами практики положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини при здійсненні цивільного судочинства за 2013 рік. 2013. URL: http://mka.court.gov.ua/sud1490/uzagalnenj/uzagal_sud_praktik/konven/ (дата звернення: 01.10.2021).
12. Коваленко Т.О. Практика Європейського суду з прав людини як джерело земельного права України. *Юридична Україна*. 2016. № 11. С. 82–88.
13. Шульга М.В. Особливості юридичної відповідальності у земельному праві. *Правова доктрина. Основа формування правової системи держави* / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013, С. 468–470.

М. М. Козак, А. Ю. Островская. Ответственность за земельные правонарушения в Украине и странах ЕС: сравнительно-правовой аспект. – Статья.

Аннотація. В статті аналізується відповідальність за земельні правопорушення в Україні і країнах ЄС. Описується порівняння різних видів юридичної відповідальності в сфері використання і охорони земель. Авторами проаналізовано діюче українське і зарубіжне законодавство і зроблено висновки.

Ключові слова: земельні правовідносини, земельний спор, охорона земель, відповідальність, законодавство, ЄСПЧ.

M. Kozak, A. Ostrovskaya. Responsibility for land offenses in Ukraine and EU countries: a comparative legal aspect. – Article.

Summary. The article analyzes responsibility for land offenses in Ukraine and the EU countries. Comparisons of different types of legal responsibility in the field of land use and protection are described. The authors have analyzed the current legislation and foreign one and have made conclusions.

Key words: land legal relations, land dispute, land protection, responsibility, legislation, ECHR.

УДК 342.92

Р. В. Костюнін

*магістрант кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

І. М. Дмитрук

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті аналізуються особливості нормативної конструкції адміністративної відповідальності. Досліджується дефініція «нормативна конструкція». Виокремлюється, зокрема, основна законодавча база, що врегулює інститут адміністративної відповідальності. Визначаються недоліки правового регулювання адміністративної відповідальності. Установлюється, що в нормативній конструкції адміністративної відповідальності вагомим значення підстави мають до її притягнення. Аналізується сучасний стан національного законодавства щодо питань досліджуваного поняття.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, нормативна конструкція, правове регулювання, адміністративне правопорушення, адміністративне стягнення.

Нормативно-правове врегулювання тієї чи іншої галузі права чи правового інституту породжує систему цінностей, способів та засобів його реалізації. З огляду на загальний закон причинності, нормативне регулювання має враховувати існування свободи волі індивіда, що зумовлює його неоднозначне ставлення до приписів правових норм.

У контексті дослідження доцільно визначити нормативну конструкцію адміністративної відповідальності, її сферу нормативно-правового впливу, правове регулювання. Адаже залежно від якості такої конструкції, її динамічного розвитку відображається ефективність застосування адміністративної відповідальності.

Правова конструкція досліджуваного інституту виявляється в його правовому врегулюванні. Проте спершу необхідно зазначити, що дефініція «нормативна конструкція» є умовним позначенням, яке відображає різницю між юридичними конструкціями, що виражені в нормах права, і теоретичними юридичними конструкціями [1]. Отже, під час визначення нормативної конструкції здійснюється системний аналіз досліджуваного правового інституту в нормах права. За допомогою цього можуть виявитися недоліки правового регулювання, а також визначитися шляхи їх усунення.

Саме тому важливим є питання дотримання чи недотримання правової норми. Для випадків недотримання приписів правової норми у праві має бути змодельований так званий «дволінійний ланцюг спричинення зі зворотним зв'язком». Оскільки недотримання приписів правових норм (правопорушення) є соціально небажаним, то його наслідок повинен мати характер такої реакції, яка б впливала на причину і певним чином усувала її. При цьому реалізація принципу причинності відповідає необхідності подолання суперечності між правомірною і протиправною поведінкою на користь правомірної [2].

Таким чином, можна констатувати, що адміністративна відповідальність (як правовий інститут) має своєрідну конструкцію, що забезпечується галузевим та міжгалузевим правовим регулюванням.

Об'єм і міра адміністративної відповідальності визначені нормою права, яка є її основою. Нормативність означає, що дії суб'єкта (правомірні або неправомірні) змодельовані в нормах права [3, с. 80].

У нормі закріплюються межі можливої, належної і необхідної поведінки. У ній відбувається формалізація адміністративної відповідальності, а сама норма є формальною підставою. Результатом реалізації відповідальності є формування правомірної поведінки, впорядкування відносин, недопущення здійснення правопорушень. Зважаючи на особливості адміністративного права, добросовісне виконання своїх обов'язків не створює пільг. Якщо суб'єкт не дотримується приписів адміністративних норм, порушує їх, то виникає негативна відповідальність.

Із моменту вчинення адміністративного правопорушення адміністративна відповідальність виникає у вигляді обов'язку правопорушника піддатися засудженню (осуду) і зазнати несприятливих наслідків майнового і немайнового характеру, передбачених санкцією правової норми.

Цей інститут активно бере участь у стабільній розбудові суспільства, набуваючи вагомого значення як ефективного способу і механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Адаже в законодавстві, що установлює адміністративну відповідальність, визначаються норми щодо: охорони та врегулювання відносин у галузі охорони праці і здоров'я населення; відносин власності у сфері охорони природи; використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини; у промисловості, будівництві, паливно-енергетичній сфері, сільському господарстві; порушення ветеринарно-санітарних правил у галузі шляхового господарства і зв'язку; забезпечення житлових прав громадян, функціонування житлово-комунального господарства та благоустрою; торгівлі; громадського харчування; у сфері послуг, фінансів і підприємницької діяльності; утвердження позицій стандартизації, якості продукції, метрології та технічного регулювання; напрямів, пов'язаних із корупцією, військовою сферою, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку; дійсного порядку управління; здійснення народного волевиявлення та встановлення порядку його забезпечення. Зазначене коло суспільних відносин вимагає чіткого правового врегулювання та визначення нормативної конструкції адміністративної відповідальності.

Вагоме значення в нормативній конструкції адміністративної відповідальності мають підстави до її притягнення. Як указує Ю.П. Битяк, в українській юридичній практиці виділяють дві основні підстави притягнення до юридичної відповідальності:

- нормативну, тобто систему норм, які регулюють адміністративну відповідальність;
- фактичну, що становить діяння конкретних індивідів, якими порушено приписи захищені адміністративно-правовими санкціями [4].

Окрім того, на нормативну конструкцію впливає нормативно-правове регулювання вертикальним чи горизонтальним способом.

У горизонтальному регулюванні важливе місце відводиться комплексним правовим інститутам. Вертикальна ж модель характеризується сукупністю законодавчих та інших нормативно-правових (як-от відомчі) актів, які деталізують конкретні правові відносини під час застосування адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність розвивається у динаміці, а не в статичі. Це також пояснює певні зміни в її нормативній конструкції та правовому регулюванні.

Адміністративне законодавство постійно змінюється та доповнюється новими нормами, розширюючи поле правового регулювання.

Звичайно, основним законодавчим актом, що встановлює правовий інститут адміністративної відповідальності, є Конституція України.

Окрім цього, сучасне нормативно-правове поле охоплює Кодекс України про адміністративні правопорушення, що є основним законом у визначенні нормативного врегулювання адміністративної відповідальності. Він регламентує загальні аспекти матеріального і процесуального порядку реалізації адміністративної відповідальності.

Хоча цей акт ухвалювався у давнішому часовому проміжку, проте нині він часто доповнюється, в чому і виявляється його динаміка застосування адміністративної відповідальності.

Основною проблемою є той факт, що на практиці гальмується однакове використання досліджуваного поняття. Це пов'язано з відсутністю в національному законодавстві такого терміна.

Так, у вищезгаданому кодексі є Глава II, що називається «Адміністративне правопорушення та адміністративна відповідальність». Однак чітке визначення адміністративної відповідальності в цьому акті відсутнє. Воно тісно пов'язане з поняттями адміністративного правопорушення та адміністративного стягнення, що і породжує низку проблем як теоретичного, так і прикладного характеру.

Питання адміністративної юрисдикції та адміністративного процесу врегульовуються в Кодексі адміністративного судочинства України. Паралельно з цим кодексом діють інші норми, що встановлюють правову конструкцію адміністративної відповідальності, але містяться у міжгалузевих нормативно-правових актах. Зокрема, це стосується низки законів України: «Про державну службу», «Про звернення громадян», «Про громадянство України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про державний кордон України», «Про доступ до публічної інформації», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» та ін.

Особливе місце посідають акти центральних органів виконавчої влади. Вони є засобом реалізації законів та мають спеціалізований характер, тематичну спрямованість. Якість нормативної конструкції адміністративної відповідальності залежить саме від наявності оновленої за формою та змістом нормативно-правової бази. Подібне зумовлюється ще й тим, що вказані акти нормотворчості пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, управлінським апаратом, який є основним суб'єктом в адміністративних правовідносинах.

У контексті досліджуваної тематики слід розглянути постанову Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731, яка затверджує Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади.

У п. 4 Положення визначено, що державна реєстрація нормативно-правового акта полягає у проведенні правової експертизи на відповідність його Конституції та законодавству України, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року і протоколам до неї, міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (аcquis ЄС), антикорупційної та гендерно-правової експертиз з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а також у прийнятті рішення про державну реєстрацію цього акта, присвоєнні йому реєстраційного номера та занесенні до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [5]. Проте в процесі правозастосування вказаного нормативного матеріалу виникали порушення та колізії. Тому Міністерством юстиції України затверджено роз'яснення від 08.04.2013 р. № п0008323-13 «Відповідальність за порушення законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів». Цим документом (відповідно до Закону України від 08.09.2011 р. № 3720 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування») встановлено адміністративну відповідальність керівників органів, нормативно-правові акти яких підлягають державній реєстрації, за неподання, несвоєчасне подання на державну реєстрацію нормативно-правових актів, які підлягають

державній реєстрації, направлення на виконання нормативно-правових актів, що не пройшли державної реєстрації та не опубліковані в установленому законом порядку, а також надсилання для виконання вказівок, роз'яснень у будь-якій формі, що встановлюють правові норми (стаття 188-41 Кодексу України про адміністративні правопорушення). При цьому статтею 255 цього Кодексу органам юстиції надано право складати протоколи за порушення, передбачені статтею 188-41 цього Кодексу. У такому разі адміністративна відповідальність покладається на керівника (уповноважену посадову особу) органу і за рішенням суду накладатиметься штраф у розмірі від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Міністерством юстиції проводились перевірки щодо виконання національного законодавства стосовно державної реєстрації нормативно-правових актів як щодо органів виконавчої влади, які мають статус суб'єкта нормотворення, так і щодо тих, які такого статусу не мають. Саме низка таких документів дає можливість реалізувати механізм запобігання порушень органами виконавчої влади, які приймають розпорядчі документи, і вжити до таких суб'єктів заходів щодо усунення порушень. Отже, для реалізації мети – дотримання суб'єктами нормотворення законодавства про державну реєстрацію – органами юстиції проводяться спеціальні перевірки.

Таким чином, запровадження адміністративної відповідальності за порушення законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів дає змогу досягти відповідного рівня дисципліни посадових осіб-суб'єктів нормотворення та забезпечує належний рівень захисту прав і свобод громадян.

Підвищення ефективності виконавчої гілки влади та управлінської діяльності у сфері адміністративної відповідальності загалом безпосередньо залежить від якісних, відповідних за формою і змістом актів управління.

Тобто ефективність та досконалість нормативної конструкції адміністративної відповідальності реально вимірюється станом відомчої нормативної бази. Це пов'язано з особливою побудовою адміністративно-правової норми, що є бланкетною і схиляється до актів центральних органів влади, які стосуються адміністративної відповідальності.

Окрім того, вагомого значення набуває судова практика як джерело адміністративного права, оскільки напрацьовується база уніфікованих правил судового розгляду проваджень у справах про адміністративні правопорушення, що дозволяє вирахувати статистичні дані, а також визначити використання понятійного апарату. Уже неодноразово вказувалося на факт недостатньої визначеності поняття «адміністративна відповідальність» на законодавчому рівні.

Досліджуючи питання нормативної конструкції адміністративної відповідальності, доходимо ключового висновку, що сучасна модель базується на нормативно-правових актах, які були ухвалені ще у 80-ті роки ХХ століття, що внеможливі повне та чітке визначення досліджуваного інституту.

Демократичний період сформував відповідне коло уточнювальних актів управління виконавчої влади, які встановлюють спеціальні процедурні питання застосування адміністративної відповідальності та конкретні форми і методи адміністративної діяльності, що системно утверджують шляхи реалізації адміністративно-деліктних норм. Тобто відслідковується цілісний масив підзаконних нормативних актів, що підтверджують яскравий факт наявності прогалів у кодифікованому законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дутко А.О. Класифікація юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2014. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2302/vnulpurn201481015.pdf> (дата звернення 29.09.2021).
2. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
3. Черных Е.В. О нормативном характере юридической ответственности. Вопр. теории гос. и права. Саратов : СГАП, 1998. Вып. 1(10). С. 80–83.
4. Битяк Ю.П. Адміністративна відповідальність та адміністративне правопорушення. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 151. С. 87–100 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2020_151_9
5. Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731. Дата оновлення 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text> (дата звернення 03.10.2021)

Р. В. Костюнин, И. Н. Дмитрук. Особенности нормативной конструкции административной ответственности. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются особенности нормативной конструкции административной ответственности. Исследуется дефиниция «нормативная конструкция». Выделяется основная законодательная база,

регулююча інститут адміністративної відповідальності. Визначаються недоліки правового регулювання адміністративної відповідальності. Аналізується сучасний стан національного законодавства по питанням вивченого поняття.

Ключевые слова: адміністративна відповідальність, нормативна конструкція, правове регулювання, адміністративне правопорушення, адміністративне стягнення.

R. Kostyunin, I. Dmytruk. Features of the regulatory structure of administrative liability. – Article.

Summary. The article analyzes the features of the normative structure of administrative liability. The definition of “normative construction” is investigated. Among other things, the main legal framework governing the institution of administrative liability is highlighted. The shortcomings of the legal regulation of administrative liability are identified. The current state of national legislation on the issues of the studied concept is analyzed.

Key words: administrative liability, normative construction, legal regulation, administrative offense, administrative penalty.

УДК 343.1

О. В. Сівак

асистент кафедри юриспруденції
Чернівецький інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Чернівці, Україна

ЛІС ЯК ОБ’ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИРОДИ

Анотація. У статті досліджуються питання правової охорони лісу як об’єкта природи. Розглянуто різні підходи до визначення поняття «ліс» як об’єкта правового регулювання, надано авторські пропозиції щодо внесення змін у чинне законодавство.

Ключові слова: ліс, лісові ресурси, охорона лісів, захист лісів, лісовий фонд, лісове законодавство.

Актуальність теми дослідження обґрунтовується реальною потребою підвищення ефективності охорони лісів в Україні, значенням лісу як природного об’єкта в економіці країни, особливою його роллю для українського менталітету і культури, а також іншими соціальними, економічними, екологічними факторами. Останнім часом почастішали випадки хижацького використання лісових ресурсів.

Тривалий час законодавство про ліси було орієнтоване на інтенсивне використання лісових ресурсів, не приділяючи належної уваги основному принципу – пріоритету охорони природних об’єктів перед їх використанням. Відсутність належної уваги на державному рівні до проблем охорони лісу призвела до того, що екологічний потенціал лісів України за всю історію їх експлуатації в якісному відношенні виявився ґрунтовно підірваним. Поряд з хижацьким знищенням лісу недосконалість законодавчої бази та відсутність чіткої державної спрямованості на охорону лісів призвели до збільшення випадків порушення лісового законодавства. За минулий рік в Україні офіційно задокументували 4200 незаконних вирубок лісів, обсяг яких склав 54,3 тисячі кубічних метрів. Як повідомляють у Державному агентстві лісових ресурсів України, сума заподіяної шкоди оцінюється у 444,1 мільйона гривень.

Найбільші обсяги незаконних рубок були виявлені в лісах Рівненської області (2152 куб. м), Херсонської (1693 куб. м), Житомирської (1168 куб. м), Закарпатської (1142 куб. м), Львівської (1090 куб. м), Харківської (1080 куб. м), Чернігівської (838 куб. м), Івано-Франківської (759 куб. м), Дніпропетровської (758 куб. м), Волинської (679 куб. м).

Так, у Чернівецькій області ДБР виявило незаконні рубки заповідного фонду на 3,3 млн гривень. Загалом на території заповідника місцевого значення «Зубровиця» вирубали 1,8 га лісу.

Трапляються випадки, коли працівники державної лісової охорони не виконують належним чином свої обов’язки, а окремі з них навіть сприяють скоєнню незаконних рубок. З початку року до дисциплінарної відповідальності притягнуто 467 працівників державної лісової охорони, звільнено із займаних

посад 64 особи, проти 9 осіб розпочато кримінальні провадження. Зазначені факти зумовлюють необхідність прийняття нових правових, організаційних та інших заходів з охорони лісів.

Мета статті – розгляд питання про лісові ресурси як об’єкти екологічних відносин та виявлення формально-правових проблем охорони лісів (проблем правової охорони лісів) і пошук шляхів їх вирішення.

Теоретичною базою дослідження є праці провідних представників науки, які займалися проблемами правової охорони лісів і відповідальності за порушення лісового законодавства. Зокрема, ідеться про праці Г.А. Гарварт, О.П. Чопик, С.М. Шершуна та ін.

Питання про об’єкт лісу в юридичній літературі висвітлюється вкрай рідко. В опублікованих роботах цій проблемі не приділяється достатньо уваги, попри її актуальність.

Для визначення об’єкта правової охорони лісу необхідно з’ясувати саму суть поняття «ліс». У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] були визначені об’єкти охорони, включаючи ліс та іншу рослинність. Такі об’єкти підлягають охороні як природні екологічні системи, природні ландшафти і природні компоненти, що не піддаються антропогенному впливу. На відміну від Лісового кодексу УРСР, чинний Лісовий кодекс України 2006 р. містить визначення поняття «ліс». Так, у ст. 1 Лісового кодексу України (далі – ЛК України) є широке визначення цього поняття: «Ліс – тип природного комплексу, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав’яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов’язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [1]. Зазначимо, що в наведеному визначенні ліс визнано природним комплексом, що фактично прирівнюється до природного ресурсу.

Серед учених існують різні підходи до визначення поняття «ліс». Як зазначає О.П. Чопик, юридичне поняття «ліс» охоплює ґрунти як складову частину цього природного комплексу, не виокремлюючи при цьому земель [4, с. 228]. Насправді ж ґрунти мають спільний режим із землею, їх використання, охорона та відтворення регламентуються земельним законодавством. З метою подолання зазначеної колізії законодавець запровадив до Лісового кодексу поняття «землі лісогосподарського призначення». Відповідно до ст. 5 Лісового кодексу України до цієї категорії земель належать землі, на яких розташовані лісові ділянки, а також нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства [1].

Враховуючи ту обставину, що земля є невід’ємною складовою частиною лісу, у визначенні поняття «ліс» доцільно замінити слово «ґрунт» словом «земля».

Г.А. Гарварт пропонує таке визначення: «Ліс – це сукупність деревно-рослинних організмів, які ростуть на землі, як природного, так і штучного походження, що мають зімкнені крони і досягли відповідно до біологічних характеристик порід дерев певного віку та висоти, з трав’яною і чагарниковою рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами, які взаємопов’язані та впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [3, с. 147]. На нашу думку, таке визначення має бути зафіксоване у чинному ЛК України, що дозволить надати однозначну оцінку змісту цієї важливої правової категорії.

Вважаємо, що ліс є складним природним комплексом, який охоплює інші об’єкти навколишнього середовища – землю, рослинність, надра, тваринний світ. Кожен з них є окремим об’єктом правового регулювання, проте якраз їх комплексне поєднання утворює такий об’єкт, як ліс.

У період становлення і розвитку ринкових відносин в Україні багато об’єктів природи залучається до цивільного обігу, набуваючи інших форм товарного виробництва. Однією з основних рис природного об’єкта, необхідною для дослідження поняття «ліс», є поділ на дві економічні категорії – природні об’єкти і товарно-матеріальні цінності, регульовані цивільно-правовими нормами. У процесі трудової діяльності людина відокремлює від природного середовища частину матерії, яка змінює свої форми, перетворюючись на предмети споживання (промислову та іншу сировину). Іншими словами, в умовах ринку ці предмети набувають вартісного значення.

Ліс виступає в різних аспектах: по-перше, як природний об’єкт, що має екологічне значення; по-друге, як природний ресурс, який використовується і охороняється в Україні як основа життя і діяльності людини; по-третє, як об’єкт права власності та інших прав.

Особливість правового режиму лісів полягає в тому, що перероблена сировина з лісу може належати на праві власності не тільки державі, а й юридичним і фізичним особам, які здійснюють господарську діяльність.

Отримані виробничі предмети з лісів виступають як об’єкти цивільних правовідносин, і тут поняття «ліс» як таке відсутнє.

Однак не всі лісові ділянки можуть бути використані як товарні й матеріальні цінності. Наприклад, заповідні лісові території та інші особливо охоронювані об'єкти природи не можуть бути предметами відносин приватної власності, регульованої цивільно-правовими нормами. Такі ліси вилучаються з товарного обігу.

Таким чином, використання й охорона лісів безпосередньо залежить від форм власності на ліси і рослинний світ і відіграє важливу роль у збереженні і примноженні природних ресурсів.

Однак, як було зазначено, чинне лісове, земельне та цивільне законодавство закріплює право власності громадян і юридичних осіб на здобуті і перероблені лісові ресурси, які використовуються в інтересах зазначених осіб. Усі правомочності, такі як право володіння, користування і розпорядження, реалізуються власником на свій розсуд.

Таким чином, об'єкт правової охорони лісів – це не просто ліс, а ті лісові ділянки, щодо яких встановлено правову регламентацію, в силу чого вони стають об'єктами лісових відносин. Як правило, ці відносини спрямовані на регулювання лісового фонду – деревно-чагарникової рослинності, що виростає на землях лісових ділянок, а також заповідників, лісопаркових зон міст та інших територій, що відносяться до поняття «ліс».

Предметом правової охорони лісів як об'єктів природи є охоронні відносини, що регулюються лісовим законодавством.

Отже, формулюючи поняття об'єкта охорони лісів, слід зазначити, що це сукупність земель, покритих деревною, чагарниковою і трав'янистою рослинністю, заселених тваринами, мікроорганізмами та іншими компонентами навколишнього середовища, біологічно взаємопов'язаними і такими, які впливають одне на одного в своєму розвитку.

Перехід до природо- і ресурсозберігаючих технологій у лісовому комплексі є єдиним шляхом, який може забезпечити як потреби економіки, так і вимоги охорони природи. На це повинні бути спрямовані всі заходи щодо зміни системи лісокористування, збереження та відтворення лісових ресурсів.

Підводячи підсумок своєї роботи, нам би хотілося відзначити, що для здійснення ефективної охорони лісів нині необхідно виконати комплекс заходів щодо удосконалення лісового законодавства на сучасному етапі. Зокрема, нагальними є такі дії: прийняття нового Лісового кодексу та приведення у відповідність з ним інших нормативних актів, проаналізованих нами в роботі; завершення реформування системи управління лісовим фондом; вирішення проблем фінансування заходів з охорони лісів та інших заходів, що підвищують ефективність правової охорони лісів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лісовий кодекс України : Закон України від 8 лютого 2006 р. № 3404-IV (редакція від 24.10.2019). URL: www.rada.gov.ua.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (редакція від 17.03.2021). URL: www.rada.gov.ua.
3. Гарварт Г.А. Проблема визначення поняття «ліс» як об'єкта правового регулювання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2012. Вип. 173 (3). С. 142–148.
4. Чопик О.П. Поняття лісу як об'єкта правового регулювання. *Вісник Львівського ун-ту*. 2010. Вип. 50. С. 224–229.
5. Шершун С. Поняття лісу та інших основних категорій лісового законодавства. *Право України*. 2004. № 7. С. 65–69.

О. В. Сивак. Лес как объект правовой охраны природы. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются вопросы правовой охраны леса как объекта природы. Рассмотрены различные подходы к определению понятия «лес» как объекта правового регулирования, представлены авторские предложения по внесению изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: лес, лесные ресурсы, охрана лесов, защита лесов, лесной фонд, лесное законодательство.

O. Sivak. Forest as an object of legal protection of nature. – Article.

Summary. The article examines the issues of legal protection of the forest as an object of nature. Different approaches to the definition of “forest” as an object of legal regulation are considered, the author’s proposals for amendments to existing legislation are provided.

Key words: forest, forest resources, forest protection, forest protection, forest fund, forest legislation.

Ю. М. Сідоренко
помічник судді
Одеський апеляційний суд,
аспірант
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПРАВОВА ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ ДЕПОРТАЦІЇ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті висвітлене питання правової практики проваджень щодо депортації як міжнародного злочину. Такі провадження здійснювалися в Україні. На прикладі виявлених офіційних відомостей про досудове розслідування депортації кримськотатарського народу та відповідних судових рішень вказано на основні виклики та проблеми, що сформувалися із зазначеного питання у правовій практиці. Зокрема, це правильне встановлення часових меж цього злочину та кола осіб, яким було завдано шкоди у його результаті. Крім того, це загальні проблеми щодо визначення кола причетних до злочину осіб, належного встановлення їх правового статусу та забезпечення доведеності їх вини сукупністю доказів.*

***Ключові слова:** воєнні злочини, геноцид, депортація, міжнародні злочини.*

Актуальним викликом для сучасної правової науки та практики залишається проблема кваліфікації примусового переселення (депортації) населення у міжнародно-правовому вимірі. Для розуміння зазначеного феномену необхідно визначитися із практичним застосуванням відповідних норм у вітчизняній правовій практиці. Це питання традиційно пов'язується із питанням кваліфікації депортації кримськотатарського народу, яка почалася у 1944 році. Вказані проблеми у своїх працях піднімали такі вчені: В.І. Адамовський, Д.В. Антипов, Б.В. Бабін, О.Г. Бажан, Г.Т. Бекірова, А.В. Братковський, О.М. Велешко, О.М. Гладун, В.І. Головченко, Ю.І. Зінченко, Д.О. Кириченко, А.В. Приходько, Д.Р. Хаваджи, Р.І. Хаялі тощо. Однак вказані автори не торкаються аспектів поточних проваджень, які стосуються відображення питання депортації кримських татар у кримінально-процесуальних відносинах сучасної України.

Зокрема, А.В. Приходько у своїй монографії із посиланням на первинні документи лише згадує, що «до 2014 р. слідчим відділом Головного управління СБУ в АР Крим проводилася перевірка за фактом примусового переміщення кримських татар та інших народів у 1944 р., що серед іншого впливало з листа цього органу від 25 січня 2010 р. № 76/М2/20» та що «як впливає з наведеного авторами листа прокуратури АР Крим від 12 лютого 2016 р. № 17191вих16, слідчим відділом Прокуратури АР Крим здійснюється досудове розслідування за кримінальним провадженням щодо злочину геноциду проти кримськотатарського народу, вчиненого шляхом організації його насильницького переселення та утримання поза історичною батьківщиною» (№ 2201500000000401) [13, с. 176–177].

Водночас у публічних джерелах є мало достовірної інформації про хід зазначеного розслідування. Зокрема, як вказує у своїй публікації 2020 року колишній заступник голови СБУ М.М. Герасименко, прокуратура АР Крим проводить розслідування кримінального провадження за ст. 442 Кримінального кодексу України (далі – КК України) («Геноцид»). Як вказує дослідник, згідно з фабулою розслідування упродовж травня – липня 1944 р. за вказівкою колишніх керівників органів державної влади СРСР з території Кримської АРСР було насильно виселено понад 225 тисяч кримських татар та осіб інших національних груп для проживання до непристосованих районів СРСР. У повідомленні зазначалося, що слідчими «проводиться суттєвий перелік слідчих (розшукових) дій з метою притягнення винних до відповідальності» [2, с. 400].

При цьому на вебсайті прокуратури АР Крим та м. Севастополя вказаної інформації наразі не виявлено, але наявне розміщене 18 травня 2017 року «Офіційне повідомлення на виконання вимог ст. ст. 276–278 КПК України», що стосується кримінального провадження № 2201500000000401. У зазначеному повідомленні вказано, що у межах цього провадження від 19 грудня 2017 року, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, 18 травня 2016 року складено повідомлення за ч. 1 ст. 442 КК України про підозру Сталіну (Джугашвілі) Й.В. (1879 року народження), «уродженцю міста Горі, який на час вчинення злочину займав посаду голови Державного Комітету оборони» та Берії Л.П. (1899 року народження), «уродженцю селища Мерхеулі, який

на час вчинення злочину займав посаду наркома Внутрішніх справ». Повідомлення було складене щодо геноциду, тобто діяння, умисно вчиненого з метою повного або часткового знищення будь-якої національної групи шляхом створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження [3]. Аналогічне повідомлення було оприлюднене у газеті «Урядовий кур'єр» від 26 травня 2017 року [4]. Проте ці повідомлення не відображали особливостей кваліфікації злочину та викликали питання щодо процесуального змісту.

На проведеному Представництвом Президента України в АР Крим та Кримськотатарським ресурсним центром круглому столі «Розслідування депортації кримськотатарського народу: проблеми і перспективи» 28 квітня 2018 року вказувалося, що порушення кримінального провадження щодо депортації кримськотатарського народу є важливим кроком для відновлення історичної справедливості, покарання винних, захисту прав депортованих осіб, виконання Україною міжнародних зобов'язань з питань переслідування геноциду. В офіційному повідомленні Представництва було вказано: «Завершення такого розслідування без рішення суду матиме величезні юридичні та політичні негативні наслідки. <...> депортація є злочином проти людяності, який не має терміну давності. Крім того, він не завершений за умислом ані у 1944 р., ані у 1956 р., ані у 1967 році» [5].

Зокрема, як констатувало Представництво, «прямим продовженням та складовою частиною єдиного умислу на знищення культурної, мовної, етнічної самобутності кримськотатарського народу є повторні депортації кримських татар з Криму у 60–80 роки 20 століття. При цьому досі живі співучасники злочинів». Також, як зазначав цей орган влади, «ухилення державою-агресором від розслідування депортації кримськотатарського народу та знищення окупаційною владою матеріалів відповідних процесуальних дій, які велися Головним управлінням СБУ в АР Крим протягом 2009–2011 рр., також мають отримати належну правову оцінку». Додатково у повідомленні констатувалося, що Представництво Президента України в АР Крим «буде вживати усіх заходів з правової допомоги щодо відновлення прав депортованих осіб, які мають процесуальний статус потерпілих у провадженні з розслідування депортації» [5].

18 травня 2020 року на офіційному вебсайті прокуратури АР Крим та м. Севастополя був розміщений інформаційний матеріал «Геноцид кримськотатарського народу. Розслідування прокуратури автономії має на меті відновлення історичної справедливості». У цьому повідомленні зазначалося, що вказаний орган прокуратури «здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні за фактом геноциду кримськотатарського народу та представників інших національних груп (ч. 1 ст. 442 КК України) шляхом насильницького переселення у 1944 році корінного населення півострову та інших національних груп з території Кримської АССР на території союзних республік та областей СРСР» [6], але при цьому не вказувалося, який орган здійснює саме досудове розслідування.

Як вказувалося у цьому повідомленні, «досудовим розслідуванням встановлено, що упродовж 18–20 травня 1944 року з території Кримської АРСР насильно було депортовано 250 тисяч людей, серед них було 193 865 представників кримськотатарського народу. Зокрема, до спецпоселень Узбецької РСР було вивезено 153 136 осіб, Марійської АРСР – 8 597 осіб, Казахської РСР – 4 286 осіб, Молотовської області – 10 555 осіб, Кемеровської області – 6 743 особи, Горьковської області – 5 095 осіб, Свердловської області – 3 594 особи, Івановської області – 2 800 осіб, Ярославської області – 1 059 осіб. Невстановленою залишається кількість осіб, вивезених до Киргизької РСР, Таджикиської РСР, Башкирської АРСР». У цьому повідомленні згадувався й висновок експертизи Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи НАН України, згідно з яким «насильницьке переміщення та умови в спецпоселеннях протягом 1944–1956 років призвели до загибелі близько 50 тисяч осіб, що становить 25,1% від чисельності кримськотатарського народу. Внаслідок скорочення дітонародження до 60,7% непрямі демографічні втрати становили 80,3% усього народу» [6].

У повідомленні прокуратури додавалося, що у ході здійснення досудового розслідування з метою отримання додаткових доказів, копій архівних документів, дослідження умов проживання були направлені міжнародно-правові доручення та повторні листи до Республік Узбекистан, Казахстан, Таджикистан, Киргизької Республіки та ще раніше до РФ. Однак, як додавалося у повідомленні, прокуратура АР Крим станом на травень 2020 року не отримала відповідей від жодної з країн, окрім РФ та Узбекистану. При цьому Генеральна прокуратура Узбекистану відмовилася надати українській стороні запитовані документи, а Генеральна прокуратура РФ вказала, що надання такої інформації нібито «суперечить інтересам національної безпеки». Також прокуратурою АР Крим додавалося, що «тривають експертиза безпеки життєдіяльності та судово-медична експертиза, які мають встановити факти нелюдського поводження при транспортуванні та нелюдських умов мешкання у спецпоселеннях» [6].

У 2021 році позицію державного обвинувачення у цій справі можна було з'ясувати в рамках брифінгу «Геноцид кримськотатарського народу 1944 року – злочин, який повторюється знову», на якому вона була презентована Прокурором АР Крим та міста Севастополя І. Поночовним. Зокрема, вказувалося, що оскільки для прокуратури «важливо було встановити усіх осіб, причетних до вчинення цього злочину, що дасть змогу реалізувати принцип відновлення історичної справедливості стосовно цілого народу» то, окрім вищого керівництва СРСР, прокуратурою АР Крим у лютому 2021 року було «повідомлено про підозри й керівникам нижчої ланки – від наркомів до начальників семи оперативних секторів, які брали безпосередню участь у депортації кримськотатарського народу». За даними прокуратури, Казахстан надав відмову щодо запитів про витребування документів з країн колишнього СРСР, а запити до Таджикистану та Киргизстану все ще перебувають «на виконанні» [7].

Крім того, як відзначалося керівником органу прокуратури, в рамках зазначеного кримінального провадження «були встановлені шляхи депортації кримських татар з Криму через територію України до спецпоселень на території союзних республік СРСР», а також «були зафіксовані нелюдські умови перевезення кримських татар та їх проживання у спецпоселеннях». На цьому брифінгу також відзначалося, що, окрім депортації кримських татар з Криму, радянська влада ще й експропріювала їхнє майно, адже «у процесі цього було незаконно привласнено понад 25,5 тис. будинків, понад 18,7 тис. земельних наділів, сотні тисяч голів худоби, 25 мільйонів книг та фонди 180 бібліотек». З огляду на це І. Поночовний вказував: «Крім злочину геноциду, можна говорити про злочин проти власності кримськотатарського народу» [7].

Під час вказаного заходу було підсумовано, що «уперше злочинним діям радянської влади проти кримськотатарського народу була дана саме юридична оцінка у цьому кримінальному провадженні» та що «під час розслідування був встановлений факт вчинення геноциду – злочину проти людяності, який не має строків давності. Було встановлене коло осіб, причетних до його вчинення» [7]. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР) щодо перебігу вказаного провадження не дозволяє стверджувати про активну роботу органів досудового розслідування, яка б відобразилась у судових рішеннях.

Зокрема, у ЄДРСР були виявлені 120 судових рішень, які стосуються кримінального провадження № 22015000000000401, однак більшість із них була винесена з 22 листопада 2016 року до 13 грудня 2017 року слідчими суддями Генічеського районного суду Херсонської області. Ухвалами було задоволено чисельні клопотання заступника начальника відділу прокуратури АР Крим про допит окремих осіб у судовому засіданні у якості потерпілих. Усі ці клопотання стосуються допиту цих осіб щодо обставин «насильницького переселення протягом травня – липня 1944 року кримськотатарського народу та представників інших національних груп з території Кримської АРСР для проживання до непристосованих районів Узбецької РСР, а також до областей РСФСР, вчиненого особами з числа представників Державного комітету оборони СРСР та інших органів державної влади СРСР з метою часткового фізичного їхнього знищення» [8].

Зазначені клопотання містять стандартне обґрунтування того, що в ході досудового розслідування виникла необхідність допитати відповідних осіб, що проживають на окупованій території АР Крим, є особами похилого віку та мають низку хвороб. Вказані обставини дають підстави вважати імовірною неможливість допитати таких осіб. Наслідком цього є неможливість забезпечення участі цих осіб у судовому засіданні [9]. Крім зазначених ухвал, у вказаному провадженні є ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 5 серпня 2016 р., якою була залишена без задоволення скарга на постанову слідчого прокуратури АР Крим про відмову у визнанні заявника потерпілим у кримінальному провадженні № 22015000000000401.

Відмовляючи заявникові, слідчий суддя вказав: «Предметом кваліфікації кримінального правопорушення під час досудового розслідування у кримінальному провадженні № 22015000000000401 від 9 грудня 2015 р. є факт насильницького переселення протягом травня – липня 1944 року понад 225 тис. кримських татар та осіб інших національних груп з території Кримської АРСР до непристосованих для проживання районів Узбецької РСР, Казахської РСР, Башкирської АРСР, Марійської АРСР та інших областей РСФСР, вчиненого представниками органів державної влади СРСР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України». В ухвалі зазначалося, що «події 2015 року, що відбулися на півострові Крим, не розслідуються у вказаному кримінальному провадженні».

Суд у цій ухвалі погодився із постановою старшого слідчого прокуратури АР Крим, якою було відмовлено заявникові у визнанні його потерпілим у кримінальному провадженні з посиланням на те, що «примусове виселення осіб кримськотатарської національності з території тодішньої Кримської АРСР до різних регіонів СРСР здійснювалося з 18 червня 1944 р. до 4 липня 1944 р.». Суд при цьому зазначив,

що заявник народився 1982 року у м. Чкаловськ, Таджикистан, у місцевості примусового переселення депортованих кримських татар. Слідчий суддя вказав: «Заявник не є особою, яку було депортовано з Криму у вказаний період часу. Отже, у провадження немає даних, які б свідчили, що розслідуваним кримінальним правопорушенням завдано йому моральної та майнової шкоди» [10].

Зазначене дозволяє дійти висновку про наявність низки важливих проблем, які пов'язані із правильною кваліфікацією у національному кримінальному праві міжнародного злочину, що полягає у депортації населення. Зокрема, це правильне встановлення часових меж цього злочину та кола осіб, яким було нанесено шкоду у його результаті. Крім того, це загальні виклики щодо визначення кола причетних до злочину осіб, належного встановлення їх правового статусу та забезпечення доведеності їх вини відповідною сукупністю доказів. Вирішення цих питань становить важливий вектор наступних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабін Б.В., Гріненко О.О., Приходько А.В. Питання розвитку та реалізації міжнародних стандартів прав корінних народів. О. : Фенікс, 2018. 238 с.
2. Герасименко М.М. Особливості розслідування геноциду. *Часопис Київського університету права*. 2020. 2. С. 398–401.
3. Офіційне повідомлення на виконання вимог ст. ст. 276–278 КПК України. *Прокуратура АР Крим та міста Севастополя*. 18.05.2017. URL: https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=208148&fp=801.
4. Офіційне повідомлення на виконання вимог ст.ст. 276–278 КПК України. *Урядовий кур'єр*. 26.05.2017. URL: https://ukurier.gov.ua/media/newspaper/adv/2017-05-26/97_5966r.pdf.
5. Розслідування депортації кримськотатарського народу. *Представництво Президента України в АР Крим*. 28.04.2018. URL: <http://www.ppu.gov.ua/rozsliduvannya-deportatsiyi-krymskotatarskogo-narodu/>.
6. Геноцид кримськотатарського народу. Розслідування прокуратури автономії має на меті відновлення історичної справедливості. *Прокуратура АР Крим та міста Севастополя*. 18.05.2020. URL: https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=277254&fp=190.
7. Слідство встановило факт геноциду кримських татар у 1944 році та причетних до нього. *Українформ*. 18.05.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3248023-slidstvo-vstanovilo-fakt-genocidu-krimskih-tatar-u-1944-roci-ta-pricetnih-do-nogo.html>.
8. Ухвала слідчого судді Генічеського районного суду Херсонської області від 22 листопада 2016 р., справа № 653/3854/16-к, провадження № 1-кк/653/586/16. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63031992>.
9. Ухвала слідчого судді Генічеського районного суду Херсонської області від 13 грудня 2017 р., справа № 653/3417/17, провадження № 1-кк/653/787/17. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71037142>.
10. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 5 серпня 2016 р., справа № 757/36316/16-к ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59659658>.

Ю. Н. Сидоренко. Правовая практика квалификации международного преступления депортации в Украине. – Статья.

Аннотация. В статье освещен вопрос правовой практики Украины по депортации как международному преступлению. На примере выявленных официальных сведений о досудебном расследовании депортации крымско-татарского народа и соответствующих судебных решений указано на основные вызовы и проблемы, сформировавшиеся по данному вопросу в правовой практике. В частности, речь идет об установлении временных границ преступления и круга лиц, которым был нанесен ущерб. Кроме того, важным является определение круга частных к преступлению лиц, установление их правового статуса и обеспечение доказанности их вины.

Ключевые слова: военные преступления, геноцид, депортация, международные преступления.

Yu. Sidorenko. Legal Practice of Qualification of Deportation in Ukraine as the International Crime. – Article.

Summary. The article cover the issue of legal practice of deportation proceedings as an international crime committed in Ukraine. On the example of the revealed official information on the pre-trial investigation of the deportation of the Crimean Tatar people and the relevant court decisions, the main challenges and problems that have arisen on this issue in legal practice and need a doctrinal solution are indicated. In addition, these are general challenges in determining the range of persons involved in the crime, properly establishing their legal status and ensuring that their guilt is proved by an appropriate body of evidence.

Key words: Crimean Tatars, deportation, genocide, war crimes.

А. М. Соцький
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри юриспруденції
Чернівецький інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Чернівці, Україна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. *Стаття присвячена державним службовцям як суб'єктам індивідуальних трудових правовідносин, в яких сторонами трудового договору є державний орган, установа або заклад як роботодавець та службовець як найманий працівник.*

Доведено, що розглядати державних службовців як виключно суб'єктів, уповноважених на виконання завдань держави, неможливо через наявність в їхньому правовому статусі елементів приватно-правового характеру. Існування договору щодо вступу на державну службу вносить у ці відносини приватно-правовий елемент, який не є притаманним адміністративному праву як праву публічному. Особа, яка вступає на державну службу, виступає вільним і рівним суб'єктом по відношенню до іншої сторони. Угодою сторін визначається посада, на яку призначається службовець, так само у двосторонньому порядку діють обмеження (наприклад, без згоди службовця не можуть бути змінені умови трудового договору, зокрема, він не може бути переведений на іншу посаду). Водночас зауважено, що як найманий працівник державний службовець користується всіма основними трудовими правами, які передбачаються актами чинного трудового законодавства. Основні трудові права закріплені в міжнародно-правових актах загальносвітового рівня (наприклад, в актах ООН), а актах регіонального рівня, а також в актах національного законодавства, у яких встановлюються гарантії здійснення та захисту основних трудових прав. Доведено, що зміст правового статусу державних службовців як суб'єктів трудового права визначається: 1) трудовою правосуб'єктністю; 2) основними правами і обов'язками; 3) юридичними гарантіями трудових прав і обов'язків; 4) відповідальністю за порушення трудових обов'язків.

Сформовано визначення державного службовця як сторони індивідуальних трудових правовідносин, тобто як працівника, який вступив на державну службу на договірних засадах, наділений трудо-правовим та адміністративно-правовим статусом згідно з законом і посадовою інструкцією, що уповноважує його приймати управлінські рішення, реалізовувати владні, організаційно-розпорядчі, контролюючі та примусові заходи щодо регулювання поведінки та діяльності людей з метою нормального функціонування тієї сфери суспільного життя, яка входить до компетенції державного органу, з яким він уклав трудовий договір або контракт.

Ключові слова: *адміністративне право, індивідуальні трудові правовідносини, правовий статус, державний службовець.*

Постановка проблеми. Нині у правовому полі, економіці, державній службі особливого значення набувають питання встановлення критеріїв наявності індивідуальних трудових відносин, формулювання та співвідношення понять «службовець», «працівник», «роботодавець», «державний орган-роботодавець». З огляду на це перед правовою доктриною та національним законодавцем стоїть завдання визначення та закріплення поняття, ознак і критеріїв індивідуальних трудових правовідносин державних службовців, їх співвідношення з іншими правовідносинами, пов'язаними з проходженням державної служби.

У наукових працях недостатньо досліджені питання про критерії визначення індивідуальних трудових правовідносин державних службовців, їх відмінності від правовідносин, пов'язаних з реалізацією управлінських повноважень, місце індивідуальних трудових правовідносин державних службовців у системі правовідносин у сфері праці, співвідношення з колективними трудовими правовідносинами, модифікацію ознак традиційних трудових правовідносин у сучасних соціально-економічних умовах, зміни у структурі індивідуальних трудових правовідносин тощо. Зазначені питання набувають особливої актуальності в умовах перезавантаження системи управління державною службою.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням природи правовідносин службовців у сфері проходження державної служби займалися такі вчені: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, Є. Додін, В. Колпаков, Т. Коломєць, О. Кравченко, О. Кузьменко, О. Остапенко, А. Собакарь та інші. Окремі аспекти трудових

правовідносин державних службовців були розглянуті у працях таких відомих науковців: В. Андріїва, Н. Болотіної, В. Венедіктова, В.В. Жернакова, В. Костюка, М. Лушнікова, П. Пилипенка, Н. Хуторян, Г. Чанишевої, О. Ярошенка тощо.

Виклад основного матеріалу. У теорії права визнається, що правове відношення має матеріальний, вольовий і юридичний зміст. Матеріальний (фактичний) зміст утворюють ті суспільні відносини, які опосередковуються правом; вольовий – воля, втілена у правовій нормі та у виникаючому на її основі правовідношенні, а також вольові акти його учасників; юридичний – суб'єктивні права та обов'язки сторін (суб'єктів) правовідносин. Ці положення повною мірою поширюються і на індивідуальні трудові правовідносини.

Правові відносини виступають як правові явища, що створюють так званий склад, який включає суб'єкти, об'єкти, зміст. Такий склад (структуру) мають й індивідуальні трудові правовідносини.

Завдяки такому складу індивідуальні трудові правовідносини, як і інші правовідносини, виявляються здатними виконувати свої функції в механізмі дії права. Вони конкретизують коло учасників (суб'єктів), міру їх можливої та належної поведінки і можуть стати правовою підставою для застосування юридичної відповідальності, якщо суб'єкти не виконують добровільно свої обов'язки.

У теорії права під суб'єктами правовідносин розуміються учасники правового відношення, які володіють взаємними правами та обов'язками [1, с. 145].

Суб'єктами індивідуальних трудових правовідносин є працівник і роботодавець, які мають трудову правосуб'єктність. Зазначені правовідносини виникають між ними з приводу трудової діяльності працівника. Суб'єктами індивідуальних трудових відносин з приводу проходження державної служби є державні службовці як наймані працівники та держава як роботодавець в уособленні державних органів, установ та закладів.

Роботодавець виступає основним суб'єктом індивідуальних і колективних трудових правовідносин. Термін «роботодавець» не застосовується у чинному КЗпП України. Його визначення дається новіших законодавчих актах, таких як закони України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», [2] «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [3] тощо.

У трудових відносинах з державними службовцями роботодавцем завжди виступає державний орган, установа або заклад. Роботодавець як державний орган, заклад або установа – це юридична особа державної форми власності, яка надає роботу державним службовцям та працівникам, укладаючи із ними трудовий договір, забезпечує належні умови та оплату праці з метою реалізації державної політики. Як бачимо, роботодавцем в індивідуальних відносинах з державними службовцями завжди виступає державний орган, але не всі працівники, які уклали з ним трудовий договір, є державними службовцями.

Трудова правосуб'єктність державного органу є спеціальною. За своїм змістом трудова правосуб'єктність організації (юридичної особи) повинна відповідати цілям і завданням її діяльності, визначеним в положенні про державний орган чи устанovu [4, с.14].

Що стосується працівника як сторони трудового договору, то відповідно до законодавства [5] працівник визначається як фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю. З огляду на основні характеристики однієї зі сторін трудових правовідносин варто зауважити, що набуття статусу суб'єкта трудових правовідносин починається з моменту укладення трудового договору. Правовий статус суб'єкта правовідносин є загальноновизнаною правовою категорією. У науці трудового права існує точка зору, що зміст правового статусу суб'єктів трудового права визначається: 1) трудовою правосуб'єктністю; 2) основними правами й обов'язками; 3) юридичними гарантіями трудових прав і обов'язків; 4) відповідальністю за порушення трудових обов'язків [6, с. 94; 7, с. 144–149].

У юридичній доктрині панують дві протилежні думки щодо статусу державного службовця в юридичних відносинах. Так, науковці, які наполягають на адміністративно-правовому характері правового статусу державного службовця, вважають, що перспективи правового регулювання державної служби полягають виключно у нормах адміністративного законодавства, у поступовому витісненні та, зрештою, у повній заміні норм трудового права, які регулюють значну частину відносин державної служби, на норми адміністративного права. Натомість існує й інша думка про те, що відносини державних службовців, які виникають у зв'язку зі вступом на державну службу, її проходженням та припиненням, – це трудові правовідносини, адже залучення до державної служби відбувається на договірних засадах.

Державні службовці становлять особливий вид працівників. Щоб з'ясувати правову природу згаданих суб'єктів, необхідно проаналізувати визначення державних службовців, їх права, обов'язки, гарантії діяльності та відповідальність згідно з законодавством України.

Поняття державного службовця як суб'єкта, уповноваженого на прийняття управлінських рішень, закріплене в Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII (далі – Закон України «Про державну службу»). У ч. 2 статті 1 цього Закону зазначено, що державний службовець – це «громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби». Поруч із законодавчим визначенням законодавець закріпив такий елемент адміністративно-правового статусу державного службовця, як його права та обов'язки. Отже, державний службовець має права на: «повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе і шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб; чітке визначення посадових обов'язків; належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення; оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби, рангу та умов контракту про проходження державної служби (у разі його укладення); відпустки, соціальне та пенсійне забезпечення відповідно до закону; професійне навчання, зокрема і за державні кошти, відповідно до потреб державного органу; просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів; участь у діяльності об'єднань громадян (крім політичних партій у випадках, передбачених законом); оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності; захист від незаконного переслідування з боку державних органів та їх посадових осіб у разі повідомлення про факти порушення вимог закону; отримання від державних органів, підприємств, установ та організацій, органів місцевого самоврядування необхідної інформації з питань, що належать до його повноважень, у випадках, встановлених законом; безперешкодне ознайомлення з документами про проходження ним державної служби, у тому числі висновками щодо результатів оцінювання його службової діяльності; проведення службового розслідування за його вимогою з метою зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозр» [8]. Серед основних обов'язків держслужбовця визначаються такі: «дотримуватися Конституції та законів України, діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; дотримуватися принципів державної служби та правил етичної поведінки; поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина; з повагою ставитися до державних символів України; обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінації державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації; забезпечувати в межах наданих повноважень ефективно виконання завдань і функцій державних органів; сумлінно і професійно виконувати свої посадові обов'язки та умови контракту про проходження державної служби (у разі його укладення); виконувати рішення державних органів, накази (розпорядження), доручення керівників, надані на підставі та у межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України; дотримуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції; запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби; постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності та удосконалювати організацію службової діяльності; зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню; надавати публічну інформацію в межах, визначених законом. Державні службовці виконують також інші обов'язки, визначені у положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, затверджених керівниками державної служби в цих органах, а також у контракті про проходження державної служби (у разі його укладення)» [8]. У Законі також були визначені засади дисциплінарної та матеріальної відповідальності державного службовця за неналежне виконання своїх обов'язків, а також гарантії трудових прав, передбачені для забезпечення виконання адміністративних завдань.

Як бачимо, більшість норм, якими закріплені права державних службовців, відсилає до норм трудового законодавства. Що стосується обов'язків держслужбовців, то наявність у сучасному правовому статусі елементів приватного і трудового права підтверджує тотожність трудових та службових відносин

у державній службі. Існування договору щодо вступу на державну службу вносить у ці відносини приватно-правовий елемент, не притаманний адміністративному праву як праву публічному. Особа, яка вступає на державну службу, виступає вільним і рівним суб'єктом по відношенню до іншої сторони. Угодою сторін визначається посада, на яку службовець призначається, так само у двосторонньому порядку діють обмеження (наприклад, без згоди службовця не можуть бути змінені умови трудового договору, зокрема, він не може бути переведений на іншу посаду).

Таким чином, розглядати державних службовців як виключно суб'єктів, уповноважених на виконання завдань держави, неможливо через наявність в їхньому правовому статусі елементів приватно-правового характеру. Однак державний службовець відрізняється від працівника тим, що йому притаманний подвійний правовий статус: окрім статусу найманого працівника він володіє адміністративно-правовим статусом, який наділяє його повноваженнями приймати управлінські рішення, здійснювати реалізацію владних, організаційно-розпорядчих, контролюючих і примусових заходів щодо регулювання поведінки і діяльності людей з метою нормального функціонування тієї сфери суспільного життя, яка входить до компетенції державного органу, з яким він уклав трудовий договір. Крім того, варто зауважити, що елементи адміністративно-правового статусу службовця, які не регулюються Законом України «Про державну службу», регулюються законодавством про працю.

Права та обов'язки, закріплені трудовим законодавством, стосуються усіх працівників як суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин. Зміст цих прав та обов'язків виражається в юридичній можливості у межах установлених меж діяти, вимагати, домагатися, користуватися благами та в обов'язку задовольняти зустрічні інтереси і потреби роботодавця. Не є виключенням і норми щодо юридичних гарантій здійснення трудових обов'язків.

Як відзначає Н. Кохан, юридичні гарантії відіграють службову роль щодо прав та обов'язків, які становлять ядро правового статусу особи. Вони забезпечують ефективне їх функціонування, впливають на їх обсяг. Сутність гарантій полягає у забезпеченні здійснення прав, виконання обов'язків і встановлення ефективного механізму їх захисту й охорони [9, с. 4].

Під юридичними гарантіями слід розуміти встановлені чинним законодавством організаційно-правові засоби, за допомогою яких забезпечується здійснення трудових прав працівників. Будучи вираженими в правових нормах, юридичні гарантії або сприяють оптимальній свободі дій працівника під час здійснення ним правомочностей, або впливають на роботодавця шляхом загрози санкціями для виконання ним вимог працівника.

За змістом і способом здійснення гарантії трудових прав працівників поділяються на матеріально-правові та процесуальні; за цільовим призначенням – на гарантії реалізації трудових прав і гарантії охорони цих прав. Гарантії, по-перше, попереджають порушення роботодавцем трудових прав; по-друге, встановлюють межі дій роботодавця; по-третє, забезпечують можливість своєчасного оскарження дій, що порушують зазначені права; по-четверте, забезпечують компенсацію шкоди, заподіяної їх порушенням, за рахунок роботодавця.

Останнім елементом правового статусу працівників як суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин є їх відповідальність за неналежне виконання своїх обов'язків. На практиці така відповідальність суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин проявляється у двох різновидах. Ідеться про позитивну і ретроспективну (негативну) відповідальність. Позитивна відповідальність – це відповідальність за своєчасне і якісне виконання працівником своїх обов'язків. Негативна відповідальність – це відповідальність за неякісне виконання працівником своїх обов'язків.

Висновки. Правові відносини виступають як правові явища, що створюють так званий склад, який включає суб'єктів, об'єкти, зміст. Такий склад (структуру) мають й індивідуальні трудові правовідносини. Завдяки такому складу державні службовці можуть виконувати свої функції в механізмі дії права. Така структура правовідносин конкретизує коло учасників (суб'єктів), міру їх можливої та належної поведінки і може стати правовою підставою для застосування юридичної відповідальності, якщо суб'єкти не виконуватимуть добровільно свої обов'язки.

Суб'єктами індивідуальних трудових правовідносин в державній службі є держслужбовець і державний орган, заклад або установа.

У вітчизняному законодавстві відсутнє тлумачення поняття державного органу як роботодавця. Нам здається, що роботодавець як державний орган, заклад або установа – це юридична особа державної форми власності, яка надає роботу державним службовцям та працівникам, укладаючи із ними трудовий договір, а також забезпечує належні умови та оплату праці з метою реалізації державної політики.

Водночас державний службовець як сторона індивідуальних трудових правовідносин – це працівник, який вступив на державну службу на договірних засадах, наділений трудовим та адміністративно-правовим статусом згідно з законом і посадовою інструкцією, що уповноважує його приймати управлінські рішення, реалізовувати владні, організаційно-розпорядчі, контролюючі та примусові заходи щодо регулювання поведінки та діяльності людей з метою нормального функціонування тієї сфери суспільного життя, яка входить до компетенції державного органу, з яким він уклав трудовий договір або контракт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник /под ред. Ю.Н. Оборотова. О. : Феникс, 2011. 436 с.
2. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 р. №5026-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.
3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. №1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49–51. Ст. 376.
4. Ярошенко О. Правовий статус сторін трудових правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 199 с.
5. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.12 р. № 1312-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
6. Трудове право України : підручник. К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. 564 с.
7. Болотіна Н. Трудове право України : підручник. 5-те вид., переробл. і доп. К. : Знання, 2008. 860 с.
8. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 22.05.2021).
9. Кохан Н. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 176 с.

А. М. Соцкий. Общая характеристика государственных служащих как субъектов индивидуальных трудовых правоотношений. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена государственным служащим как субъектам индивидуальных трудовых правоотношений, в которых сторонами трудового договора является государственный орган, учреждение или заведение в качестве работодателя, а также служащий в качестве наемного работника.*

Доказано, что рассматривать государственных служащих исключительно как субъектов, уполномоченных на выполнение задач государства, невозможно из-за наличия в их правовом статусе элементов частного-правового характера. Существование договора о принятии на государственную службу уже само по себе вносит в эти отношения частного-правовой элемент, не присущий административному праву как праву публичному. Лицо, которое поступает на государственную службу, выступает свободным и равным субъектом по отношению к другой стороне. Соглашением сторон определяется должность, на которую назначается служащий. В двустороннем порядке действуют ограничения (например, без согласия служащего не могут быть изменены условия трудового договора, в частности, он не может быть переведен на другую должность). Отмечено, что как наемный работник государственный служащий пользуется всеми основными трудовыми правами, которые предусмотрены актами действующего трудового законодательства. Основные трудовые права закреплены в международно-правовых актах общемирового уровня (например, в актах ООН), в актах регионального уровня, а также в актах национального законодательства, устанавливающих гарантии осуществления и защиты основных трудовых прав. Доказано, что содержание правового статуса государственных служащих как субъектов трудового права определяется: 1) трудовой правосубъектностью; 2) основными правами и обязанностями; 3) юридическими гарантиями трудовых прав и обязанностей; 4) ответственностью за нарушение трудовых обязанностей.

Государственный служащий определяется как сторона индивидуальных трудовых правоотношений, т.е. работник, который поступил на государственную службу на договорных началах, наделенный трудо-правовым и административно-правовым статусом по закону и в соответствии с должностной инструкцией, которая уполномочивает его принимать управленческие решения, реализовывать властные, организационно-распорядительные, контролирующие и принудительные меры по регулированию поведения и деятельности людей с целью нормального функционирования той сферы общественной жизни, которая входит в компетенцию государственного органа, с которым он заключил трудовой договор или контракт.

Ключевые слова: *административное право, индивидуальные трудовые правоотношения, правовой статус, государственный служащий.*

A. Sotskyi. General characteristics of civil servants as subjects of individual labor relations. – Article.

Summary. *The article is devoted to civil servants as subjects of individual labour relations where the parties of the employment contract are a public authority or an institution as an employer, and as a hired employee, in fact, an employee. It is proved that considering civil servants as exclusively subjects, authorized to fulfil the tasks of the state, is*

impossible due to the presence of elements of private law in their legal status. The existence of an agreement on entry the civil service in itself introduces a private-legal element in this relationship, not inherent in administrative law as the public law. The person entering the civil service acts as a free and equal subject in relation to the other party. The agreement of the Parties shall be defined by the position for which it is appointed, as well as a bilateral procedure, there are restrictions, for example, without the consent of the employee, the conditions of the employment contract cannot be changed, in particular, he cannot be transferred to another position. At the same time, it is noted that as a hired employee, a civil servant uses all the basic labour rights that are envisaged by acts of existing labour legislation. The main labour rights are enshrined in international legal acts of the global level (for example, in UN acts); Regional level acts; Acts of national legislation, which establish guarantees for the implementation and protection of basic labour rights. It is proved that the content of the legal status of civil servants as subjects of labour law is determined by: 1) labour law-enforcement; 2) basic rights and responsibilities; 3) legal guarantees of labour rights and responsibilities; 4) liability for violation of labour duties.

The identified definition of a civil servant as parties of individual labour relations as an employee who entered the civil service in a contractual basis, endowed with administrative and legal status in accordance with the law and an official authority that authorizes him to accept managerial decisions, to implement authorized, organizational and regulators, controlled and forced measures to regulate behaviour and activities of people with a view to the normal functioning of the sphere of social life which is part of the competence of the state body where a civil servant concluded an employment contract.

Key words: administrative law, individual labour relations, legal status, civil servant.

УДК 341.29

Я. О. Тицька

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету права, економіки та кібербезпеки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ГЛОБАЛЬНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ З ПИТАНЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті досліджено питання глобальних правових механізмів з питань наукових досліджень. Висвітлено відображення сучасних наукових досліджень у поточній діяльності ключових міжнародних інституцій глобального рівня й органів системи ООН. Визначено як договірні засади їхньої діяльності, так і резолютивні документи ООН із питань наукових досліджень. Доведено, що зазначені питання віднесені до мандату Економічної та соціальної ради ООН, під егідою якої діє Комісія з питань науки та технологій з метою розвитку ООН, а також здійснюється співпраця з ООН окремих наукових та науково-дослідних інституцій. Підкреслено, що резолюції зазначеної ради ООН стають вагомим джерелом розвитку універсальних міжнародних стандартів у сфері наукової співпраці держав.

Ключові слова: наука та технології, наукова співпраця, ООН, право на наукову діяльність, право на розвиток.

Аспекти відображення наукової співпраці та глобального правопорядку досі не стали предметом спеціального наукового аналізу у доктрині міжнародного права як в Україні, так і в інших державах. Серед вітчизняних авторів вказану проблематику згадували Б.В. Бабін, О.О. Грінченко, К.В. Громовенко, А.О. Задорожній, С.В. Ківалов, але спеціальних монографічних досліджень вказаних питань ще не здійснено. З огляду на це вважаємо за доцільне дослідити відображення сучасних наукових праць у поточній діяльності ключових міжнародних інституцій глобального рівня, а саме органів системи ООН. Для цього необхідно дослідити як договірні засади їх діяльності, так і резолютивні документи ООН із зазначених питань, більшість з яких у науковій доктрині ще не була відображена.

Варто констатувати, що універсальні підходи до взаємодії держав у сфері науки відображаються в положеннях актів, що встановлюють систему глобального правопорядку та мають виключне значення для формування сучасного міжнародного права. Таким актом глобального виміру є Статут ООН 1945 року із наступними доповненнями [10], який неодноразово ставав об'єктом доктринального аналізу.

Хоча у самому Статуті ООН немає прямої згадки про науку, наукову діяльність чи наукову творчість, його норми мають виключне значення у відповідному вимірі. Достатньо вказати, що у преамбулі Статут визначає такі завдання для ООН, як сприяння соціальному прогресу та використання для цього міжнародного

апарату, а також налагодження міжнародної співпраці для вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру. Звісно, відповідний прогрес та вирішення відповідних проблем за визначенням є неможливими без організації відповідного наукового пошуку.

Крім того, Статут ООН визначає функції та завдання ключових органів цієї організації, вирішення яких без застосування наукового пошуку вбачається неможливим. Зокрема, у ст. 13 Статуту передбачаються повноваження Генеральної асамблеї ООН (ГА ООН) з організації досліджень (англ. “studies”) та надання рекомендацій з метою сприяння міжнародному співробітництву у політичній сфері та сприяння прогресивному розвитку міжнародного права та його кодифікації, а також сприяння міжнародному співробітництву у галузях економіки, соціальної сфери, культури, освіти, охорони здоров’я, прав людини і основних свобод для усіх без розрізнення за расою, статтю мовою чи релігією. Цікаво, що вжитий у ст. 13 Статуту ООН термін «дослідження» за змістом документу означає певний визначений результат наукового пошуку, а також процес його отримання.

Також варто вказати на норми ст. 55, 57 та 58 Статуту ООН, які визначають завдання Економічної та соціальної ради ООН (ЕКОСОП), серед яких – сприяння економічному та соціальному прогресу та розвитку, а також міжнародному співробітництву в галузі культури та освіти. Також ці норми уповноважують саме ЕКОСОП ООН від імені організації надавати рекомендації з узгодження діяльності та політики спеціалізованих установ ООН як міжнародних організацій у галузях економіки, соціальної сфери, культури, освіти тощо. Ключовою серед таких координованих ЕКОСОП ООН структур наразі є Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Крім того, у ст. 62 Статуту ООН були закріплені повноваження ЕКОСОП проводити або ініціювати дослідження або звіти (англ. “studies and reports”) з міжнародних питань в галузях економіки, соціальної сфери, культури, освіти, охорони здоров’я тощо, а також надавати рекомендації Генеральній Асамблеї, членам ООН та зацікавленим спеціалізованим установам. У ст. 64 Статуту ООН були визначені функції ЕКОСОП ООН зі збирання регулярних звітів від держав ООН та від спеціалізованих установ. Згідно зі ст. 68 Статуту ООН на ЕКОСОП покладено повноваження щодо утворення комісій в економічній та соціальній сферах, щодо заохочення прав людини, а також щодо інших питань. Прикладом такої комісії є Комісія з питань науки та технологій з метою розвитку ЕКОСОП. Згідно зі ст. 71 Статуту ООН саме на ЕКОСОП покладено функцію проводити належні заходи для консультацій з неурядовими організаціями, зацікавленими в питаннях, що входять компетенцію таких організацій [10].

Варто вказати, що реалізація ст. 71 Статуту ООН призвела до поступового формування спеціальної категорії неурядових організацій, а саме таких, що мають консультативний статус при ЕКОСОП. При цьому наразі такий статус у трьох його вимірах – генеральному, спеціальному та реєстровому – має понад шість тисяч структур. Водночас серед цього загального переліку було виявлено лише 53 структури, які визначали основним напрямом своєї діяльності освіту та науку (англ. “academician”). Практично усі вони були зареєстровані як неурядові організації зі спеціальним консультативним статусом [3].

Цікаво, що з десяти університетів, які отримали такий статус при ЕКОСОП, дев’ять є приватними чи громадськими закладами США, а один – Ірландії. Водночас серед одинадцяти інститутів з таким статусом були виявлені дослідні структури, зареєстровані у Бразилії, Великобританії, Індії, Іспанії, Німеччині, Норвегії, Росії та США. Крім того, вказаний статус отримували й окремі освітні заклади, зокрема академії, коледжі, семінарії тощо, а також окремі науково-дослідницькі центри Великобританії, Ірану, Іспанії, США та Швейцарії. Варто вказати й на наявність консультативного статусу при ЕКОСОП для Ліги європейських дослідницьких університетів як зареєстрованого у Бельгії об’єднання 23 дослідницьких наукових інституцій країн Західної Європи [6].

Крім залучення наукових та науково-дослідних інституцій як консультативних структур ЕКОСОП, ця інституція ООН активно займається нормотворенням у сфері наукової діяльності. Зокрема, з 2014 року щорічно ЕКОСОП схвалює резолюції «Наука, технології та інновації для розвитку» (2014/28 від 16 липня 2014 р., 2015/27 від 16 вересня 2015 р., 2016/23 від 18 серпня 2016 р., 2017/22 від 24 серпня 2017 р., 2018/29 від 6 серпня 2018 р., 2019/25 від 5 вересня 2019 р., 2020/13 від 24 липня 2020 р., 2021/29 від 2 серпня 2021 р.) [9].

Зокрема, варто дослідити зміст чергової резолюції ЕКОСОП 2021/29, схваленої за рекомендацією Комісії з питань науки та технологій з метою розвитку ЕКОСОП. Її зміст є таким, що доповнює та розширює положення вказаних вище попередніх щорічних резолюцій ЕКОСОП. Отже, вона може вважатися сталою позицією уповноваженого Статутом ООН органу з питань науки. У резолюції 2021/29 відзначено основоположну роль інформаційно-комунікаційних технологій у пропаганді науково-технічних досягнень та інновацій. У документі констатується, що наука і техніка, включаючи інформаційно-комунікаційні технології, мають вкрай важливе значення для досягнення погоджених на міжнародному рівні цілей розвитку [8].

Крім того, у резолюції 2021/19 відзначається потреба проведення оглядів науково-технічної та інноваційної політики з метою надання країнам, що розвиваються, сприяння у визначенні заходів, необхідних для пов'язування науково-технічної та інноваційної політики з їхніми національними стратегіями розвитку. У документі також наголошується на важливості рівного доступу жінок до науково-технічної сфери та на значущості науково-технічного прогресу й інновацій для подолання цифрового розриву між країнами [8].

У Резолюції 2021/19 констатується відповідний потенціал базової освіти у сфері наукових, технічних, інженерних та математичних дисциплін, зокрема щодо інновацій. У документі вказано на потребу пошуку новаторських моделей фінансування для формування інвестиційного капіталу стосовно науково-технічних, інженерних та новаторських рішень. При цьому у зазначеному акті ЕКОСОП визнається значущість захисту даних та недоторканності приватного життя в контексті науки і техніки в цілях розвитку та водночас вказується на об'єктивний «внесок науки, техніки й інновацій у формування життєздатних громад шляхом розширення прав і можливостей людей» [8].

Резолюція 2021/19 виділяє три компоненти сталого розвитку – економічний розвиток, соціальний прогрес та охорону навколишнього середовища, із якими мають пов'язуватися стратегії науки, техніки та інноваційної діяльності. У документі наголошено на потребі створення на національному рівні нормативно-правового поля, яке б дозволяло навчальним закладам і науково-дослідним установам, діловим і промисловим колам провадити інновації та залучати інвестиції, забезпечувати «зайнятість і економічне зростання з охопленням всіх пов'язаних елементів, включаючи передачу знань» [8] саме на основі науково-технічних досягнень.

Цікавим та характерним фактором слід визнати увагу, приділену в резолюції 2021/19 до так званої громадянської науки (англ. “citizen science”), яка може позитивно впливати на дослідницьку діяльність, робити величезний внесок в роботу зі збору даних, заохочувати інтерес і увагу громадян до навколишнього світу, популяризувати науку та наукові спостереження, закликаючи до розробки та здійснення державних стратегій, що враховують вплив стрімкого технічного прогресу на досягнення цілей в галузі сталого розвитку [8]. Загалом під цим терміном сучасна доктрина розуміє наукові дослідження, які організуються та здійснюються цілком чи частково любителями (аматорами) чи професійними вченими [5, с. 259–260].

Варто зазначити, що ЕКОСОП вказаними щорічними резолюціями «Наука, технології та інновації для розвитку» встановлює відповідні дороговкази державам ООН. Зокрема, Резолюція 2021/19 рекомендує національним урядам нарощувати науково-технічний та інноваційний потенціал у вимірі національного планування розвитку як ключового фактору. Державам рекомендується прагнути до комплексного використання місцевих наукових знань за умов глобального розширення інформаційно-комунікаційної інфраструктури, брати до уваги вплив «вирішальних і стрімких технологічних змін» [8].

Також державам ООН у вказаному акті ЕКОСОП рекомендується усунути прогалини в галузі освіти, включаючи заохочення наукової, інженерної та математичної освіти. Крім того, країни закликалися до ведення стратегічного прогнозування, розробки та реалізації стратегії у сферах науки, техніки і інновацій. Відповідні науково-технічні досягнення у Резолюції 2021/19 пропонувалося застосувати для створення доданої вартості, вирішення проблем та підвищення добробуту людини. У зазначеному документі ООН закликала країни надавати фінансову та експертну підтримку країнам, що розвиваються, задля впровадження в них національних оглядів науково-технічної та інноваційної політики (потреба самостійного здійснення таких оглядів розвинутими країнами у Резолюції 2021/19 презюмувалася). Також варто відзначити увагу документу до питання діяльності Банку технологій ООН для найменш розвинених країн як «механізму, покликаною покращувати науково-дослідну та інноваційну базу» [8] цих країн, зокрема шляхом сприяння контактам між дослідниками і дослідницькими установами.

Цікавим є те, що саме у резолюціях ЕКОСОП був визначений функціонал та завдання Комісії з питань науки та технологій з метою розвитку як провідної структури Координаційного центру ООН питань науки, техніки та інновацій, секретаріатом (органом забезпечення діяльності) якого виступає Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Вказана Комісія наразі є однією з восьми функціональних комісій ЕКОСОП. Хоча інші комісії, як і експертні органи ЕКОСОП, що складаються з урядових або неурядових експертів, та інші допоміжні структури ЕКОСОП, мають певні завдання у сфері науки, ключовим органом залишається саме Комісія з питань науки та технологій з метою розвитку [4].

ЕКОСОП та ЮНКТАД відзначають цю Комісію як відкриту платформу, на якій пропозиції, ідеї, досвід, справи та інтелектуальний пошук можуть поєднуватись із політичним впливом. Завданням Комісії є забезпечення співпраці між державами ООН, неурядовими організаціями та суб'єктами у сферах науки, технологій та розвитку. Попередником Комісії був Міжурядовий комітет з питань науки та технологій для розвитку, створений у Відні на Конференції ООН з питань науки та технологій для розвитку в 1979 році. Цей Міжурядовий комітет був перетворений на Комісію резолюцією ГА ООН у 1992 році задля планування напрямів майбутньої роботи ООН, розробки спільних політик та узгодження спільних

дій. Особлива увага приділялася питанням подолання науково-технологічного й цифрового розриву між розвинутими державами та країнами, що розвиваються [1].

З 2006 року до функцій Комісії ЕКОСОП відніс реалізацію рішень Світового саміту з інформаційного суспільства ООН, включаючи підготовку відповідних рекомендацій до ЕКОСОП [7]. Також до функцій Комісії у резолюціях ЕКОСОП був віднесений аналіз впливу науки, техніки й інновацій на здійснення порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року. У цьому вимірі Комісія, що працює протягом тижня щорічно, стає форумом для стратегічного планування, поширення накопиченого досвіду і передових методів, прогнозування найважливіших тенденцій в галузі науки щодо ключових секторів економіки, довкілля та суспільства, нових технологій, а також підтримки конкурентоспроможності країн у світовій економіці [8].

Отже, з наведеного слід зробити висновок, що співпраця держав у сфері наукових досліджень входить до повноважень ООН, хоча вказані питання не відображені прямо у статутних документах організації. Відповідні питання віднесені до мандату ЕКОСОП ООН, під егідою якого діє Комісія з питань науки та технологій з метою розвитку, а також здійснюється співпраця з ООН окремих наукових та науково-дослідних інституцій. Резолюції ЕКОСОП ООН стають вагомим джерелом розвитку універсальних міжнародних стандартів у сфері наукової співпраці держав, а тому їх зміст та реалізація на регіональному та національному рівнях має стати предметом окремих наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Commission on Science and Technology for Development. About the CSTD. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development/about>.
2. Commission on Science and Technology for Development. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development>.
3. Consultative Status with ECOSOC and other accreditations. UN Department of Economic and Social Affairs. UN DESA. URL: <https://esango.un.org/civilsociety/displayConsultativeStatusSearch.do?method=search&sessionCheck=false>.
4. ECOSOC Subsidiary Bodies. UN Economic and Social Council. URL: <https://www.un.org/ecosoc/en/content/ecosoc-subsidiary-bodies-0>.
5. Gura T. Citizen science: Amateur experts. Nature. 2013. Vol. 496. P. 259–261.
6. League of European Research Universities. 23 leading universities pushing the frontiers of innovative research. LERU. URL: <https://www.leru.org/>.
7. Mandate and Institutional Background. Commission on Science and Technology for Development. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development/mandate>.
8. Science, technology and innovation for development. Resolution 2021/29 adopted by the Economic and Social Council on 22 July 2021. URL: <https://undocs.org/en/E/RES/2021/29>.
9. United Nations Conference on Trade and Development. Documents and Publications. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/official-documents-search?f%5B0%5D=product%3A668>.
10. United Nations Charter, signed on 26 June 1945, in San Francisco, with amendments. UN. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.

Я. А. Тицкая. Глобальные правовые механизмы по вопросам научных исследований. – Статья.

Аннотация. В статье исследован вопрос глобальных механизмов по вопросам научных исследований. Освещено отображение современных научных исследований в текущей деятельности ключевых международных институтов глобального уровня и органов системы ООН. Определены как договорные основы их деятельности, так и резолютивные документы ООН по вопросам научных исследований. Доказано, что указанные вопросы отнесены к мандату Экономического и социального совета ООН, под эгидой которого действует Комиссия по вопросам науки и технологий в целях развития ООН, а также осуществляется сотрудничество с ООН отдельных научных и научно-исследовательских институтов. Подчеркнуто, что резолюции указанного Совета ООН становятся важным источником развития универсальных международных стандартов в сфере научного сотрудничества государств.

Ключевые слова: наука и технологии, научное сотрудничество, ООН, право на научную деятельность, право на развитие.

Ya. Tytska. Global legal mechanisms for scientific research issues. – Article.

Summary. The article examines the issue of global legal mechanisms for scientific researches. The reflection of modern scientific researches in the current activities of key international institutions at the global level, the UN system is made in the article. Both the contractual basis of their activity and the UN resolution documents on scientific research are defined by the author. Author proved that these issues are included in the mandate of the UN Economic and Social Council, under the auspices of which the UN Commission on Science and Technology for Development operates, as well as UN cooperates with the certain scientific and research institutions. It is emphasized that the resolutions of the pointed UN Council are becoming an important source for the development of universal international standards in the field of scientific cooperation.

Key words: science and technologies, scientific cooperation, UN, right to scientific activity, right to development.

Розділ 2

Філологія

Г. А. Сергєєва
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

ТЕРМІН І ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ: ПОНЯТТЯ ТА ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ

***Анотація.** У статті на основі дослідження наукового доробку відомих учених-термінологів подано аналіз основних термінологічних концепцій та підходів до визначення основних понять загального термінознавства, на основі якого обґрунтовується визначення поняття правничої термінології, встановлення критеріїв та джерельної бази для її відбору як мовного матеріалу для лінгвістичного дослідження.*

***Ключові слова:** термінологічні концепції, термін, термінологія, правнича термінологія, об'єкт лінгвістичного дослідження.*

Науковий підхід до вивчення мовних явищ передбачає розроблення загальнотеоретичних положень та визначення основних категоріальних понять, які є основою їх лінгвістичного аналізу. Це повною мірою стосується і дослідження проблем термінології загалом як частини лексичного складу мови, так і окремих її складників, зокрема й терміносистеми права, розвиток якої останнім часом є достатньо динамічним, чим пояснюється значний інтерес до її дослідження у різних аспектах. Метою статті є аналіз наукових підходів до вирішення загальних теоретичних проблем, пов'язаних з питанням про місце термінології у структурі мови, визначенням поняття та диференційних ознак терміна та встановленням на цій основі меж української правничої термінології як об'єкта лінгвістичного дослідження та джерельної бази для відбору мовного матеріалу для такого дослідження.

Концептуальним підґрунтям для аналізу стали праці В. Даниленко, А. Д'якова, Т. Кияка, А. Крижанівської, Т. Панько, О. Покровської, О. Реформатського, Л. Симоненко, О. Суперанської та ін. Як свідчить опрацювання теоретичної наукової літератури з досліджуваної теми, понятійний апарат термінології як науки ще остаточно не розроблений вченими. Незважаючи на довгу історію наукового вивчення терміна та велику кількість наукових праць, присвячених теоретичним і практичним проблемам термінології, у науці існують суттєві розбіжності щодо визначення основних понять термінознавства, таких як «термін», «термінологія», «терміносистема», «термінологічне поле».

Важливо визначити те, яке місце займає термінологія у структурі сучасної української мови, оскільки *«жодне явище в мові не можна зрозуміти, не враховуючи системи, до якої воно належить»* [3, с. 64]. Усі погляди на термінологію як на сукупність термінів у сучасній науці розробляються у трьох основних теоретичних напрямках. Для мовознавців, які вивчають переважно особливості літературної мови, термінологічна лексика є складовою частиною лексики літературної мови. Для фахівців-термінологів, які досліджують певну науку, термінологія становить автономний розділ лексики національної мови, що має мало спільного з літературною мовою. Логіки, які мають справу виключно з поняттями, вважають, що термінологія взагалі є не мовою, а системою штучно створених знаків [13, с. 17].

Зазначимо, що згідно з метою нашого дослідження нас цікавлять тільки два перших напрями, з якими пов'язані різні термінологічні концепції, в яких вирішуються питання про місце термінології в літературній мові та про розуміння сутності терміна. Як складник термінологічної системи термін, з одного боку, формально є словом, тобто мовною одиницею і членом лексичної системи мови. З іншого боку, він є елементом системи наукових понять, *«знаком, що наближається до елементів штучних семіотичних систем»* [7, с. 73]. На подвійну природу терміна вказував також А. Реформатський, який пропонував розрізняти терміни «логос» (зміст) та «лексис» (форму) [10, с. 103]. Саме подвійна природа терміна, на нашу думку, зумовлює існування протилежних поглядів на цей науковий об'єкт та неоднозначність у трактуванні його науковцями.

Прихильники першого погляду розглядають термінологію як підсистему літературної мови, тобто як окрему частину її лексичної системи. Саме такий погляд переважає в українському мовознавстві

(М. Богуцька, І. Ковалик, А. Крижанівська, Т. Панько, Л. Симоненко та ін.). Так, Т. Кияк вважає: «терміни не є особливими одиницями лексичного складу мови, що мають властивості, притаманні лише їм, а становлять повноцінну частину загального складу мови» [4, с. 9]. Подібної думки дотримується і А. Крижанівська [6, с. 6]. Деякі дослідники [8, с. 83] навіть висловлюють думку, що термінологію породжує лексико-семантична система конкретної мови, оскільки значна частина термінів – це продукт семантичної деривації в межах готового мовного знака. Учені підкреслюють, що термінологія народжується, функціонує та розвивається на ґрунті певної національної мови і створюють терміни та користуються ними носії цієї ж мови. З огляду на це, на їхню думку, у термінології діють загальні закони розвитку мови і наявні майже всі лексико-семантичні процеси, що характеризують лексику літературної мови.

Можливо, на цій теорії і ґрунтується ототожнення процесу запозичення термінів з аналогічним процесом у літературній мові [2, с. 108]. Однак слід урахувати, що умови народження та функціонування термінів є дещо іншими, ніж загальноновживаних слів. Термінологічний характер слова формується як заперечення або трансформація низки суттєвих семасіологічних характеристик загальноновживаної лексичної одиниці (процес термінологізації) [8, с. 83], оскільки терміни повинні відповідати вимогам професійної комунікації. Саме таким положенням термінологічних одиниць у мовній системі зумовлені певні вимоги до терміна. Спираючись на відомі термінологічні праці, виділяємо важливі для нашого дослідження вимоги до одиниць термінологічної лексики, які водночас є і характерними особливостями терміна. Це такі вимоги:

- 1) тенденція до моносемічності і небажаність синонімії та омонімії в межах певної термінологічної системи. За її межами багатозначні терміни часто є міжнауковими омонімами;
- 2) відсутність конотації та експресивності;
- 3) системність, умотивованість, відпрацьованість у творенні;
- 4) точність співвіднесення з науковим фаховим поняттям;
- 5) наявність дефініції;
- 6) у плані вираження термін – це коротке і чітке слово, оформлене за законами відповідної національної мови, або словосполучення, яке характеризується концептуальною і семантичною цілісністю.

Отже, термін як елемент певної фахової мови має свої специфічні риси. Зважаючи на це, можна зробити припущення, що загальномовні процеси, зокрема й освоєння та функціонування запозичень, можуть мати в термінології свої особливості.

Відповідно до іншої теорії, прибічники якої відділяють термінологію від літературної мови, розглядаючи її як окрему галузь, термін принципово відрізняється від слів загальноновживаної лексики (Ш. Баллі, Н. Васильєва, Н. Подольська, О. Суперанська).

Ми дотримуємось погляду на термінологію як на упорядковану сукупність термінів певної мови або окремої галузі знань, пов'язаних один з одним на понятійному, лексико-семантичному, словотворчому та граматичному рівнях, і розглядаємо її як специфічну систему (терміносистему) в складі лексичної системи літературної мови. Терміни органічно входять у систему загальнолітературної лексики та належать до спеціального функціонального стилю (наукового).

Отже, термін розглядаємо як одиницю мови (слово або словосполучення), що виражає поняття спеціальних галузей знання і водночас є невід'ємною частиною лексичної системи певної національної мови. З огляду на це вважаємо, що дослідження мовних явищ у термінології має ґрунтуватися на врахуванні зовнішньомовних ознак та внутрішньомовних закономірностей.

У науковій літературі існує також кілька поглядів на сутність терміна та співвіднесеність його з нетерміном. Отже, постає проблема визначення терміна, а також критеріїв, які відрізняють термін від номена та загальноновживаного слова. Подвійна природа терміна й відсутність чіткої гносеологічної і лінгвістичної межі між ним і нетерміном, що є загальновідомим фактом, ускладнюють їх розмежування та надання терміну чіткого загальноновизнаного визначення, яке б відображало його сутність. Розмежування цих різнорідних одиниць важливе для вирішення завдань конкретного дослідження, оскільки неприпустимо розглядати термін в одному парадигматичному ряді з власними іменами та номенклатурними знаками, як буває в окремих дослідженнях [5, с. 3–4].

У дослідженні термінологічних одиниць пропонуємо дотримуватись концепції функціональної природи терміна (є ще структурно-субстанційний підхід, за яким термін – це особливе слово, яке протиставляється за своєю семантичною і граматичною структурою загальноновживаному). Згідно з функціональним розумінням сутності терміна останній – це не особливий тип лексичної одиниці, а функція, тип уживання лексичної одиниці (В. Гак, Б. Головін, В. Перебийніс, В. Лейчик, Ф. Циткіна, Т. Кияк, Т. Панько). Г. Винокур

зазначав, що термін – «це не особливе слово, а тільки слово з особливою функцією. Особлива функція, в якій виступає слово як термін – це функція називання» [1, с. 5–6; див. також 3; 10]. Проте номінативність не може бути визнана рисою, що відрізняє терміни від інших типів слів, оскільки номінативність є властивістю мовного знака, а номінативна функція властива не тільки термінам, а й словам узагалі. До речі, терміну властиві всі функції слова, крім експресивної [9, с. 18]. Водночас у терміна є й специфічна функція, яку, на наш погляд, цілком слушно вважають основною, – дефінітивна. Саме ця функція, як нам видається, може бути визначальним критерієм диференціації спеціального та загальноновживаного слова.

Ще однією визначальною рисою терміна термінознавці вважають його зв'язок з поняттям. Вказівка на певний зв'язок, зокрема називання (Т. Денисенко та Д. Дудик, Т. Кияк, А. Крижанівська, Н. Непийвода), вираження (Д. Ганич та І. Олійник, В. Овчаренко, Т. Панько, Н. Родзевич) або співвіднесення (С. Худолєєва), терміна з поняттям є основною в усіх наявних концепціях терміна [6, с. 6]. На відміну від загальноновживаного слова, термін пов'язаний не з побутовим поняттям, а з поняттям певної галузі науки, тобто він є терміном тільки в межах певної термінологічної системи (за Д. Лотте) або термінологічного поля (за А. Реформатським). Тому для визначення сутності терміна слід звернути увагу на твердження А. Реформатського, що саме ця обов'язкова співвіднесеність терміна та наукового поняття в межах певного термінологічного поля відділяє термін від інших слів [11, с. 51]. Тобто визначити термінологічність лексичної одиниці можна шляхом співвіднесення її з відповідним компонентом понятійної системи певної галузі знань.

На думку О. Суперанської, відмінність терміна і загальноновживаного слова виявляється в особливостях їхніх сигніфікативних та денотативних зв'язків, а інші відмінності є наслідком останніх [13, с. 11]. Для загальноновживаних слів характерною є єдність форми, змісту та денотата, а у терміна така єдність відсутня (можливість зміни форми у зв'язку зі змінами змісту внаслідок розвитку поняття). З огляду на це у термінів виділяють план вираження (термін-слово) та план змісту (термін-поняття) [13, с. 83]. Ця подвійна природа терміна і відрізняє його від звичайного слова, де план вираження і план змісту становлять єдине ціле. Термін-поняття протистоїть термінові-слову, оскільки термін-поняття – це наукове уявлення (концепт), яке займає місце терміна у межах теорії і є членом певної термінології, в системі якої визначається його значення, а термін-слово – це назва поняття, його словесне позначення, що відповідає місцю терміна в певному лексичному ряді і є членом лексичної системи, яка обслуговує певне термінологічне поле.

Термін і слово треба не протиставляти, а зіставляти, оскільки у них є подібні й водночас відмінні риси (В. Виноградов). Ми вважаємо, що неможливо також категорично визначити термін або тільки як особливе слово, або тільки як слово в особливій функції. Треба брати до уваги неоднорідність наукової термінології, у складі якої функціонують і специфічні слова, які не вживаються в загальнолітературній мові (напр.: делікт, презумпція, секвестр), і загальноновживані слова, які мають специфічну функцію – позначають наукове поняття (напр.: захисник, справа). Отже, у визначенні сутності терміна як одиниці мови слід урахувати позамовні фактори, що характеризують термін як виразник наукового поняття, та внутрішньомовні фактори, що визначають його як частину лексичної системи – складник загальнолітературної мови.

Отже, розгляд теоретичних термінологічних концепцій та аналіз фактичного мовного матеріалу дозволяють дати визначення основних теоретичних понять, на які ми спираємось під час вирішення питання відбору мовного матеріалу для дослідження. Термінологію розглядаємо як специфічну систему (терміносистему) у складі лексичної системи літературної мови, а термін – як мовну одиницю (слово або словосполучення) спеціальної сфери вживання, яка є словесним позначенням наукового поняття, має закріплене дефініцією термінологічне значення, що є семантичною основою відповідного поняття, а також реалізується в межах певного термінологічного поля. Точне значення терміна-поняття може бути визначене тільки в системі термінів певного термінологічного поля, оскільки існування терміна можливе тільки всередині певної термінологічної системи. Під поняттям ми розуміємо компонент думки, що відображає загальні та суттєві ознаки, властивості та відношення предметів і явищ як самостійних об'єктів певної галузі науки. Дефініція є науковим визначенням поняття, яке позначене відповідним терміном, і водночас стислим тлумаченням значення терміна.

Таким чином, ґрунтуючись на такому розумінні терміна, під час дослідження правничої термінології ми залуцаємо до аналізу слова та словосполучення, які позначають поняття сфери законодавства, юридичної науки та практики, мають у термінологічному полі ПРАВО відповідну дефініцію, якою визначається їхнє місце в системі.

Слід зауважити, що важливим складником наукового дослідження є визначення принципів не тільки відбору фактичного матеріалу, але й теоретичних основ, згідно з якими визначається джерельна база

дослідження. Остання повинна максимально повно репрезентувати мовний матеріал у його відносній цілісності та евристичній значущості.

Грунтуючись на цьому, а також зважаючи на традиції формування та структурні особливості української правничої термінології, зазначимо, що до джерельної бази фактичного матеріалу варто відносити роботи різного типу, що подають право у всій сукупності його складових елементів – галузей права. Підкреслимо, що право являє собою складну і внутрішньо диференційовану сферу наукового та прикладного знання. Сукупність галузей права становить чітко структуровану та розгалужену систему, яка постійно вдосконалюється, унаслідок чого відбувається формування нових галузей права та з'являється необхідність виділення все нових і нових складників системи права. Основою цього процесу є розвиток суспільних відносин, що становлять предмет тієї чи іншої галузі права та регулюються законодавством. Зміни в суспільних відносинах вимагають вдосконалення правового регулювання. Спостерігається тенденція до швидкого реагування системи права на динаміку трансформацій, що відбуваються в економіці та державному управлінні.

Велика кількість якісно відмінних видів суспільних відносин є об'єктивною основою існування різних видів правовідносин, які разом із відповідними методами їхнього регулювання створюють цілісну систему галузей права. Ці галузі є самостійними блоками правової системи суспільства в цілому, тісно взаємодіють між собою, взаємодоповнюють одна одну.

До того ж слід ураховувати, що специфічною рисою права є те, що кожна його галузь становить одночасно правничу галузь, яка матеріалізується у правових принципах, нормах, методах, і навчальну дисципліну, тісно пов'язану з правовою наукою, що виражається у монографіях, статтях, навчальних посібниках, підручниках із відповідної галузі права. Право і правова наука є сторонами одного явища. Якщо певна галузь права регулює суспільні відносини, законодавчо закріплюючи форми і методи поведінки суб'єктів права, то правова наука вивчає правові категорії і правові норми, розвиває їх, сприяє удосконаленню законодавства шляхом вироблення рекомендацій.

Отже, визначаючи джерельну базу дослідження, ми керуємося тим, що вона повинна відображати всі основні складники правничої науки та практики і складатись із джерел різного типу. Це такі джерела, як термінологічні словники різних типів, пов'язані зі сферою права, наукові тексти спеціального характеру, законодавчі тексти, монографічні роботи, присвячені проблемам права, правнича наука та навчальна література (посібники, підручники з правничих наук).

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокур Г.О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. *Тр. Московск. ин-та истории, философии и литературы*. М., 1939. Т. 5 : Сб. статей по языкознанию. С. 3–55.
2. Гринчишин Д.Г. Из спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських грамотах XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. К., 1962. Т. 5. С. 51–60.
3. Даниленко В.П. О месте научной терминологии в лексической системе языка. *Вопросы языкознания*. 1976. № 4. С. 64–71.
4. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. К. : УМКВО, 1989. 104 с.
5. Комарова З.И. О сущности термина. *Термин и слово*. Горький : Горьк. ун-т, 1979. С. 3–13.
6. Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современного русского и украинского языков: проблема унификации и интеграции. К. : Наукова думка, 1985. 204 с.
7. Кузьмина Н.Б. Вариативность современной лингвистической терминологии. *Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У.І. Леніна. Серыя IV «Філалогія. Журналістыка»*. 1970. № 1. С. 73–77.
8. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. М. : Наука, 1970. С. 82–94.
9. Радченко О.І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : дис. ... канд. філол. наук. Х., 2000. 203 с.
10. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. *Проблемы структурной лингвистики*. М. : Наука, 1968. С. 103–125.
11. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. *Вопросы терминологии*. М. : Изд-во АН СССР, 1961. С. 46–54.
12. Родзевич Н.С. Поняття «термін», «термінологія» і «номенклатура» в працях радянських і зарубіжних учених. *Лексикографічний бюлетень АН УРСР*. К., 1963. Вип. 9. С. 3–12.
13. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. М. : Наука, 1989. 243 с.

Г. А. Сергеева. Термин и терминология как объекты лингвистического анализа: понятие и дифференциальные признаки. – Статья.

Аннотация. В статье на основе исследования научных работ ученых-терминологов представлен анализ основных терминологических концепций и подходов к определению основных понятий общего терминоведения, на основе которого обосновывается определение понятия правовой терминологии, установление критериев и источников для ее отбора как языкового материала для лингвистического исследования.

Ключевые слова: терминологические концепции, термин, терминология, правовая терминология, объект лингвистического исследования.

H. Serhieieva. Term and Terminology as an Object of Linguistic Research: Notion and Distinguishing Features. – Article.

Summary. In the article, the main terminological conceptions and approaches to defining the basic notions of terminology, given in the studies by researchers working in the given sphere, were analyzed. Relying on the analyses, definition of law terminology notion, determination of criteria and sources to select language material for studying was substantiated.

Key words: terminological conception, term, terminology, law terminology, object of linguistic research.

УДК 81'1-13:1:008

Н. М. Шкворченко

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання

іноземних мов

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

Ю. В. Шарапановська

аспірантка кафедри романо-германської філології та методики

викладання іноземних мов

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

СТРУКТУРА КЛАСИФІКАЦІЇ КОНЦЕПТУ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Анотація. У статті розглядається проблема класифікації та структуралізації концепту у лінгвістичному дослідженні. Важливою рисою концептів є орієнтованість на ціннісні настанови народу. Цінність як специфічне соціальне визначення об'єктів і явищ дійсності з огляду на їхню значущість, позитивне чи негативне значення для людини і суспільства є важливим елементом будь-якого лінгвокультурного концепту. У мові маркером цінності явища чи об'єкта стає номінативна цільність групи слів, що його позначають. Структура концепту представлена такими трьома базовими компонентами: образом, інформаційним змістом і інтерпретаційним полем. У структурі концепту дослідники виділяють ядро та периферію. Ядро концепту формують загальномовні значення лексем. Для описання концепту в його синхронному стані необхідне синхронне дослідження репрезентацій концепту в лексико-когнітивних системах.

Ключові слова: концепт, концептосфера, ядро концепту, периферія концепту, репрезентація концепту.

Лексичний склад мови тісно пов'язаний із суспільством, у якому ця мова існує, його культурою, звичаями та традиціями. Цей зв'язок стосується як матеріальних об'єктів повсякденного життя, так і внутрішньої, ментальної сторони. Для номінації матеріальних об'єктів люди використовують лексичні одиниці, які віддзеркалюють конкретні мовні поняття, що існують в окремій мовній культурі. Прикладами можуть бути назви специфічних предметів одягу (вишиванка, *kilt* тощо), музичних інструментів (кобза, *bagpipe* тощо), страв (борщ, *pudding* тощо). Такі назви можуть бути незрозумілими для пересічних мовців, які не володіють іноземними мовами, а також не знайомі з культурними звичаями інших країн. Такі

слова, які відображають соціально-історичний та культурний контекст, а також надають мовленню національного забарвлення, називають мовними реаліями (лакунами). Р.П. Зорівчак зазначає, реалія є перекладознавчим терміном, основне лексичне значення якого вміщає традиційно закріплений комплекс етнокультурної інформації, що є чужинною для об'єктивної дійсності мови перекладу [1]. Така лексика є безеквівалентною.

Однак є лексичні одиниці, які мають спільний корінь, схожу форму та близьке чи еквівалентне значення у різних мовах. Такі слова називають інтернаціоналізмами – словами, які виникли в одній мові і були запозичені в більшість інших мов світу для позначення певного поняття. Інтернаціоналізмами є спеціальні терміни більшості наук, назви технічних пристроїв (мікроскоп, телефон, супутник, Інтернет тощо), громадських інститутів (поліція, республіка, академія тощо), спортивна лексика (саме слово «спорт», футбол, баскетбол тощо), різні екзотизми (самурай, томагавк тощо).

Серед інтернаціоналізмів є багато слів медичної тематики, більшість з яких прийшла і в українську, і в англійську мову з латинської. Це назви деяких хвороб (пневмонія, ларингіт, фарингіт тощо), медичних маніпуляцій (аналіз, операція, ін'єкція тощо), медичних професій (дантист, невролог, травматолог тощо) та медичних проблем (карантин, епідемія, пандемія тощо).

Однією з особливостей сучасної лінгвістики є антропоцентрична парадигма досліджень. Наукова думка звернена до вивчення мовної особистості, наділеної здатністю пізнавати навколишній світ і предмети в ньому та співвідносити їх один з одним, створювати абстрактні поняття, узагальнювати, обробляти і запам'ятовувати великі обсяги даних. Результати своєї пізнавальної діяльності людина виражає за допомогою мовних засобів, формуючи власну систему знань про світ, тобто картину світу.

Структура концепту представлена трьома такими базовими компонентами: образом, інформаційним змістом і інтерпретаційним полем. Образ (перцептивний і когнітивний) формується когнітивними ознаками предмета або явища в результаті відображення дійсності органами почуттів або осмислення дійсності через метафору. Інформаційний зміст складається з найбільш істотних когнітивних ознак, що визначають характеристики предмета. Інформаційне поле не включає при цьому оцінних ознак концепту, віднесених до сфери інтерпретації. Інтерпретаційний зміст формується на базі переосмислення основного змісту концепту і відбивається у когнітивних ознаках оцінки й інтерпретації. Інформаційне поле при цьому неоднорідне. Усі когнітивні ознаки, які його структурують, діляться на кілька базових зон, а саме: енциклопедичну (когнітивні ознаки, що виникають на базі досвіду або навчання); утилітарну (когнітивні ознаки, що розкривають утилітарне ставлення до денотату); регулятивну (когнітивні ознаки, що регулюють поведінку людей); загальнооцінну (когнітивні ознаки оцінки концепту); соціально-культурну (когнітивні ознаки концепту, що відображають його зв'язок з культурним середовищем народу); паремійну (когнітивні ознаки концепту, зафіксовані в прислів'ях і приказках).

Зміст концепту інтерпретується як сукупність усіх когнітивних ознак концепту. Зміст концепту організований за польовим принципом: ядро концепту – ближня периферія – крайня периферія. Місце когнітивної ознаки в польовій структурі концепту визначається яскравістю ознаки і регулюється таким правилом: що яскравішою є когнітивна ознака, то ближчою вона є до ядра. Таким чином, ядро концепту часто формують когнітивні характеристики, які передають його зміст, а периферію концепту складають ознаки суб'єктивного характеру, які виражають ставлення до нього в різноманітних ситуаціях спілкування.

Аналізуючи концепт як явище культури, зазначимо, що концепт утворюють історично різні шари. Концепти розрізняються за походженням, часом утворення, семантикою. Структура концепту така: основна (актуальна) ознака, додаткова (пасивна, історична) ознака і внутрішня форма (часто не усвідомлюється).

Етимологічна ознака (внутрішня форма) доступна лише вченим, а для всіх інших вона існує побічно як базис, на якому з'явилися і зберігаються інші шари концепту.

Концепт можна уявити у вигляді кола. У центрі кола знаходиться ядро концепту, тобто базове поняття. На периферії кола розташовується все те, що було створено культурою, традиціями, народом і конкретною людиною. Цінність – це ядро концепту, тому що концепт стоїть на службі дослідження культури, а основу культури становить саме ціннісний принцип. Застосування оцінних предикатів – показник наявності ціннісного ставлення.

Різноріманітні теорії структурної організації концепту припускають різні моделі його актуалізації в мові і пропонують певні методики опису концепту.

У структурі концепту дослідники виділяють ядро та периферію. Ядро концепту формують загально-мовні значення лексем. Найкраще його передає семантика ключового слова, яке називає концепт. Крім того, зміст концепту виражають синоніми та антоніми ядерного репрезентанта концепту. Такий підхід

передбачає аналіз семантики лексичних одиниць, у ході якого визначаються основні семми, їхні ядерні та периферійні семи. Виявлені семи відповідають концептуальним ознакам, а семми – концептуальним шарам. Периферія концепту (інтерпретаційне поле) – це суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складники, конотації та асоціації.

Що стосується методики дослідження концепту, то вона полягає в інтерпретації значення конструкцій, які об'єктивують особливості концепту, а також у виявленні частотних таксономічних характеристик та виявленні на основі таких характеристик загальних типологічних ознак досліджуваних концептів.

Для описання концепту в його синхронному стані необхідне синхронне дослідження репрезентацій концепту в лексико-когнітивних системах. Доцільним є також проведення асоціативних експериментів з аналізом їх результатів та вивченням дискурсивного функціонування слів, які є лексичною інтерпретацією концепту. Такий аналіз уможливує розуміння змісту, який носії мови вкладають у те чи інше поняття.

Концепт як найважливіша категорія низки гуманітарних наук є неоднорідним поняттям. Виділяються конкретні і абстрактні, індивідуальні та групові концепти, а також транскультуральні універсалії.

Найбільш детально була розроблена така типологія концептів за прийнятими в когнітивній науці ознаками:

- 1) розумові картинки (конкретні зорові образи (напр., страва «гречана каша»));
- 2) схеми (менш детальні образи (напр., місто як простір для життя));
- 3) гіпероніми (дуже узагальнені образи (напр., рослина));
- 4) фрейми (сукупність збережених в нашій пам'яті асоціацій (напр., Великдень));
- 5) інсайти (знання про функціональне призначення предмета (напр., олівець));
- 6) сценарії (знання про сюжетний розвиток подій (напр., весілля));
- 7) калейдоскопічні концепти (сукупність сценаріїв і фреймів, пов'язаних з переживаннями і почуттями (напр., любов)).

Типологізація концептів з точки зору когнітивної семантики може бути здійснена в когнітивно-семантичній опозиції «універсальність – специфічність».

Універсальні концепти відрізняються своєю загальністю і наднаціональним характером. Вони мають загальнолюдську значимість, а їх валоративний компонент актуальний для всієї ойкумени. Дослідники підкреслюють, що ціннісний компонент таких концептів є наведеним (адгерентним), а перцептивно-образний компонент усвідомлюється як прототипове уточнення, що в ряді випадків є виродженим (як можна уявити собі *сутність, форму, буття?*). Понятійний компонент – це розгалужене і складне знання про речі [2, с. 81]. Універсальні концепти є неоднорідними, в їхньому складі є як категоріальні (філо-і теософські), так і повсякденні ментальні структури (емоційні, біосоціальні, фізіологічні) [3, с. 48].

Специфічні концепти мають прив'язку до певної (суб)культури – соціальної, етнічної, професійної, конфесійної тощо. В цілому специфічні концепти становлять найбільший інтерес для лінгвокультурології з огляду на їхню здатність квантувати відповідні когнітивно-семантичні простори. Нерідко їх називають культурними концептами.

Виходячи зі змісту терміна «універсальність», можна припустити, що відповідні концепти викликають у всіх лінгвокультурах переживання однакових емоцій, створення однакових образів і розстановку однакових оцінок. Проте це далеко не так: в кожному з таких концептів приховано багато специфічної інформації. Є підстави вважати, що універсальні концепти вживаються в різних культурах по-різному.

Чуттєвий, історичний і соціальний досвід людини утворює національну палітру відтінків навколо того чи іншого концепту. Отже, жодний універсальний концепт не може бути універсальним на всі сто відсотків. Базове ядро універсального концепту завжди є певним чуттєвим образом, який є національно, історично або конфесійно суб'єктивним. Універсальні концепти завжди мають паростки національно-культурних особливостей.

Визнаючи концепт ментальною одиницею когнітивно-семантичного простору, можна помітити, що, крім предметно-образної співвіднесеності, він включає в себе і комунікативно значиму інформацію, пов'язану з його експресивною та іллокутивною функціями. Це повністю узгоджується з переживанням концепту й інтенсивністю сприйняття цінностей. Типологічне осягнення концептів з погляду прагматичної семантики (телеології, інтенціональності) допускає їх протиставлення як регулятивних і нерегулятивних ментальних утворень.

У регулятивних концептах, які іноді називають калейдоскопічними [4, с. 67], закладений орієнтир на якусь норму, шаблон, конвенцію, що визначає фреймові сценарії і культурні домінанти поведінки людини в соціумі [2, с. 75]. У регулятивних концептах закладений кодекс життєвих установок людини,

що упорядковуюють його вчинки і дії у світі. При цьому норма тут не обов'язково відповідає прийнятому в суспільстві стандарту.

Корпус нерегульованих концептів дуже різноманітний. Він включає в себе категоріальні, теософські, біосоціальні, біовітальні, етнокультурні, етноспецифічні концепти тощо. Ментальні структури позбавлені прескриптивних інтенцій, тому вони існують в мовній свідомості без будь-якого нормування моделі поведінки [3, с. 50].

На перетині зазначених вище типів концептів, які є ментальними утвореннями гіперонімічного порядку, існують також їх гіпонімічні різновиди – класи і підкласи, що виділяються за когнітивно-семантичним принципом. Серед них, за А.М. Приходько [3], можна визначити такі:

- 1) концепти логіко-філософського порядку (категоріальні, філософські);
- 2) концепти морально-етичного порядку;
- 3) концепти телеономного порядку (телеономні, емоційно-телеономні);
- 4) концепти антропоморфного порядку (емоційні, фізіологічні, родинні, гендерні, соціально універсальні, етнічно антропомні, лінгвокультурні, етнічно соціономні);
- 5) концепти етнопсихокультурного порядку (артефактні, ритуальні, конфесіональні, іконічні, концепти-символи).

Отже, концептосфера охоплює всі сфери життя людини. Однак існує чимала кількість концептів, які не можуть бути підведені під ту чи іншу рубрику. Найяскравішим прикладом цього є ідіоконцепти – ментальні утворення, що відображають світ цінностей конкретної особистості або авторські модифікації загальноприйнятих цінностей. Ці концепти є також важливою частиною ментального світу людини, оскільки з їхньою допомогою мовна особистість квантує свій когнітивно-семантичний простір.

Вчені-лінгвісти не мають єдиної думки щодо структури концепту. Так, З.Д. Попова та Й.А. Стернін за аналогією із польовою структурою лексичного значення пропонують польовий опис концептів у термінах ядра та периферії, однак при цьому наголошують, що, на відміну від структури значення слова, структура концепту не є жорсткою. Концепт є динамічним утворенням і функціонує, актуалізуючись у різних своїх складниках, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них. До ядра належать прототипні шари, первинні і найбільш яскраві образи. У складних концептах на такий образ нашаровуються додаткові когнітивні ознаки, які разом з ним утворюють базовий шар концепту. Периферію утворює інтерпретаційне поле концепту, зокрема абстрактні ознаки, які є віддаленими від ядра за ступенем конкретності та наочності образного уявлення, але не завжди за значущістю. У периферії відбивається інтерпретація певних концептуальних ознак або їхніх сполучень у формі тверджень, настанов свідомості, що формуються у певній культурі з менталітету різних людей. Ці настанови можуть бути суперечливими, оскільки інтерпретаційне поле є слабо структурованим і складається із різних настанов різних людей. Попри таку нечітку структуру, аналіз інтерпретаційного поля є важливим для розуміння особливостей національного менталітету тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [5, с. 58].

Про польову структуру концепту говорить також В.А. Маслова, яка презентує концепт як поле, у центрі якого лежить основне поняття (ядро концепту), а все, що внесене культурою, традиціями, народним та особистим досвідом, знаходиться на периферії [6, с. 62].

Мислення тісно пов'язане з емоційно-психічною сферою, тому емоції, почуття й оцінки є релевантним чинником формування національної картини світу. Такі емоції, почуття й оцінки представлені в мовленнєвій діяльності кожного мовця. Нерідко схоже або навіть те саме явище дійсності сприймається людиною з різних поглядів – нейтрального і оцінного, що відображається у структурі семантики лексичних одиниць.

Конотативний компонент лексичного значення репрезентує суб'єктивні відтінки оцінки, емоційність, експресивність, функціонально-стилістичну забарвленість, а також відтінки, зумовлені соціальними, ідеологічними, культурними чи ситуаційними аспектами комунікації.

Мовознавці розглядають такі елементи конотації, як експресивність, емоційність та оцінність. Вони пов'язані між собою й описують конкретне явище у різних аспектах. Експресивність характеризує міру та ступінь вияву певних ознак явища. Емоційність як компонент конотації слугує для вираження емоційного ставлення мовця до того, що називає слово. Оцінка вважається найсуттєвішим елементом конотації, оскільки вона дозволяє розглядати мову не тільки як засіб пізнання світу, а й як засіб відображення людських почуттів [7].

На думку Н.Д. Арутюнової, є загальні оцінки, які базуються на протиставленні «добрий – поганий», та часткові оцінки. За характером підґрунтя оцінки (мотивації) дослідниця виділяє три основні групи частково оцінних

значень, відмінних за діапазоном сполучуваності. До першої групи належать сенсорні оцінки (сенсорно-смакові і психологічні), пов'язані із відчуттями, фізичним або психічним досвідом [3, с. 194–200; 8, с. 67].

Другу групу утворюють сублімовані оцінки, зокрема естетичні, пов'язані із задоволенням відчуття прекрасного, та етичні, пов'язані із задоволенням морального відчуття. Для зазначених двох груп важливим є архетип, хоча позитивна естетична оцінка виключає сувору нормативність. Поняття норми формує певну ідеалізовану, тобто таку, що відповідає певним вимогам, картину дійсності. З нормативних уявлень про світ виключається все негативне, тобто те, чого можна уникнути. Утилітарні, нормативні та телеологічні оцінки складають третю групу – групу раціональних оцінок, пов'язаних з практичною діяльністю та повсякденним досвідом людини.

Емотивно-оцінне відношення детерміноване світоглядом народу, його культурно-історичним досвідом і системою критеріїв оцінки. В основі такої системи критеріїв лежить антропоцентрична позиція, з якої сприймається світ, адже феномен оцінки тісно пов'язаний із життям і діяльністю людини, бо без людини оцінки немає. Для оцінювання об'єкта людина має пропустити його крізь себе.

Отже, до структури конотації входять три взаємопов'язаних елементи – експресивний, емоційний та оцінний, кожен з яких може займати домінуючу позицію в конкретній ситуації. Експресивність та оцінність визначаються з огляду на певну норму і фіксують відхилення від неї. Важливим елементом конотації є стилістична маркованість. Конотації часто мотивуються внутрішньою формою слова і реалізуються за допомогою лексичних та фразеологічних метафор, експлікуючи образно-оцінний складник змістової організації концепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Монографія. Львів: Вид-во при ЛНУ, 1989. 216 с. ISBN 5-11-000864-7.
2. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: сб. науч. тр. Воронеж : ВГУ, 2001. С. 75–80.
3. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
4. Бабушкин А.П. Общеязыковые концепты и концепты языковой личности. *Вестник ВГУ. Серия «Гуманитарные науки»*. Воронеж, 1997. № 2. С. 114–118.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж : «Истоки», 2007. 250 с.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Минск : ТетраСистемс, 2004. 256 с.
7. Бобро М.П. Концепти «жити», «життя» як об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2013. № 1048. Вип. 67. С. 54–59.
8. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. Киев : Наукова думка, 1992. 162 с.

Н. Н. Шкворченко, Ю. В. Шарапановская. Структура классификации концепта в лингвистическом исследовании. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается проблема классификации и структурализации концепта в лингвистическом исследовании. Важной чертой концептов является ориентированность на ценностные установки народа. Ценность как специфическое социальное определение объектов и явлений действительности с учетом их значимости, положительного или отрицательного значения для человека и общества является важным элементом любого лингвокультурного концепта. В языке маркером ценности явления или объекта является номинативная плотность группы слов, которые его обозначают. Структура концепта представлена тремя такими базовыми компонентами: образом, информационным содержанием и интерпретационным полем. В структуре концепта исследователи выделяют ядро и периферию. Ядро концепта формирует общеязыковое значение лексем. Для описания концепта в его синхронном состоянии необходимо синхронное исследование репрезентаций концепта в лексико-когнитивных системах.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, ядро концепта, периферия концепта, репрезентация концепта.

N. Shkvorchenko, Yu. Sharapanovska. Concept classification structure in a linguistic research. – Article.

Summary. The article analyses the problem of a concept classification and structuralization in a linguistic study. An important feature of concepts is a focus on the people's value settings. Value as a specific social definition of objects and phenomena of reality, given their importance, positive or negative importance for humans and society is an important element of any linguistic concept. The value marker of the phenomenon or object in the language is the nominative density of the word group, which is denoted. The concept structure is represented by three basic components: image, information content and interpretational field. In the structure of the concept, the researchers allocate the core and the periphery. The core of the concept forms a general-based value of the lexeme. To describe the concept in its synchronous state, it is necessary to simultaneously study the concept of concepts in lexical and cognitive systems.

Key words: concept, conceptosphere, concept core, concept periphery, concept representation.

Розділ 3

Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я

Г. А. Білецька
кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

СУДОВО-МЕДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНОТИПОСКОПІЇ ПІД ЧАС ЕКСПЕРТИЗИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

***Анотація.** У статті розглянуто питання про значення ДНК-аналізу (генотипоскопії) в практичній експертній діяльності судового медика в кримінальному провадженні та цивільних справах. Більше уваги приділено питанню встановлення батьківства за ДНК-тестом.*

***Ключові слова:** судова медицина, експертиза, ДНК, генотипоскопія.*

Одним із найважливіших завдань СМЕ у відділеннях судово-медичної імунології є ідентифікація наданого для дослідження біологічного матеріалу задля вирішення питання про належність представленої матеріалу конкретній особі, що є дуже важливим у розшуковій діяльності. Злочини, які супроводжуються наявністю різноманітних слідів крові, найчастіше пов'язані з нанесенням тілесних пошкоджень, убивствами, статевими злочинами тощо. Цей процес порівняльного аналізу став більш доступним й об'єктивним на початку 80-х років ХХ століття, коли досягнення в галузі молекулярної генетики уможливили дослідження дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК) з метою ідентифікації. На молекулі ДНК записана вся спадкова інформація про людину. Були вивчені і розшифровані генетичні коди низки ділянок ДНК, які відтворюють генетичну різноманітність людей. До того ж з'ясувалося, що дослідження ДНК можливе й у біологічному матеріалі, який зазнав змін (висушений матеріал у вигляді плям на різних предметах (кров, сперма, слина та ін.)) [1]. Відтоді цей напрям у судовій медицині почав швидко розвиватися й отримав назви «ДНК-аналіз», «генотипоскопія», «судово-медичний ДНК-аналіз». «ДНК-дактилоскопія», «геномний фінгенпринтинг», «геномна дактилоскопія». У судовій медицині такі терміни та дослідження з'явилися завдяки британському генетику Алеку Джеффрізу, який 10 вересня 1984 року виявив унікальність і неповторність ДНК кожної людини. Він розглядав рентгенівські знімки ДНК і зауважив, що ланцюжки ДНК не схожі одне на одного. Джеффріз назвав своє відкриття генетичними відбитками. Робота А. Джеффріза ознаменувала новий етап розвитку судової медицини і криміналістики. Сьогодні за допомогою «генетичних відбитків» можна встановити спорідненість, визначити причетність людини до злочину і допомогти невинному [2].

Метод може використовуватись для експертизи як крові, так й інших тканин. Метод базується на тому, що ДНК (як носій спадкової інформації) має індивідуальну будову окремих ділянок своєї молекули (які мають не менше 5–6 алельних варіантів), що мають назву «гіперваріабельні ділянки». Структури ДНК розміщуються в ядрах клітин і складаються з молекул. Спадкова інформація молекул ДНК і будова гіперваріабельних ділянок властива не тільки крові, а й іншим органам і тканинам тіла конкретної людини, причому ці ділянки зберігаються впродовж усього життя, збігаючись тільки в однойцевих близнят.

Проблема ідентифікації особи за слідами біологічного походження була вирішена з уведенням такої унікальної методики молекулярної генетики, як полімеразна ланцюгова реакція (далі – ПЛР), що дозволило не тільки досліджувати початковий біологічний матеріал, направлений на дослідження, а й збільшити його кількість багаторазово, що дало можливість аналізувати матеріал однієї клітини [3].

СМЕ і дослідження біологічних об'єктів із використанням ДНК-аналізу проводяться відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6, і виконуються судово-медичними експертами-імунологами.

Дослідження біологічного матеріалу з метою ідентифікації особи проводяться задля встановлення належності такого речового доказу біологічного походження (крові, слини, сперми, волосся, органів,

тканин та окремих частин тіла) конкретній особі або виключення такої належності; статевої належності біологічних слідів і об'єктів; діагностичного типування з метою порівняння з об'єктами злочинів або нещасних випадків; настання вагітності після згвалтування з метою встановлення або виключення того, що вагітність настала від підозрюваного і що він є генетичним батьком дитини; у разі неонатциду, викрадення дітей, підміни їх у пологовому будинку для встановлення того, чи є особи, що проходять у справі, батьками дитини; того, чи є останки або частини трупа останками однієї людини і чікими саме (за дослідженням зразків близьких родичів); зв'язку між різними злочинами (що сліди біоматеріалу, виявлені при різних злочинах, залишені однією і тією ж особою); порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігаються в комп'ютерній базі даних, щоб зорієнтувати слідство на пошук певної особи; відсутності підозрюваного (зберегти біологічний об'єкт для подальшої ідентифікації, коли підозрюваний з'явиться); дійсних батьків дитини у справах про спірне походження дітей (оспорювання батьківства, материнства або підміни дітей); родинності. Установлення зиготності близнюків під час проведення ДНК-дослідження дозволяє визначити, чи походять близнюки з однієї заплідненої яйцеклітини, тобто чи є вони однойцевими/різнойцевими. однойцеві близнюки розвиваються з однієї зиготи (клітини, що утворилася безпосередньо після злиття сперматозоїда та яйцеклітини під час запліднення), тому мають ідентичний профіль ДНК. Дизиготні (різнойцеві) близнюки розвиваються в тому разі, якщо дві яйцеклітини запліднені двома сперматозоїдами, тому такі близнюки мають різні генотипи. У разі відсутності або втрати зареєстрованих медичних даних, виникнення відповідних сумнівів залежно від фізичного розвитку і дорослішання близнюків ДНК-дослідження дозволить із 100% точністю отримати відповідь на питання щодо зиготності близнюків, остаточно задовольнивши цікавість їхніх батьків та самих близнюків. В окремих випадках це питання може мати вагоме значення, оскільки однойцеві близнюки є ідеальними донорами одне для одного [4].

У названих випадках дослідженню підлягають кров, слина, сперма, волосся, кістки, зуби, нігті, піднігтьовий вміст, інші тканини, органи або окремі частини тіла. Це можуть бути зразки біоматеріалу як від живих осіб або трупів, так і сліди на речових доказах, а також матеріали кримінальних та цивільних справ, вивчення яких вимагає спеціальних знань у галузі молекулярної біології і генетики [3].

Сьогодні можна говорити про використання інноваційних методів дослідження у справах, які стосуються встановлення батьківства або оспорювання його в практичній діяльності правознавців та судово-медичних експертів. Генетика досліджує закономірності спадковості та мінливості. Схожість із батьками, зріст, колір очей, навіть деякі риси характеру закладаються на молекулярно-генетичному рівні ще до народження дитини. Головним інструментом доказу є медико-генетична експертиза (далі – МГ), яку можна пройти добровільно або ж примусово (на вимогу суду). Рідку кров досить часто доводиться досліджувати у випадках спірного батьківства, материнства, підміни або викрадення дітей. Відомо, що властивості еритроцитарних, сироваткових, лейкоцитарних і ферментних систем успадковуються від батьків, у крові дітей можуть бути тільки ті чинники, які є в обох батьків або хоча б мають місце в одного з них. Проведення вищезазначених експертиз і досліджень із використанням ДНК-аналізу базуються на законах спадковості Менделя, які характерні для ядерної ДНК. Спадкова інформація передається внаслідок самоподвоєння хромосом (у людини 23 пари хромосом, одна з яких – статеві). Кожна хромосома (крім статевих хромосом чоловіків) має дві копії, одна з яких передається від матері, інша – від батька. Одні й ті ж батьки передають своїм дітям різні комбінації генетичних ознак. У процесі дослідження молекули ДНК вся її послідовність не розшифровується, а вивчаються лише деякі ділянки, які називаються локусами, а саме ті, що є поліморфними, на відміну від консервативних ділянок (однакових у всіх людей), мають різну будову в різних людей. Локуси мають обмежену кількість варіантів послідовностей ДНК (від двох до декількох десятків (якщо брати все населення)). Кількість варіантів послідовностей ДНК, які належать до певного локусу, називаються алелями. У конкретної людини алелей може бути не більше двох (по одному від батька і матері). Якщо батьки передали дитині різні варіанти алелей, то їх буде два, якщо алелі, що передали батьки, ідентичні, то у дитини буде один алельний варіант. Комбінація алелей складає генотип. ДНК-аналіз дає можливість проводити експертизи спірного батьківства від моменту народження дитини. Для цього проводиться порівняння генотипічних характеристик ДНК матері, дитини та передбачуваного батька. І тільки за відсутності матері (її смерті, пропажі безвісти тощо) допускається дослідження біоматеріалу дитини і передбачуваного батька. Найдоцільніше для проведення зазначених експертиз (досліджень) проводити відбір зразків крові, в окремих випадках – букального епітелію [5].

Якщо в крові дитини виявляється чинник, який відсутній у матері й у чоловіка, що припускається як батько, то цей чоловік категорично виключається з кола претендентів. Коли ж навіть усі досліджені

чинники крові дитини збігаються з кров'ю ймовірного батька, то і тоді він лише не виключається як можливий батько. Будь-які докази щодо походження дитини від чоловіка можуть бути підставою для визнання батьківства. У ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України зазначено, що це можуть бути показання свідків, письмові докази, речові докази, звуко- та відеозаписи, висновки експертів. Не дивлячись на рівність вищезазначених доказів, основним і найбільш достовірним є «тест на батьківство» (так звана МГ-експертиза). Її вірогідність складає 99,99%. ДНК-тест на встановлення батьківства у разі дотримання всіх умов та правил зберігання біоматеріалів гарантує абсолютну точність результатів: «є батьком» – точність 99,99%; «не є батьком» – точність 100% [5].

Отже, у дитини можуть бути тільки ті алелі, які є у біологічних батьків. За відсутності у заявленого батька алелей, що збігаються з алелями нематеринського походження (батьківського) в геномі дитини, робиться висновок про виключення батьківства. Зважаючи на можливі мутації, за одним локусом однозначно не можна робити такий висновок. За міжнародними вимогами, що були затверджені на Другому Міжнародному Симпозіумі з ідентифікації людини в 1991 році, для виключення батьківства необхідний незбіг за трьома локусами (як мінімум) (при дослідженні 12–18 локусів). Таких вимог дотримується й Україна [3; 5].

Об'єктом дослідження може бути будь-яка тканина, причому в кількості декількох міліграмів, що в СМ-практиці має велике значення. Стандартним матеріалом для генетичного аналізу є ротовий мазок, який збирається за допомогою ватної палички. Мазок необхідно взяти у ймовірного батька та дитини. Зробити це можна у пункті збору біологічного матеріалу або замовити набір для збору зразків у домашніх умовах. Провести експертизу ДНК можна також із нестандартними зразками (нігті, волосся та ін.) [6]. У геномному відбитку є приблизно 50% особливостей від кожного з батьків, а також немає нічого, що не було би присутнє у коді генома батьків. ДНК може бути з ядра клітини (хромосомна) або із самої клітини (мітохондріальна), яка має власний геном. Установлення тієї чи іншої ДНК дозволяє визначати тотожність із великою впевненістю та дає можливість проводити порівняльні дослідження з матеріалом родичів по лінії батька або матері. Найчастіше ДНК-експертизу або дослідження проводять із метою встановлення батьківства, біологічної спорідненості (так званий ДНК-тест на батьківство). При цьому є можливість дослідити:

- успадкування генетичних ознак родичів першого порядку (батьки-діти);
- чоловічу лінію успадкування генетичних ознак за Y-хромосою, успадкування генетичних ознак родичів (батько-син, дід-онук, дядько-племінник);
- материнську лінію успадкування генетичних ознак за методом дослідження мітохондріальної ДНК, успадкування генетичних ознак родичів (мати-діти, бабуса-онуки, тітка-племінники та дядько-племінники);

Застосування методу ДНК-аналізу дозволяє отримати точну відповідь на питання про те, чи є певний чоловік (жінка) біологічним батьком (матір'ю) конкретної дитини або її родичем [4]. Через ДНК-тест у спеціалізованій лабораторії в Києві визначається біологічне батьківство на основі аналізу біоматеріалів батька й дитини, що є вагомим доказом для винесення судом рішення. Із метою обґрунтованого вирішення питання щодо встановлення факту біологічного батьківства (спорідненості) в Експертній службі МВС теж проводять судові МГ-експертизи (у кримінальних та цивільних провадженнях) та МГ-експертні дослідження. Підставою для проведення МГ-експертизи є ухвала суду про призначення такої.

Установлення батьківства в Україні проводиться найчастіше в судовому порядку на підставі наданих доказів, що передбачено Сімейним кодексом України та може бути реалізовано шляхом подання відповідної заяви до суду.

Слід пам'ятати, що під установленням батьківства розуміється з'ясування особистості батька дитини, яке проводиться на підставі об'єктивних фактів. Процедура оскарження ініціюється тоді, коли у свідочстві про народження є запис про батька, проте інший чоловік має намір довести, що саме він є справжнім батьком дитини. Почати оспорування може також чоловік, який не визнає записану на нього дитину. Після процедури оскарження доведеться знову зайнятись процесом установлення батьківства.

Особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка на момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, може пред'явити позов про визнання свого батьківства до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, протягом одного року, відколи він дізнався або міг дізнатися про своє батьківство.

Таким чином, під час проведення судово-медичної експертизи речових доказів у кримінальних справах стосовно низки тяжких злочинів (убивств, нанесення тілесних пошкоджень, зґвалтувань тощо) дуже важливо встановити належність того чи іншого біоматеріалу конкретній особі. Метод генотипоскопічної ідентифікації – найбільш універсальний метод, який стає все більш поширеним засобом у боротьбі зі

злочинністю. Він дозволяє не тільки сприяти інформації щодо осіб, які фігурують у кримінальному провадженні, а й уже на ранніх стадіях розслідування сприяє розшуку злочинця завдяки наявності бази ДНК.

У випадках установлення батьківства, материнства, підміни дітей із використанням ДНК-аналізу у виробництві СМЕ речових доказів можна з високою точністю або довести батьківство, або спростувати його, але для цього потрібні додаткові докази (згідно із Сімейним кодексом України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Демидов С.В., Мінченко Ж.М., Гавриленко Т.І., Топчій Н.М., Новікова С.М. Антропогенетика з основами медичної генетики. Київ : Фітосоціоцентр 2012. 804 с.
2. Открыта уникальность ДНК – «генетические отпечатки». URL: <https://www.chitai-gorod.ru/holidays/1102435/#:~:text=10%20сентября%201984%20года%20британский,и%20неповторимость%20ДНК%20каждого%20человека> (дата обращения 08.10.2021).
3. Методичні рекомендації «Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей)». Київ. 2012. 32 с. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf (дата звернення 08.10.2021).
4. ДНК дослідження. URL: <http://ndeks.zp.ua/p/41-dnk/> (дата звернення 08.10.2021).
5. Проведення судово-генетичної експертизи для встановлення батьківства. URL: <https://cutt.ly/jE6TI97> (дата звернення 08.10.2021).
6. Кожухова Н.С., Кривда Г.Ф., Кривда Р.Г., Сиволап Ю.М., Суліма Ю.Ю., Чеботар С.В. Використання аналізу ДНК у судово-медичних експертизах : Науково-практичне видання. За ред. Ю.М. Сиволапа та Г.Ф.Кривди. Одеса : Одеський державний медичний університет. 2001. 92 с.

А. А. Белецкая. Судебно-медицинское значение использования генотипоскопии при производстве экспертизы вещественных доказательств биологического происхождения. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы о значении ДНК-анализа (генотипоскопии) в практической экспертной деятельности судебного медика в уголовном производстве и гражданских делах. Больше внимания уделено вопросу установления отцовства по ДНК-тесту.

Ключевые слова: судебная медицина, экспертиза, ДНК, генотипоскопия.

G. Biletska. Forensic value of the use of genotyping in the production of examination of material evidence of biological origin. – Article.

Summary. The article discusses the importance of DNA analysis (genotyping) in the practical expert activity of a forensic physician in criminal and civil cases. More attention is paid to the issue of establishing paternity by DNA test.

Key words: forensic medicine, expertise, DNA, genotyping.

УДК 616.33-006-036-07-091.8

В. Є. Білецький,

*асистент кафедри онкології та дитячої онкології
Харківська медична академія післядипломної освіти
м. Харків, Україна*

КОМУНІКАЦІЇ В ДИТЯЧІЙ ОНКОЛОГІЇ

Анотація. Процесу комунікації між лікарями та хворими на рак притаманні специфічні характеристики. У статті розглядаються основні параметри, які впливають на: стосунки між хворою дитиною, її батьками та лікарем-дитячим онкологом; стосунки між пацієнтом та лікарем; роботу з медичною інформацією; управління емоціями пацієнтів та їхніх батьків; освітні заходи, направлені на пацієнтів із метою покращення комунікації. Гарна комунікація може допомогти пацієнтам, їхнім родинам та лікарям у прийнятті сумісних рішень для підвищення ефективності лікування та покращення якості життя пацієнта

Ключові слова: дитячий онколог, навички спілкування, догляд під час онкологічної хвороби, комунікація з хворим та батьками.

Дитяча онкологія – один із найдраматичніших розділів науки онкології, де в коло надання професійної допомоги входить багато людей: лікарі спеціалісти та люди, які інколи безпосередньо не стосуються медицини (батьки та родичі хворої дитини, волонтери, люди, які намагаються надати будь-яку допомогу в організації лікування). Отже, вибудовування гарної комунікації на всіх рівнях спілкування набуває особливого значення, бо без порозуміння між лікарем та маленьким пацієнтом, між лікарем та батьками, спеціалістами між собою та іншими не буде створено єдиної правильної стратегії діагностики та лікування, що призведе до незадовільних результатів сумісної праці, через що мета лікування не буде досягнута.

В основі створення правильної та доброї комунікації, професійного підходу лежить професійна позиція лікаря. Вона виявляється в ставленні лікаря до своєї професії, до себе як до спеціаліста, дає стійкість у роботі, у спілкуванні з пацієнтами та їхніми батьками.

Принцип ефективної взаємодії лікаря та пацієнта полягає в тому, що професійну позицію можна визначити так: бути, перш ніж говорити та діяти [1].

«Бути» – це означає перебувати разом із пацієнтом, перебувати в професійній позиції, бути спокійним, упевненим, доброзичливим (упевненим у своїй фаховості і в тому, що спілкування з будь-яким пацієнтом буде позитивним). Усе це можливо тільки тоді, коли лікар перебуває в контакті із собою і коли він опанував емоційні основи професії. Якщо лікар перебуває в статусі «бути», то він знає, що потрібно робити.

«Робити» – означає розуміти почуття пацієнта, але не втручатися в них, розподіляючи свої почуття та почуття хворого; не засуджувати хворого та його батьків за їхні реакції, а визнавати нормальність; дати можливість батькам мати свою точку зору на стратегію лікування; дозволити пацієнтові помилятися, інформувати його в тій мірі, в якій він хоче бути поінформованим.

Надавати емоційну підтримку пацієнтам та їх батькам. Коли лікар знає, що робити, йому легко перебувати в позиції «говорити». Для емоційної підтримки батьків хворої дитини не виникає труднощів у підборі слів, які відповідають ситуації [1].

Процесу комунікації між дитячим онкологом та батьками пацієнтів притаманні специфічні особливості та емоційна наповненість. Це зумовлено тим, що діагноз «злаякісна пухлина» щодо власної дитини провокує страх, самотність, інформаційний вакуум, безпорадність. Лікування онкохворих дітей завдає навіть підготовленому медперсоналу нищівних емоцій [1].

За наявності такої проблеми зі здоров'ям у власної дитини в більшості людей виникають специфічні риси на поведінковому рівні та під час емоційної реакції. Саме ці характеристики на поведінковому, емоційному та когнітивному рівнях повинні бути відомі лікареві-клініцисту для здійснення ефективної комунікації з хворим та батьками з метою підтримання та покращення процесу лікування.

Методи, результати та обговорення. Основними параметрами, які впливають на відносини між пацієнтом та дитячим онкологом, є такі:

- 1) відносини між пацієнтом та лікарем;
- 2) відносини між лікарем та батьками пацієнта;
- 3) спосіб протидії емоціям пацієнта;
- 4) освітні засоби, направлені на пацієнта з метою покращення комунікації.

Навички комунікації спираються на когнітивні та емоційні здібності, які використовує дитячий онколог, щоб дати можливість пацієнтам та членам їхніх родин дізнатися про природу та характер захворювання, що може призвести до взаємодії між лікарем та батьками пацієнта під час лікувального процесу.

1. Відносини «пацієнт – лікар»

Є дві основні групи:

A. Лікар перебуває в центрі.

У цій моделі відносин лікар зосереджується на медичних параметрах захворювання. Зустріч із лікарем проходить «по-батьківськи». Лікар є наставником, контролює поведінку батьків та пацієнта.

Участь пацієнта зводиться до мінімуму. Лікар не виражає емоцій і сам приймає рішення щодо лікування на основі особистих знань та досвіду.

B. Пацієнт перебуває в центрі

Ця модель передбачає більше співпричетності з пацієнтом та батьками. Під час комунікації з ними є більше відкритих питань та виникає відверта розмова з батьками. Ставляться питання, батьки залучаються до боротьби з хворобою. Під час прийняття рішення щодо стратегії та тактики лікування береться до уваги думка родичів пацієнта.

Дані літератури свідчать про те, що пацієнти та члени їхніх родин віддають перевагу саме цьому підходу. Важливим аспектом цього (так званого «Patientcentered») підходу є спосіб прийняття рішень.

Дослідження, проведені серед онкологічних хворих, показали, що є широкий діапазон бажань пацієнта щодо рівня участі, яку вони хотіли б мати в процесі прийняття рішень [22; 13; 18].

Так, наприклад, одне з досліджень пацієнтів з онкогематологічними захворюваннями, які перенесли трансплантацію стовбурових клітин, показало, що більшість батьків цих пацієнтів (44%) віддають перевагу загальній моделі прийняття рішень, у якій лікар та пацієнт (батьки) приймають рішення разом. Значна кількість хворих, однак, надають перевагу можливості самостійного вирішення питань щодо проведення лікування (25%). Друга значна частина повністю довіряє лікареві (їх 31%). Дані цього дослідження свідчать, що «patientcentered»-підхід потребує передчасного уточнення в пацієнта його намірів та бажань.

2. Робота з медичною інформацією. Велика кількість досліджень щодо онкологічних хворих свідчать про те, що їх задоволення зв'язком із медичним персоналом є досить високим. Це пов'язано, з одного боку, з активною співпрацею з лікарями, з іншого – з порівняно малим досвідом пацієнтів під час оцінювання комунікативних навичок лікарів, оскільки більшість хворих часто пов'язані з одним лікарем-онкологом. Згідно з останніми дослідженнями більше ніж 90% пацієнтів хочуть мати «всю інформацію» щодо свого захворювання. Лише приблизно 10% людей кажуть, що вони хотіли б отримувати лише «гарні новини» [7].

3. Володіння емоціями пацієнтів. Повідомлення так званих «поганих новин» є найбільш вивченим етапом спілкування в дитячій онкології [8; 17; 14]. Під час повідомлення діагнозу батьки пацієнтів реагують по-різному. Їхніми реакціями є шок, страх сум, відчай та ін. [11; 19]. Ще одним важливим моментом у спілкуванні є інформація про прогноз захворювання. Досить важко передбачити строки прогресування хвороби в конкретного пацієнта. Однак більшість дитячих онкологів зберігають надію на одужання пацієнта та хочуть мотивувати хворого та батьків до боротьби з хворобою [15; 2; 10].

Навички, необхідні клініцисту для ефективного контролю над негативними емоціями пацієнтів, зокрема дістресу, включають визначення емоційних особливостей та відгук на емоційні почуття з емпатією, а в деяких випадках – проведення додаткового медичного обстеження з метою поліпшення психічного стану людини [9; 21; 6; 16].

4. Освітні засоби, направлені на пацієнтів із метою поліпшення комунікації. Типи комунікаційних засобів є різними. Це написані терапевтичні плани лікування, закінчені під час прибуття пацієнта на чергове обстеження в клініку; запрошення пацієнтів до діяльності, яка допомагає процесу одужання; опитувальні листи; листи, які направляють пацієнтам після візиту; обговорення з лікарем планів на подальше лікування; залучення у відділення лікарняних клоунів, арттерапія; організація свят у відділеннях із залученням акторів-волонтерів; запрошення відомих людей тощо.

Висновки. Онкохворим дітям та їхнім батькам під час комунікації потрібний спеціальний підхід. Після визначення такого діагнозу пацієнти та їхні родини зіштовхуються з багатьма проблемами. Не дивлячись на те, що прогрес лікування значно збільшив шанси на одужання або стійку ремісію, діагноз «рак» вважається смертельним. Пацієнти, яким діагностовано онкологічне захворювання, часто відчувають страх та занепокоєння від лікування та медичних процедур, які є важкими, складними та вартісними. Правильна комунікація може допомогти пацієнтам, родині, та лікарям у прийнятті сумісних рішень із метою покращення лікування та якості життя хворої дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савова З. Медицинская психология: учебник. София : Изд МОНТ ООД. 2015. 206 с.
2. Дудніченко О.С. Климнюк Г.І. «Дитяча онкологія»: підручник. Харків : Вид-во. «Факт». 2013. 408 с.
3. Adler D., Riba M., Eggly S. Breaking Bad News in the Breast Imaging Setting. *Academic Radiology*. 2009. №16. P. 130–135.
4. Back A. Patient-Physician Communication in Oncology: What Does the Evidence Show? *Oncology Journal*. 2006. № 1.
5. Banerjee S., Manna R., Coyle N., Shen M., Pehrson C. et al. Oncology nurses' communication challenges with patients and families: a qualitative study. *Nurse Education in Practice*. 2016. № 16 (1). P. 193–201.
6. Brand P., Stiggelbout A. Effective follow-up consultations: the importance of patient-centered communication and shared decision making. *Pediatric Respiratory Reviews*. 2013. №14 (4). P. 224–228.
7. Brandao T., Tavares R., Shulz M., Matos P., Measuring emotion regulation and emotional expression in breast cancer patients: a systematic review. *Clinical Psychology Review*. 2016. №43. P. 114–127.
8. Angela M. Feraco, Veronica Dussel, Liliana Orellana, Tammy I. Kang, J. Russell Geyer, Abby R. Rosenberg, Chris Feudtner, Joanne Wolfe. Tumor Talk and Child Well-Being: Perceptions of «Good» and «Bad» News Among Parents of Children With Advanced Cancer. *Journal of Pain and Symptom Management*. Volume 53. Issue 5. 2017. P 833–841.
9. Gorniewicz J., Floyd M., Krishnan K., Bishop T., Tudiver F., Land F. Breaking bad news to patients with cancer. *Patient Education and Counseling*. Patient education and counseling. 2017. №100(4). P. 655–666.

10. Lacy A. Chapter 2 – Patient Emotions and Patient Education Technology. *Emotions, Technology and Health*. 2016. Pp. 23–39.
11. Maguire P. Breaking bad news: talking about death and dying. *Medicine, Ethics & Communication skills*. 2005. № 33 (2). P. 29–31.
12. Martins R., Carvalho I. Breaking bad news Patient's preferences and health locus of control. *Patient Education and Counseling*. 2013. № 92 (1). P. 67–72.
13. McCormack L., Treiman K., Rupert D., Williams-Piehotá P., Nadier E. et al. Measuring patient-centered communication in cancer care: A literature review and development of a systematic approach. *Social Science & Medicine*. 2011. № 72 (7). P. 1085–1095.
14. Mossanen M., Macleod L., Chu A., Wright J., Dalkin B. et al. Comparative Effectiveness of a Patient Centered Pathology Report for Bladder Cancer Care. *The Journal of Urology*. 2016. № 196 (5). P. 1383–1389.
15. Pastor D., Cunningham R., White P., Kolomer S. *We Have to Talk: Results of an Interprofessional Clinical Simulation for Delivering Bad Health News in Palliative Care*. *Clinical Simulation in Nursing*. 2016. № 12(8). P. 320–327.
16. Paul C., Harg T., Sanson-Fisher R., Douglas H., Webb G. Are we there yet? The state of the evidence base for guidelines on breaking bad news to cancer patients. *European Journal of Cancer*. 2009. № 45 (17). P. 2960–2966.
17. Pehrson C., Banerjee S., Manna R., Shen M., Hammonds S. et. al. Responding empathically to patients. *Patient Education and Counseling*. 2016. № 99 (4). P. 610–611.
18. Porensky E., Carpenter B. Breaking bad news: Effects of forecasting diagnosis and framing prognosis. *Patient Education and Counseling*. 2016. № 99 (1). P. 68–76.
19. Rathert C., Mittler J., Banerjee S., McDaniel J. Patient-centered communication in the era of electronic health records: What does the evidence say? *Patient Education and Counseling*. 2017. №100 (1). P. 50–64.
20. Selby J., Whicher D. Chapter 5 – The Patient-Centered Outcomes; Clinical and Translational Science (Second Edition) Principles of Human Research. 2017. P. 71–89.
21. Sheldon L., Ellington L., Barrett R., Dudley W., Clayton M., Rinaldi K. Nurse responsiveness to cancer patient expressions of emotion. *Patient Education and Counseling*. 2009. №76 (1). P. 63–70.
22. Zeiger R., Frydman G. Chapter 17. Patient-Centered Approaches to Improving Clinical Trials for Cancer. *Oncology Informatics*. 2016. P. 331–341.

В. Е. Белецкий. Коммуникация в детской онкологии. – Статья.

Аннотация. Процесс общения по вопросам здоровья между специалистами-медиками и онкопациентами весьма специфичен. В данной статье рассматриваются основные параметры, влияющие на отношения между пациентами и педиатрическими онкологами, такие как: отношения между пациентом и врачом; обработка медицинской информации; работа с разными эмоциями пациента; образовательные мероприятия, ориентированные на пациентов и направленные на улучшение коммуникации. Хорошее общение может помочь пациентам, их семьям и врачам принимать совместные решения, направленные на улучшение здоровья пациентов.

Ключевые слова: детский онколог, коммуникативные навыки, онкологическая помощь, коммуникация по вопросам здоровья.

V. Biletskyi. Health communication in pediatric oncology. – Article.

Summary. The health communication process between medical specialists and oncological patients is a quite specific one. This article reviews the major parameters affecting the relations between patients, and pediatric oncology specialists such as: patient – doctor relationship; handling medical information; coping with different patient's emotions; educational interventions targeted at patients and designed to enhance communication. Good communication may help patients, their families and doctors to make joint decisions aimed at improving patients' well.

Key words: pediatric oncologist, communication skills, oncological care, communication on health issues.

В. О. Малиновський

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

М. А. Павлюченко

студентка третього курсу
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ХІМІЧНИЙ ПІЛІНГ В ЕСТЕТИЧНІЙ МЕДИЦИНІ

Анотація. Розглянута тема хімічного пілінгу в естетичній медицині. Значна увага приділена механізму омолоджувальної дії органічних спиртокислот, класифікації і практичним рекомендаціям із вибору пілінгу для здорової і хворої шкіри.

Ключові слова: естетична медицина, хімічний пілінг, хемоексфолюція, акне, гіперкератоз, фотостаріння, розацеа.

Шкіра є найбільшим за площею органом людського тіла. Площа шкіри у дорослої людини досягає 1,5–2,3 м², маса – 4–6%, а разом із підшкірною клітковиною (гіподермою) становить 16–17% від загальної маси тіла. Товщина шкіри без підшкірної жирової клітковини – 0,5–5 мм. Шкіра складається з епідермісу, дерми і підшкірно-жирової клітковини [1].

Шкіра належить до важливих функціональних органів людського організму і є індикатором загального здоров'я людини і його соціального благополуччя. Прагнення мати доглянуту шкіру властиве людині завжди. Однак саме в останні десятиліття з'явилася можливість проведення таких косметичних процедур, які здатні чинити дозовану індукуючу дію на структурні елементи шкіри і запускати процеси відновлення і ремоделювання епідермісу і дерми. Одним із таких методів є пілінг, або ексфолюція [2].

Інтерес до пілінгу різко зріс в останні роки, коли була сформована концепція фотостаріння. Згідно з цією концепцією більшість змін шкіри, які розглядаються як вікові, як-от зморшки, гіперкератоз, пігментні плями, судинні сіточки та ін., є симптомами пошкодження шкіри УФ-випромінюванням і можуть бути усунені [3].

Залежно від виду пошкоджувального агента пілінги поділяються на: механічні (шліфування абразивними речовинами, алюмінієвої стружкою, дермабразія); хімічні (гліколева кислота (далі – ГК), трихлороцетова кислота (далі – ТХУ), ретиноева кислота (далі – РК), фенол (далі – Ф) та ін.); біологічні (ензими); фізичні (лазерне випромінювання) [4].

Хімічний пілінг (далі – ХП) – це стресова косметична процедура, контрольована за глибиною відлущування шарів клітин шкіри за допомогою спеціально підібраних розчинів, які викликають локальний хімічний опік і запускають природний процес репарації і регенерації шкіри, внаслідок чого відбувається її оновлення в результаті диференціації і проліферації нових клітин і структур, підвищення еластичності, пружності, зволоженості, de novo синтезу колагенових, еластичних волокон, матриксу та інших факторів поліпшення естетичного вигляду шкіри [5].

Найчастіше для цього використовують органічні спиртокислоти, які містять у своїй основі карбоксильну (-COOH) і гідроксильну (-OH) груп. У косметичній практиці використовують як α -гідроксікислоти (АГК), у яких кислотна карбоксильна і гідроксильна групи приєднані до одного і того ж атома вуглецю (C2), так і β -гідроксикислоти (БГК) з гідроксильною групою в положенні C3. Окрім органічних спиртокислот, як ексфолюанти в естетичній медицині можуть використовуватися фенол, резорцин, ТХК, азелаїнова, ретиноева та інші кислоти, які не є спиртокислотами, але містять у своєму складі або гідроксильні, або карбоксильні групи [6].

Типова дія органічних кислот на шкіру здійснюється послідовно у дві фази. Перша фаза називається *катаболічною*. На ній запускається процес ексфоціації клітин і волокнистих структур. Друга фаза називається *анаболічною*. У цьому разі відбувається заміщення відторгнутих клітин і матриксу новими епідермальними клітинами, аморфними і волокнистими структурами дерми. Кожна фаза може бути описана специфічними механізмами дії хімічної, біохімічної і фізіологічної природи.

На катаболічній фазі під впливом органічної кислоти відбувається гідроліз пептидних зв'язків у волокнах кератинів, білкових компонентах корнеоцитів і адгезивних білках десмосом, які з'єднують корнеоцити між собою, а також інших елементів шкіри, що викликає десквамацію (видалення корнеоцитів і епідермальних кератиноцитів із поверхні шкіри).

Анаболічну фазу можна коротко описати як процес диференціації клітин у базальному шарі епідермісу, які заміщують еліміновані в процесі десквамації кератиноцити з подальшим створенням нового *stratum corneum* (рогового шару) в результаті природного процесу кератинізації [2].

На біохімічному рівні первинна відповідь кератиноцитів на вплив протонів виявляється у вивільненні активних речовин, як-от цитокіни, вазоактивні речовини, клітинні медіатори та ін. Так, в експериментах *in vitro* показано, що кератиноцити, що відчувають стрес, виділяють речовини, що стимулюють меланогенез. Через це будь-яка агресивна дія може привести до появи гіперпігментації [7].

Недостатня секреція деяких чинників зростання, як-от тромбоцитарне, може стати причиною уповільненої регенерації, а в разі надлишку інших чинників (як-от трансформувальний чинник зростання TGF- β) можливе утворення шрамів. Показано, що інтерлейкін 1 α (цитокін, що викликає неспецифічне запалення), вивільняючись у результаті дратівливого ефекту протонів, індукує вивільнення ІЛ-6. Цей інтерлейкін спонукає фібробласти до збільшення продукції MMPs (матричних металопротеїназів).

Дія цих протеазів, які розщеплюють старі фіброзні структури дерми, дає позитивний результат – ремоделювання міжклітинного матриксу та синтез нових молекул колагену і глікозаміногліканів. Таким чином, катаболічна фаза запускається запаленням, генерованим протоном. ІЛ 1 α активує продукцію фібробластами нових колагенових волокон і гіалуронової кислоти, що і визначає анаболічну фазу ремоделювання, яка відбувається в епідермісі і дермі [8; 2].

До місця ушкодження мігрують нейтрофіли, які виділяють активні форми кисню. З одного боку, вони дезінфікують ушкодження, з іншого – додатково ушкоджують тканини, викликаючи запальну реакцію. Тривала запальна реакція може уповільнити регенерацію, призвести до появи гіперпігментації, стійкої еритеми і шрамів. Також відбувається поява нових кровоносних судин, які потрібні для доставки в місце регенерації структурних і клітинних компонентів, а також для виведення метаболітів. У місці ушкодження скупчуються макрофаги, які мігрують у пошкоджену тканину з кровоносного русла. Макрофаги виділяють чинники зростання, цитокіни (інтерлейкіни ІЛ-1, ІЛ-12, ІЛ-10, ІЛ-6 та ін.), активні форми кисню, оксид азоту, який розширює судини мікроциркуляційного русла і потрібний для стимуляції міграції кератиноцитів, а також протеолітичні ферменти (колагеназу) і синтезують із жирних кислот простагландини. Під впливом чинників зростання, що виробляються кератиноцитами і макрофагами, відбувається активація фібробластів, які починають будувати колагеновий каркас. Цей каркас полегшує пересування кератиноцитів, які поновлюють епідерміс. Активувальний вплив чинників зростання на фібробласти має велике значення, адже відбувається посилений синтез нових компонентів міжклітинної речовини дерми (колагену, еластину, глікозаміногліканів) замість зруйнованих. Це і призводить до зникнення дрібних зморшок, до розгладження шкіри, підвищення її пружності й еластичності. Чинники зростання і цитокіни викликають ділення базальних кератиноцитів і їх міграцію в зону ушкодження. Базальні кератиноцити «ремонтують» пошкоджену базальну мембрану і починають диференціюватися, відновлюючи епідерміс [8].

Якщо регенерація відбувається нормально, то шкіра після «відновлювальних робіт» виглядає краще, ніж до нього. Роговий шар стає тоншим і однорідним, епідерміс – щільнішим і товщим, а дерма – більш пружною. Після посиленого синтезу епідермальних ліпідів відновлюється структура епідермального бар'єра, що призводить до підвищення вологостримної здатності шкіри.

За глибиною впливу на шкірний покрив пілінги діляться на поверхневий, серединний і глибокий [4].

Під час поверхневого пілінгу віддаляється тільки епідерміс (частково або повністю). Це найбільш безболісна ексфоціація, що має короткий період відновлення і накопичувальний ефект.

Серединний пілінг зачіпає не лише епідерміс, а й дерму, що вимагає більш тривалого відновного періоду і призводить до отримання яскраво вираженого омолоджувального ефекту.

Глибокий пілінг оновлює всі шари шкіри (аж до базального шару). Він проводиться тільки в медичній установі, оскільки ця процедура належить до хірургічних маніпуляцій. Реабілітаційний період триває від одного місяця до півроку. За допомогою цієї маніпуляції можна прибрати не лише зморшки, а й рубці.

Глибина проникнення й ефективність хімічних пілінгів залежить від низки чинників: властивостей самої кислоти (складу і величини молекули) або комплексу кислот; концентрації кислот (10% або 50%) і кислотності розчину (рН 1,0 або 3,0); властивостей розчину (водний, водно-спиртовий) та ступеня його в'язкості (гель); якості і міри підготовленості шкіри пацієнта; дотримання правил/технології проведення процедури хімічного пілінгу.

Потрібно пам'ятати, що після дуже глибокого ушкодження шкіри можуть утворитися шрами, осередки гіпер- або гіпопигментації, може залишатися стійке почервоніння, а також можуть виникнути інфекційні ускладнення.

Препарати підбираються за станом шкіри. Так, наприклад, пацієнтам з акне, гіперкератозом, фотостарінням, зневодненням і комбінованою шкірою рекомендований **мигдальний** пілінг, який знімає запалення, вирівнює колір шкіри обличчя, усуває гіперпигментацію, зволожує, стимулює синтез колагену й еластину, нейтралізує вільні радикали. І в процесі підготовки не зайвим буде зволожувальний відхід у вигляді **молочної кислоти**, яка допоможе уникнути інтенсивного лущення. Якщо пацієнт раніше не користувався засобами з АНА-кислотами, то на шкірі може з'явитися легке лущення, невелике почервоніння або печіння. Це нормальна реакція шкіри на дію кислот, яка пізніше мине.

У разі вираженого гіперкератозу пористій і схильній до вугрових висипань шкірі, як правило, призначають препарати на основі **саліцилової кислоти**, яка відома своїм м'яким, відлущувальним, протизапальним і комедонолітичним ефектом, стимулює клітинне оновлення.

У разі помірного зневоднення, врослих волосків, а також для шкіри віком від 30 до 45 років застосовується **гліколева кислота**. Якщо йдеться про зневоднену жирну шкіру, то концентрація кислоти наближається до максимальної (50%), а якщо про чутливу або нормальну шкіру, то вибираються більш низькі показники концентрації (30–40%). Гліколева кислота стимулює клітинну регенерацію, зменшує зчеплення рогових лусочок, чим прибирає гіперкератоз, знімає запалення і забезпечує видалення врослого волосся, делікатно вибілює шкіру, здійснює протизапальний і зволожувальний ефект.

Шкірі, схильній до гіперчутливості, крихкості судин, почервоніння, а також у разі розацеа призначаються препарати на основі **азелайнової кислоти** (антивугровий комплекс), що мають бактеріостатичну, протизапальну, заспокійливу і зволожувальну дію, знімають роздратування і почервоніння.

Після 45 років ефективність проведення поверхневих хімічних пілінгів збільшують за рахунок застосування засобів із **ретинолом**.

Однак такі препарати можна використовувати тільки в професійних процедурах або під наглядом косметолога. Ретинол (похідне вітаміну А) має яскраво виражену оздоровлювальну й омолоджувальну дію, здатний запускати регенерацію клітин і реструктурувати дерму, посилює синтез колагену й еластину, скорочує глибину зморшок і нормалізує меланогенез.

Якщо поверхневі пілінги не допомогли, то в хід ідуть серединні ТСА-пілінги (на основі **трихлороцетної кислоти**), які борються з вираженими недоліками і проблемами шкіри (рубцями, зморшками, втратою тургору, розширеними порами). Підготовка до них здійснюється у 2 етапи: передпілінгові процедури за допомогою фруктових кислот і проведення 2–3-х хімічних пілінгів [5].

Хоча досвід показує, що істотно поліпшити структуру шкіри можна і за допомогою поверхневого пілінгу, якщо проводити його регулярно, середній (або навіть глибокий) пілінг час від часу можна робити, щоб видалити клітини з порушеннями в генетичному апараті, які можуть спричинити патологічні зміни шкіри [9].

Крім того, глибока дія, яку здійснюють **фенолом** (3 мл 88% фенолу, 2 мл дистильованої води, 8 крапель рідкого мила і 3 краплі кротонової олії (за Літтоном)) [10], дозволяє досягти вираженого омолоджувального ефекту однією процедурою, що важливо для відвідувачок косметичних салонів. Пілінг фенолом – це якраз той випадок, коли краса вимагає жертв. Якщо процедура проведена правильно, а загоєння пройшло нормально, то результат буде вражаючим. Недаремно феноловий пілінг називають золотим стандартом хімічного пілінгу. Однак процедура ця дуже болісна (потрібна анестезія), а також ризик ускладнень дуже великий [11].

На завершення слід зазначити, що хімічний пілінг – це ефективний метод, що дозволяє усувати ознаки старіння і фотостаріння: розгладжувати дрібні зморшки, усувати кератоз, пігментні плями, підвищувати пружність і вологість шкіри, покращувати колір обличчя. Навіть поверхневий пілінг, що обмежується роговим шаром, дозволяє поліпшити зовнішній вигляд шкіри, проте для того, щоб досягти глибокого оновлення і ремодельовання шкіри, вплив має бути більшим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожа // Википедия – свободная энциклопедия URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B6%D0%B0> / (дата обращения 07.06.2021).
2. ENERPEEL. Пилинги будущего уже сегодня. Москва : «Maruga Cosmetics», 2020. 59 с.
3. Gilchrest B.A. Photoaging. *Journal of Investigative Dermatology*. 2013. V. 133. E1. E2-6.
4. Химические пилинги. Гелевые пилинг-системы. Italy: Phitogen Holding SpA и Россия: ООО «Фитоджен», 2017. 27 с.
5. Ламеллярные палатальные пилинги Feel Life Peel : Учебное пособие. М.: Компания «SKINNEXT», 2019. 20 с.
6. Рубин М.Д. Химический пилинг / под ред. М.Дж. Рубина; ред. серии Дж. С. Доувер; пер. с англ. под общей редакцией В.А. Виссарионова. Москва : ООО «Рид Элсивер», 2009. 200 с.
7. Imokawa G. Biological mechanism of epidermal pigmentation, wrinkle formation and barrier disruption in atopic dermatitis. 21-st IFSCC International Congress: proceedings (September 11-14, 2000, Berlin). Berlin, 2000. P. 7–15.
8. Марголина А. Химический пилинг — непростой путь к красоте. *Косметический пилинг: теоретические и практические аспекты*: сборник статей / под ред. Е.И. Эрнандес. Москва : ООО Фирма «Кламель», 2003. С. 31–44.
9. Collins P.S. The chemical peel. *Clinics in Dermatology*. 1987. V. 5. № 4. P. 57–74.
10. Шамов Б.А., Красникова А.А. Методическое пособие по химическому пилингу для слушателей послевузовского и дополнительного профессионального образования. Казань : КГМУ, 2011. 66 с.
11. Edison R.B. Phenol peeling: new standards of excellence. *Aesthetic Plastic Surgery*. 1996. V. 20. № 1. P. 81–82.

В. А. Малиновский, М. А. Павлюченко. Химический пилинг в эстетической медицине. – Статья.

Аннотация. Рассмотрена тема химического пилинга в эстетической медицине. Значительное внимание уделено механизму омолаживающего действия органических спиртокислот, классификации и практическим рекомендациям по выбору пилинга для здоровой и больной кожи.

Ключевые слова: эстетическая медицина, химический пилинг, хемоэкфолиция, акне, гиперкератоз, фотостарение, розацеа.

V. Malinovskii, M. Pavlyuchenko. Chemical peeling in aesthetic medicine. – Article.

Summary. The topic of chemical peeling in aesthetic medicine is reviewed. Considerable attention is paid to the mechanism of rejuvenating effect of organic alcoholic acids, classification and practical recommendations on the choice of peeling for healthy and diseased skin.

Key words: aesthetic medicine, chemical peeling, chemoexfoliation, acne, hyperkeratosis, photoaging, rosacea.

УДК 616-08

Т. П. Терешина

*доктор медичних наук, професор
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

В. А. Пахлевандзе

*аспірант факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ГІПЕРЕСТЕЗІЯ ЗУБІВ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ, СПОСОБИ ЛІКУВАННЯ (ОГЛЯД)

Анотація. Представлений глибокий аналіз причин, механізмів виникнення, класифікації, симптоматики, моніторингу, діагностики і лікування гіперестезії зубів.

Ключові слова: гіперестезія зубів, гідродинамічний процес, роздратування нервових закінчень відкритих дентинних каналців.

Сучасне поняття «гіперестезія зубів», або підвищена чутливість зубів було сформульовано міжнародною робочою групою фахівців під керівництвом Addy m., яке в подальшому було затверджено Вооз [1, с. 367–375]. Запропоновано таке визначення: гіперестезія зубів – це загострена чутливість тканин зубів до тактильних, хімічних, температурних і осмотичних подразників. Виявляється різкими, інтенсивними болями в момент дії подразника і швидко проходять після припинення їхньої дії.

Гіперестезія проявляється під час вживання в їжу кислого, солодкого, солоного, холодного чи гарячого, під час чищення зубів, дотику інструментів, що викликає почуття дискомфорту, і її не можна віднести до будь-яких форм дефекту або патології зуба [2, р. 220; 3, р. 136–145].

Епідеміологічні дослідження показують, що підвищеною чутливістю твердих тканин зубів страждає від 3 до 60% дорослого населення [3, р. 136–145; 4, р. 192–195; 5, р. s3–s 8; 6, с. 10–12]. Розглядається 3 основних аспекти виникнення болю: перший ґрунтується на функціональному прояві чутливих до температури рецепторів, здійснюючи пряму трансдукцію температур до центрових нейронів зуба. Друга гіпотеза, відома як гідродинамічна теорія, пояснює виникаючий зубний біль при рухах рідини в дентинних трубочках. Третя ґрунтується на потенційній сенсорній функції одонтобластів, що реагують на теплові або механічні подразники. У даний час представлена концепція мимовільної ноцицептивної анестезії через ноцицептивні молекули [2, р. 220; 7, р. 948–955; 8, р. 517–526].

Найбільш же вірогідною причиною болю з усіх представлених теорій є гідродинамічний процес, сформульований Branström M. в 1966 р. [8, р. 517–526]. Подразники, що викликають біль, збільшують струм рідини з дентинних каналців, що, у свою чергу, призводить до зміни тиску в дентині і підвищенню активності нервових закінчень на кордоні пульпи-дентину або в самих дентинних каналцях. Зміна гідростатичного тиску генерує струм рідини в каналцях, який корелюють з появою нервового імпульсу: чим більше струм рідини, тим більше виражений імпульс.

Незважаючи на те, що існує багато різних думок про механізм походження поверхневих болів зубів (нервова теорія, теорія одонтобластної провідності, гідродинамічна теорія та ін.), швидше за все вони пов'язані з роздратуванням нервових закінчень відкритих дентинних каналців [9, р. 219–227]. Тому найдоцільніше патогенез розвитку гіперестезії зубів розглядати в зв'язку з демінералізацією твердих тканин, що призводить до зміни структури емалі та дентину [2, р. 220; 10, с. 284–288; 11, с. 99–101; 12, с. 330–336].

У світлі реального часу, а саме що почалася в 2019 році пандемії covid-19, і встановленого факту зниження рівня салівації у пацієнтів, які перенесли цю хворобу, слід очікувати зниження природної мінералізації та ремінералізації зубів з преволіруванням процесу демінералізації і, як наслідок, [13, р. 801–805; 14, с. 36–38; 15, р. 892–903] розвиток гіперестезії зубів.

Однак підвищена чутливість зубів може бути обумовлена і іншими факторами загального і місцевого характеру, ендогенного і екзогенного походження. До загальних факторів належать хвороби організму (нервово-психічні розлади, ендокринні та ін. Хронічні захворювання), що призводять до стану напруги організму і загальним хворобливим реакціям [3, р. 136–145; 16, р. 27].

Місцеві фактори, що викликають больову чутливість, – це пошкодження твердих тканин зуба і пародонта і тиск на зуб, викликані різними етіологічними факторами. Дуже часто розвивається так звана ятрогенна чутливість, що виникає після лікарських втручань (пломбування зубів, хірургічне лікування захворювань пародонту) [16, р. 27; 17, р. 99–104]. Практично завжди больова чутливість спостерігаються при ураженнях зубів некаріозного характеру, до яких відносяться патологічна стертість, ерозія і клиновидні дефекти, що супроводжуються спадом емалі і оголенням дентину. [17, р. 99–104; 18, с. 59–63].

І, безсумнівно, карієс зубів супроводжується больовою чутливістю. Особливо болочим є початковий карієс з локалізацією в пришийковій області або корені зуба [16, р. 27].

Однією з найбільш частих причин розвитку гіперчутливості зубів є їх відбілювання [18, с. 28–30; 20, с. 62–63]. Відбілювання зубів, особливо непрофесійне, сприяє виходу з емалі макро- і мікроелементів, що збільшує проникність зубної емалі.

Більшість описаних у літературі ускладнень пов'язують із використанням у відбілюючих системах перекису водню у високих концентраціях [21, р. 208–216]. При цьому, як свідчать дослідження, при концентрації перексиду у вибілюючій системі менше 16% гіперестезія зубів практично не розвивається [22, р. 80–84].

Результати досліджень дозволяють зробити висновок, що відбілюючі речовини надають на поверхню емалі дію, схожу з протравленням, відмінність полягає у меншій глибині впливу. Проведення відбілювання призводить до значного підвищення проникності емалі і цементу зуба [23, р. 10–14].

Гіперчутливість дентину найбільш часто проявляється при захворюваннях пародонту. Як відомо, захворювання пародонту запального і дистрофічного характеру ведуть до рецесії ясен і до оголення пришийкової зони зуба, це підсилює чутливість зубів [24, с. 9–13]. Гіперестезія дентину при захворюваннях пародонту зустрічається в середньому від 25 до 50% хворих [17, р. 99–104].

При лікуванні гіперестезії виділяють 3 напрямки: вплив на ЦНС (седативні препарати, анальгетики, психотерапія), ослаблення нервової провідності (місцевоанестезуючі засоби) і місцеве ремінералізуючий вплив на зуб [2, р. 220–228; 25, с. 24–29].

Принцип місцевого лікування гіперчутливості заснований на припиненні роздратування нервових закінчень, що знаходяться в дентинних каналцях або пульпи зуба. Найбільш адекватним і фізіологічним методом слід вважати закупорювання тріщин емалі (ламелл) і відкритих трубочок (дентинних каналців) мінералами – фізіологічна або штучна мінералізація. Останню ще називають фізичною блокадою, оскільки штучне втирання мінеральних компонентів у дефектні емаль і дентин дозволяє блокувати переміщення рідини в каналцях [2, р. 220; 26, с. 85–88].

Інший напрямок лікування пов'язаний із хімічними механізмами зниження підвищеної чутливості зубів, які або перешкоджають руху зубного ліквору, або безпосередньо блокують нервові закінчення, або надають анестезуючий вплив на нервові закінчення. Для реалізації лікувального процесу гіперестезії зубів пропонується багато засобів і методів. Важливе місце в загальній схемі лікування гіперестезії займає ремінералізуюча терапія, основними діючими компонентами є кальцій і фосфатвмісні препарати [27, с. 133–137]. Електронно-зондовий мікроаналіз, проведений до і після загальної та місцевої ремінералізуючої терапії, свідчить про те, що в результаті лікувальних заходів з ендogenous застосуванням гліцерофосфату кальцію і місцевим використанням зубних паст, що містять фосфат, ремінералізація сталася у всіх шарах дентину. Проведено дослідження з вивчення ролі фтору в профілактиці і лікуванні гіперестезії зубів. Включаючись у структуру гідрооксіапатіта, він утворює з'єднання фторапатит, яке є більш стійким до кислотного розчинення. Фториди можуть застосовуватися у вигляді полоскань, аплікацій та плівок, що наносяться на чутливі ділянки [27, с. 133–137].

До компонентів анестезуючої дії відносяться нітрат калію, цитрат калію, хлорид калію, хлористий стронцій. Проникаючи у відкриті каналці дентину, вони здатні надавати знеболюючу дію.

Слід зазначити, що механізм знебоління в них різний. Анестезуючу дію іонів калію засновано на деполяризації нерва. При акумуляції іонів калію в достатній кількості вони оточують сенсорні нервові закінчення, створюючи захисну оболонку і блокуючи передачу нервових імпульсів [28, с. 133–137]. Анестезуюча дія препаратів стронцію заснована на тому, що obturaція каналців відбувається за рахунок зв'язування комплексу солей із білковою матрицею дентину [29, р. 19А–24А]. Цитрати є паралітичною отрутою для нервових закінчень, у зв'язку із чим забезпечують миттєвий анестезуючий ефект, але він швидко проходить [25, с. 24–29].

Для зниження больової чутливості досить поширеним є застосування комплексних препаратів, званих десенсітайзерами [30, с. 70–72; 31, р. 274–279; 32, р. 522–528]. Ці матеріали мають різну хімічну природу, механізм дії і навіть показання до застосування, однак у них спільна мета, що дозволяє об'єднати їх в одну групу і назвати десенсітайзерами. Залежно від складу вони поділяються на: 1. Ненаповнені препарати без глютаральдегіду. Вони містять НЕМА (гідроксилметілметакрілат) – основний компонент адгезивних систем ранніх поколінь. 2. Ненаповнені десенсітайзери, що містять НЕМА, з глютаральдегіду. 3. Наповнені десенсітайзери, що містять НЕМА. 4. Десенсітайзери, що містять ПАР і слабку кислоту.

Дослідження показують, що обробка зубів десенсітайзерами здатна значно змінити хімічний склад зуба. Було встановлено, що десенсітайзер проникає в дентинні каналці на глибину 10-25 мкм і щільно закупорює канал [33, р. 16].

Місцеве лікування може проводитися як у клініці (професійне лікування), так і в домашніх умовах. У клінічних умовах застосовуються різні засоби і методи, створені задля зниження чутливості емалі і герметизації дентинних каналців. Це дентин-герметизуючий ліквід, адгезиви, десенсітайзери, кошти з мінеральними компонентами для глибокого фторування, поверхневі герметики, а також пломбування дефектів і депульпірування зубів.

Часто застосовуються фізіотерапевтичні методи лікування. Вони засновані на глибокому поступовому проникненні лікарських препаратів у підлеглі тканини, що забезпечує пролонгований ефект. Досить широко застосовується лазеротерапія [34, р. 369–374; 35, р. 412–417], ультразвук [36, р. 255–258].

У домашніх умовах рекомендується застосування зубних паст і ополіскувачів серії «Sensitive» [37, с. 45–48].

Таким чином, увага до проблеми гіперестезії зубів у світі є значною і вимагає постійного вивчення та пошуку нових ефективних засобів профілактики і лікування.

ЛИТЕРАТУРА

1. Addy M. Гиперчувствительность дентина: новые перспективы старой проблемы. *International Dental Journal*. 2002. Vol. 52, № 5. С. 367–375.
2. Pathogenesis, diagnosis and management of dentin hypersensitivity: an evidence-based overview for dental practitioners/ Xiu-Xin Liu, Howard C. Tenenbaum, Rebecca S. Wilder[et al.]/*BMC Oral Health*. 2020; 20: 220. Published online 2020 Aug 6. doi: 10.1186/s12903-020-01199-.
3. Davari A. Dentin Hypersensitivity: Etiology, Diagnosis and Treatment; A Literature Review. *J. Dent (Shiraz)*. 2013. Vol. 14, № 3. P. 136–145.
4. Prevalence and Risk Indicators of Dentin Hypersensitivity in Adult and Elderly Populations From Porto Alegre, Brazil / Costa R.S., Rios F.S., Moura M.S.[et al.]. *J. Periodontol.* 2014. Vol. 84, № 2. P. 192–195.
5. Splieth C.H. Epidemiology of dentin hypersensitivity. *Clin. Oral Investig.* 2013. Vol. 17, № Suppl 1. P. S. 3–8.
6. Журбенко В.А. Изучение распространённости гиперестезии зубов у лиц молодого возраста. *Региональный вестник*. 2021. № 3. С. 10–12.
7. Chung G. Cellular and molecular mechanisms of dental nociception. *J. Dent Res.* 2013. Vol. 92, № 11. P. 948–955.
8. Branström M. Sensitivity of dentin. *Oral Surg.* 1966. Vol. 21. P. 517–526.
9. A theoretical model of dentinogenesis: dentin and dentinal tubule formation / Niño-Barrera J.L., Gutiérrez M.L., Garzón-Alvarado D.A. *Comput Methods Programs Biomed.* 2013. Vol. 112, № 1. P. 219–227.
10. Терехова Т.Н. Профилактика деминерализации и гиперестезии эмали зубов при ортодонтическом лечении несъемной техникой фторидсодержащим лаком. *Стоматологический журнал*. 2017. № 4. С. 284–288.
11. Иорданишвили А.К. Особенности химического состава твердых тканей зубов у взрослых людей разных возрастных групп при гиперестезии зубов. *Институт стоматологии*. 2019. № 3. С. 99–101.
12. Пихур О.Л. Гиперестезия твердых тканей зуба: современный взгляд на этиопатогенез, профилактику и лечение. *Стоматология детского возраста и профилактика*. 2020. № 4. С. 330–336.
13. The COVID-19 pandemic and dentistry: the clinical, legal and economic consequences – part 2: consequences of withholding dental care/Paul Coulthard, Peter Thomson, Manas Dave [et al.]/*Br. Dent. J.* 2020. Vol. 229(12). P. 801–805.
14. Терешина Т.П., Кот М.И. Влияние covid-19 на функциональную активность слюнных желез (предварительное исследование). *Вестник стоматологии*. 2020. № 4. С. 36–38.
15. SARS-CoV-2 infection of the oral cavity and saliva_/Ni Huang, Paola Pérez, Takafumi Kato [et al.]. *Nat. Med.* 2021. Vol. 27, № 5. P. 892–903.
16. Orenstein B.W. 10 biggest causes of tooth sensitivity. *Today's FDA*. 2013. Vol. 25, № 4. P. 26–27.
17. Trushkowsky R.D. Dentin hypersensitivity: differential diagnosis, tests, and etiology / R.D. Trushkowsky, F. Garcia-Godoy. *Compend. Contin. Educ. Dent.* 2014. Vol. 35, № 2. P. 99–104.
18. Влияние клиновидного дефекта и гиперестезии зуба на качество жизни пациента / Исламова Д.М., Булгакова А.И., Валеев И.В., Дюмеев Р.М. *Казанский медицинский журнал*. 2013. № 1. С. 59–63.
19. Успенская О.А. Выраженность гиперестезии зубов при проведении профессионального и домашнего отбеливания зубов. *Клиническая стоматология*. 2019. № 3. С. 28–30.
20. Изменение чувствительности твердых тканей зубов после проведения процедуры офисного отбеливания зубов / Магсумова О.А., Рыскина Е.А., Постников М.А., Ткач Т.М., Полканова В.А. *Институт стоматологии*. 2020. № 3. С. 62–63.
21. Use of clinical bleaching with 35% hydrogen peroxide in esthetic improvement of fluorotic human incisors in vivo / Shanbhag R., Veena R., Nanjannawar G. [et al.]. *J Contemp Dent Pract.* 2013. Vol. 14, № 2. P. 208–216.
22. Clinical evaluation of 16% and 35% carbamide peroxide as in-office vital tooth whitening agents / Onwudiwe U.V., Umesi D.C., Orenuga O.O., Shaba O.P. *Nig Q. J Hosp. Med.* 2013. Vol. 23, № 2. P. 80–84.
23. Dentin hypersensitivity after teeth bleaching with in-office systems. Randomized clinical trial / Martin J., Fernandez E., Bahamondes V. [et al.]. *Am. J. Dent.* 2013. Vol. 26, № 1. P. 10–14.
24. Козьменко А.Н. Повышенная чувствительность зубов при рецессии десны (обзор). *Уральский медицинский журнал*. 2013. № 5. С. 9–13.
25. Бурдина Г.А. Гиперестезия зубов и методы ее лечения. *Dental Magazine*. 2016. № 1. С. 24–29.
26. Коваленко И.П. Эффективность лечения гиперестезии твердых тканей зубов методом реминерализации. *Современная стоматология*. 2013. № 2. С. 85–88.
27. Будзинский Н.Э. Сравнительный анализ эффективности лечения гиперестезии твердых тканей зубов с использованием препаратов на основе соединений фтора и глутаральдегида. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 1. С. 133–137.
28. Огнева А.Н. Эффективность применения комплексного препарата, содержащего фторид калия и экдистерон. *Бюллетень Северного государственного медицинского университета*. 2011. № 1. С. 133–137.
29. Earl J.S. Physical and chemical characterization of the surface layers formed on dentin following treatment with an experimental anhydrous stannous fluoride dentifrice. *Am. J. Dent.* 2013. Vol. 26, Spec No A. P. 19A–24A.
30. Применение десенситайзеров с целью устранения гиперестезии твердых тканей зубов / Саенко С.Э., Емелина Е.С., Никонова А.В., Удальцова Е.В. *Современные тенденции развития науки и технологий*. 2017. № 2-4. С. 70–72.

31. Dentin tubule obturation of a bioglass-based dentin desensitizer under repeated exposure to lactic acid and brushing / Andrea S. Manz, Thomas Attin, Beatrice Sener, Philipp Sahrman. *BMC Oral Health*. 2019. Vol. 19. P. 274–279.
32. Effect of two desensitizing agents on dentin hypersensitivity: A randomized split-mouth clinical trial / Angambakkam Rajasekaran PradeepKumar, Venkatnagaraj Viswanath, Kamna Singh [et al.]. *J. Conserv. Dent*. 2019. Vol. 22, № 6. P. 522–528.
33. Telio C.S. Desensitazer. *Ivoclar Vivadent AG*. 2010. 16 p.
34. Effectiveness of fluoride varnish, diode laser, and their combination in treatment of dentin hypersensitivity: A randomized split-mouth clinical trial/Jain Akanksha, Rao Jyoti, Pal Neha, Singh Alok. *J. Indian. Soc.Periodontol*. 2020. Vol. 24. № 4. P. 369–374.
35. Use of high- and low-intensity lasers in the treatment of dentin hypersensitivity: A literature review / Thamyres-Maria-Silva Simões, Kamila-Cibele-Bezerra Melo, José-de Alencar Fernandes-Neto[et al.]. *J. Clin. Exp. Dent*. 2021. Vol. 13, № 4. P. 412–417.
36. Zondeson R.A. Dentin hypersensitivity in dental practices. *J. Oral Rehabil*. 2014. Vol. 42, № 2. P. 255–258.
37. Андреева Е.А., Корецкая И.В. Профилактика и лечение гиперестезии зубов с помощью пасты golgate sensitive pro-relief и лака golgate duraphat. *Здоровье семьи*. 2015. № 5. С. 45–48.

Т. П. Терешина, В. А., Пахлеванзаде. Гиперестезия зубов: понятие, причины, способы лечения (обзор). – Статья.

Аннотация. Представлен глубокий анализ причин, механизмов возникновения, классификации, симптоматики, мониторинга, диагностики и лечения гиперестезии зубов.

Ключевые слова: гиперестезия зубов, гидродинамический процесс, раздражение нервных окончаний открытых дентинных канальцев.

T. Tereshina, V. Pakhlevanzade. Hyperesthesia of the teeth: concept, causes, methods of treatment (review). – Article.

Summary. An in-depth analysis of the causes, mechanisms of occurrence, classification, symptomatology, monitoring, diagnosis and treatment of dental hyperesthesia is presented.

Key words: hyperesthesia of teeth, hydrodynamic process, irritation of the nerve endings of open dentinal tubules.

УДК 616.8-00

В. Й. Тецук

заслужений лікар України, полковник медичної служби,
кандидат медичних наук, доцент,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна

Н. В. Тецук

лікар-невролог
Центр медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна

О. О. Руських

студент 6-го курсу
I-го медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

«РЕФОРТАН» В АНГІОНЕВРОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Протягом восьми останніх років триває кровопролитна російсько-українська війна. Поряд з бойовими пораненнями у пацієнтів виникають гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК). Пацієнтами АНВ ВМКЦ ПР переважно є хворі з ГПМК та порушеннями життєво важливих функцій – кровообігу, дихання,

з розладами свідомості тощо. Можливостям застосування препаратів ГЕК та «Рефортану» саме у цієї категорії пацієнтів присвячено низку досліджень. «Рефортан» впливає на основні ланки патогенезу набряку мозку шляхом стабілізації гемодинаміки, поліпшення оксигенації і нормалізації деяких показників згортання крові, колоїдно-осмотичного тиску плазми.

Ключові слова: гостре порушення мозкового кровообігу, інфузійна терапія, «Рефортан».

Історія інфузійної терапії налічує вже 140 років. 10 липня 1881 р. А. Landerer провів внутрішньовенне вливання розчину кухонної солі під час лікування хворого на холеру, чим забезпечив безсмертну славу цієї інфузійної речовини. У 1915 р. J. Hogan використав кровозамінник на основі желатину. У 1940 р. W. Rerre, H. Weese та G. Necht створили препарат-похідник полівінілпіролідону, а у 1944 р. в клінічну практику були введені кровозамінники на основі декстрану [1–3]. Згодом вчені звернули увагу на крохмаль – головний резервний полісахарид рослин. Гідроксиетилування крохмалю, тобто заміна гідроксильних груп (–ОН) глюкози гідроксиетилдовими (–С₂H₄ОН), які захищали полімер від амілази та збільшували гідрофільність крохмалю, дало можливість створити новий клас препаратів для інфузійної терапії – гідроксиетильовані крохмалі (ГЕК) [4]. Поява в лікувально-профілактичних закладах України реально доступних для застосування препаратів групи ГЕК, а саме «Рефортану» та «Рефортану Плюс» виробництва фірми “Berlin-Chemie” (Menarini Group), зумовила необхідність вивчення їх місця в програмі інфузійної терапії під час лікування пацієнтів з ГПМК. Крім того, препарати ГЕК мають властивість посилювати серцевий викид, швидко та ефективно відновлювати реологічні функції крові та мікроциркуляції. Вони підвищують доставку кисню та попереджають виникнення поліорганної недостатності у пацієнтів з ГПМК.

Підтримання стабільності гемодинаміки мало особливе значення під час проведення спінальної та епідуральної анестезії у пацієнтів, евакуйованих з зони проведення АТО і ООС, де поряд з пораненнями та травмами діагностувалися ГПМК. Помірна гіпотензія є стандартним ускладненням цих методів знеболення. Ми побачили високу ефективність препаратів ГЕК для попередження гіпотензії. У разі інфузії препаратів ГЕК частота розвитку гіпотензії становила 16%, тоді як у разі інфузії розчину «Рінгера-лактат» – 52% (р < 0,05). Під час застосування ГЕК достовірно меншою є потреба в адреноміметиках для підтримання систолічного артеріального тиску, значно рідше виникають інтраопераційні симптоми – нудота та блювання. Під час проведення епідуральної анестезії використання препаратів ГЕК для інтраопераційної інфузійної терапії дозволяє підтримувати гемодинаміку, полегшує контроль за збереженням нормальної температури тіла та вважається ефективним і безпечним методом інфузійної підтримки.

Пацієнтами АНВ ВМКЦ ПР переважно є хворі з ГПМК та порушеннями життєво важливих функцій – кровообігу, дихання, а також з розладами свідомості тощо. У міжнародній медичній літературі до таких хворих застосовується узагальнююча назва “critically ill patients” («критично хворі пацієнти»). Можливостям застосування препаратів ГЕК та «Рефортану» саме у цієї категорії пацієнтів присвячено низку досліджень. З огляду на нижчу вартість розчину ГЕК можуть бути цінною альтернативою природним альбумінам у цієї категорії пацієнтів. Аналогічні результати були отримані в іншому дослідженні, де в групах хворих, які отримували ГЕК та альбуміни, не було суттєвих відмінностей щодо частоти легеневих, ниркових або печінкових ускладнень. Натомість серцевий індекс та індекс оксигенації були вищими в підгрупі хворих, які отримували препарати ГЕК.

Важливою ознакою, що зумовлює використання препарату в неврологічній та нейрохірургічній практиці, є його здатність проникати через гематоенцефалічний бар’єр (ГЕБ). Для вивчення цієї властивості були обстежені пацієнти з субарахноїдальним крововиливом (САК) та черепно-мозковою травмою (ЧМТ) з зовнішнім витіканням ліквору [4]. Усім хворим робили вливання «Рефортану» в дозі 500–1000 мл. Після цього обчислювали рівень ГЕК у плазмі та цереброспінальній рідині. Усі пацієнти мали певну концентрацію ГЕК у плазмі (від 3,41 до 9,95 мг/мл), натомість в жодному випадку слідів даного препарату в лікворі не було виявлено. Отримані результати свідчать, що «Рефортан» не проникає в організм через порушений гематоенцефалічний бар’єр у пацієнтів з ЧМТ та САК. Це дослідження підтвердило можливість застосування препаратів ГЕК у хворих з порушеним ГЕБ. Безпечність застосування розчинів ГЕК при ЧМТ та ГПМК була підтверджена в іншому дослідженні [5]. Розчини ГЕК 130/0,4 та ГЕК 200/0,5 (аналог «Рефортану») вливали в максимально високих дозах – 70 та 33 мл/кг. Проте погіршення функції нирок або виникнення кровотеч у пацієнтів обох груп відзначено не було. В іншому дослідженні ГЕК застосовували при САК в дозі 2 мл/кг. При цьому спостерігалось зниження внутрішньочерепного тиску на 58% та підвищення перфузійного тиску на 26%, що тривало понад три години після закінчення

інфузії [6]. Крім того, проводилося порівняльне дослідження впливу на внутрішньочерепний тиск препаратів ГЕК та «Манітолу». Встановлено, що переливання 100 мл гіпертонічного розчину ГЕК знижує внутрішньочерепний тиск так само ефективно, як і застосування 40 г класичного «Манітолу» [7].

У хворих з ГПМК за ішемічним типом (ІТ) досліджували вплив введення «Рефортану» на показники периферичної крові, зокрема на рівні лейкоцитів, нейтрофільних гранулоцитів та лімфоцитів. Абсолютна кількість лейкоцитів не змінювалася, натомість відзначалося значне підвищення рівня нейтрофілів, що свідчило про посилення неспецифічної захисної системи та фагоцитарної діяльності, а також про те, що інфузія ГЕК при ГПМК за ІТ безпечна і добре переноситься у разі застосування високих доз препарату, а в неврологічному статусі відзначається тенденція до регресу неврологічного дефіциту [8].

Препарати ГЕК ми також застосовували у пацієнтів з ГПМК за ІТ в поєднанні з гепаторенальним синдромом (ГРС). У літературі зафіксовано дані щодо лікування хворого, в якого на 3-й день після операції розвинувся тяжкий гепаторенальний синдром з асцитом, периферійними набряками, креатинінемією (3,5 мг/дл) та олігурією (250 мл/день). У комплекс лікування був включений розчин ГЕК (500 мл/добу). В результаті об'єм діурезу збільшився до 3000 мл/добу, знизився рівень креатиніну в крові, асцит, а набряки повністю зникли протягом 4 діб [9].

Важливе значення має застосування препаратів ГЕК для лікування пацієнтів з ГПМК в поєднанні з нирковою патологією. За цих станів спостерігається генералізоване ушкодження ендотелію з різким збільшенням його проникності та інтерстиціальною гіпергідратацією, що призводить до позасудинної гіпергідратації та інтерстиціального набряку легень. Препарат «Рефортан», що має сильно розгалужені молекули крохмалю, блокує отвори в ендотелії, ефективно усуваючи транскапілярний витік, та захищає ендотеліоцити від пошкоджень, а тому має значні переваги перед іншими колоїдами в лікуванні хворих з ГПМК в поєднанні з нирковою патологією [10].

У пацієнтів з ГПМК в поєднанні з ЦД застосування препаратів ГЕК теоретично може підвищувати рівень глюкози в крові, адже кінцевим продуктом метаболізму крохмалів в організмі є саме глюкоза. На практиці цього не відбувається. Як засвідчили експериментальні дослідження, переливання розчинів ГЕК не призводить до суттєвих коливань рівня глікемії [11]. Очевидно, це пов'язано з ефектом гемоділюції, властивим усім препаратам ГЕК. До того ж під час вибору засобу для інфузійної терапії необхідно враховувати, що інші колоїди, які застосовуються в лікуванні ГПМК та ЦД (наприклад, декстрини), під час метаболізму також розщеплюються до глюкози. Через це більшість лікарів під час вибору колоїдного розчину для інфузійної терапії при ГПМК та ЦД рекомендує надавати перевагу препаратам ГЕК.

Аналізуючи перебіг ГПМК у наших пацієнтів, ми помітили, що за розвитку ускладнень ЦД (гіперглікемія, кетоацидоз, гіперосмолярний стан) спостерігаються значні зміни гомеостазу, а саме: гіповолемія, гіпоксія тканин, ендогенна інтоксикація, водно-електролітний дисбаланс, поліорганна дисфункція. На більшість із зазначених ланок патогенезу позитивно впливає вливання «Рефортану» та інших розчинів ГЕК. Вибір препаратів ГЕК для лікування ускладнень ГПМК та ЦД дозволяє своєчасно підтримати системну гемодинаміку, об'єм циркулюючої крові, концентрацію основних складників осмолярності, а також колоїдно-осмотичний тиск.

Близько 20% пацієнтів АНВ ВМКЦ ПР страждають цукровим діабетом (ЦД). Серед ускладнень ЦД слід докладніше зупинитися на синдромі діабетичної стопи (СДС). Виникнення цього захворювання пов'язане з розвитком комплексу патологічних змін у нижніх кінцівках хворих на ЦД. Через такі зміни до діабетичної полінейропатії та ангіопатії у пацієнтів з ГПМК відбувається інфікування, формуються вогнища гнійно-некротичних змін, що запускають механізм взаємного обтяження. Зрештою, прогресування гіперглікемії, кетоацидозу та гнійно-некротичних змін призводить до розвитку синдрому системної запальної відповіді (ССЗВ), а також до сепсису, наслідком чого є формування поліорганної дисфункції. Застосування «Рефортану» та інших препаратів ГЕК під час ускладненого перебігу СДС дозволяло позитивно впливати на різні ланки патологічного процесу. Зокрема, ідеться про компенсацію гіповолемії, корекцію водно-електролітного балансу (ВЕБ), а також лікування синдрому поліорганної недостатності [12].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи дані, наведені у літературі, результати міжнародних та власних досліджень, можна констатувати, що в практику вітчизняної ангіоневрології та інтенсивної терапії увійшов клас ефективних та безпечних препаратів для проведення інтенсивної інфузійної терапії (ІІТ). Препарати ГЕК виробництва «Berlin-Chemie» «Рефортан» та «Рефортан Плюс» сьогодні найповніше відповідають вимогам, що висуваються до ідеального протишокового засобу, а їх застосування під час терапії гіповолемії при ГПМК поліпшує прогноз у разі надання допомоги хворим у критичному стані. Під час гіповолемії при ГПМК застосування «Рефортану» дозволяє швидко стабілізувати показники

гемодинаміки та попередити розвиток ускладнень ГПМК. У разі критичних ситуацій розчини ГЕК різної концентрації та молекулярної маси, на відміну від декстранів та гелофузинів, є препаратами за вибором у програмі інфузійної терапії. Застосування цих препаратів дозволяє захистити ендотеліальні клітини судин та попередити розвиток поліорганної недостатності. У пацієнтів з ГПМК в поєднанні з ускладненим перебігом цукрового діабету (зокрема, з синдромом діабетичної стопи) застосування препарату «Рефортану» дозволяє розірвати замкнене коло взаємного обтяження та позитивно впливає на різні ланки патологічного процесу – від компенсації гіповолемії до лікування синдрому поліорганної недостатності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шлапак І.П., Нетяженко В.З., Галушко О.А. Інфузійна терапія в практиці лікаря внутрішньої медицини : посібник-довідник для лікарів-інтернів і слухачів курсів удосконалення вищих медичних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. К, 2013. 261 с.
2. Глумчер Ф., Чепкий Л., Новицька-Усенко Л. Анестезіологія та інтенсивна терапія. К. : Медицина, 2020. 360 с.
3. Поліщук М.Є., Галушко О.А., Гуменюк М.І., Тріщинська М.А. інфузійна терапія в неврології і нейрохірургії : посібник-довідник для лікарів-інтернів і слухачів курсів удосконалення вищих медичних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. К. : Книга-плюс, 2019. 304 с.
4. Dietrich H.J. Consciousness and Cognition. 2003. № 12. P. 231–256.
5. Neff K.D. Development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*. 2003. № 2. P. 223–250.
6. Bentsen G, Breivik H, Lundar T, et al. Predictable reduction of intracranial hypertension with hypertonic saline hydroxyethyl starch: A prospective clinical trial in critically ill patients with subarachnoid haemorrhage. *Acta Anaesthesiol Scand*. 2004. № 48. P. 1089–1095.
7. Schwarz S., Schwab S., Bertram M. et al. Effects of hypertonic saline hydroxyethyl starch solution and mannitol in patients with increased intracranial pressure after stroke. *Stroke*. 1998. Vol. 29. № 8. P. 1550–1555.
8. Тещук В.Й. Досвід лікування коморбідних станів в ангіоневрологічній практиці : моногр. : у 3 ч. О. : Бахва, 2018. ISBN 978-966-8783-74-6.
9. Moretti E.W. et al. Intraoperative colloid administration reduces postoperative nausea and vomiting and improves postoperative outcomes compared with crystalloid administration. *Anesth. Analg*. 2003. Vol. 96. P. 611–617.
10. Шифман Е.М. Целесообразность применения растворов гидроксиэтилированного крахмала: патофизиологическое обоснование или «хитросплетения брюссельских кружев»? / Е.М. Шифман, С.Е. Флока. *Вестник интенсивной терапии*. 2007. № 4. С. 41–46.
11. Hofer RE, Lanier WL: The effects of insulin infusion on plasma and brain glucose in hyperglycemic diabetic rats: A comparison with placebo-treated diabetic and nondiabetic rats. *Anesthesiology*. 1991. Vol.75. P. 673–678.
12. Черний В.И., Ельский В.Н., Городник Г.А., Колесников А.Н. Острая церебральная недостаточность. Донецк : ООО «ИПП «Промінь», 2007. 541 с.

В. И. Тещук, Н. В. Тещук, А. О. Русских. «Рефортан» в ангионеврологической практике. – Статья.

Аннотация. В течение восьми последних лет продолжается кровопролитная русско-украинская война. Наряду с боевыми ранениями у пациентов возникают острые нарушения мозгового кровообращения (ОНМК). Пациентами АНО ВМКЦ ПР преимущественно являются больные с ОНМК и нарушениями жизненно важных функций – кровообращения, дыхания, а также с расстройствами сознания и т. п. Возможностям применения препаратов ГЭК и «Рефортана» именно для этой категории пациентов посвящен ряд исследований. «Рефортан» влияет на основные звенья патогенеза отека мозга путем стабилизации гемодинамики, улучшения оксигенации и нормализации некоторых показателей свертывания крови, коллоидно-осмотического давления плазмы.

Ключевые слова: острое нарушение мозгового кровообращения, инфузионная терапия, «Рефортан».

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Russkykh. “Refortan” in angioneurological practice. – Article.

Summary. The bloody Russian-Ukrainian war has been going on for the last eight years. Along with combat wounds, patients develop acute cerebrovascular disorders (ACVD). Patients of AND MMCC SRU are mainly patients with stroke and disorders of vital functions – blood circulation, breathing, disorders of consciousness, and the like. A number of studies have been devoted to the possibilities of using HES and “Refortan” in this particular category of patients. “Refortan” affects the main links in the pathogenesis of cerebral edema by stabilizing hemodynamics, improving oxygenation and normalizing some indicators of blood coagulation, colloidal osmotic pressure of plasma.

Key words: acute cerebrovascular accident, infusion therapy, “Refortan”.

В. Й. Тещук

*заслужений лікар України, полковник медичної служби,
кандидат медичних наук, доцент,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

Н. В. Тещук

*лікар-невролог
Центру медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна*

О. О. Руських

*студент 6-го курсу
I-го медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна*

ПІСЛЯІНСУЛЬТНА ДЕПРЕСІЯ В АНГІОНЕВРОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

***Анотація.** Депресія належить до найпоширеніших нейропсихіатричних ускладнень під час гострих порушень мозкового кровообігу. За даними популяційних досліджень, поширеність післяінсультної депресії становить 20–65% залежно від методів оцінки та критеріїв депресії. У роботі проведено короткий аналіз лікування пацієнтів, у яких розвинулася післяінсультна депресія, в умовах Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України. Були сформульовані основні принципи діагностики та лікування післяінсультної депресії в умовах АНВ ВМКЦ ПРУ.*

***Ключові слова:** післяінсультна депресія, гостре порушення мозкового кровообігу, депресивні розлади, «Кветиксол».*

Діагностика післяінсультної депресії (далі – ПІД) в ангіоневрологічній практиці з кожним роком стає все актуальнішою у зв'язку з ростом розповсюдженості цього захворювання в світовій популяції, особливо у пацієнтів, котрі перенесли гострі порушення мозкового кровообігу (далі – ГПМК) [1]. Поширеними наслідками перенесених гострих порушень мозкового кровообігу є ПІД, тривога, судинні когнітивні розлади та стомлюваність. Від 33% до 66% пацієнтів стикаються принаймні з однією із зазначених проблем. Протягом останніх двох років кількість таких пацієнтів дуже зросла. Це зумовлено тим, що багато хто з них перед ГПМК перехворів коронавірусною інфекцією (COVID-19). Виявлення у пацієнтів, котрі перенесли ГПМК, депресивних розладів має величезне значення, оскільки воно попереджає розвиток суїцидальних спроб та важкий перебіг ГПМК. На жаль, ці проблеми не завжди очевидні для медичних працівників (зокрема, лікарів-психіатрів), самих пацієнтів та їх доглядальників. Це суттєво ускладнює реабілітацію та знижує якість життя. Тільки детальне опитування дозволяє виявити ознаки депресії. Діагностика депресії не становить особливих труднощів у разі наявності певних навичок та досвіду ведення таких пацієнтів у медичного персоналу, а також вміння використовувати спеціальні інструменти (зокрема, шкали, опитувальники тощо). Однак сьогодні рівень виявлення депресивних станів лікарями є надзвичайно низьким. Це зумовлено як відсутністю навичок діагностики психічних захворювань, так і недооцінкою важкості наслідків невилікуваних депресій, зокрема і післяінсультних депресій (ПІД). Окрім того, діагностику даного захворювання можуть ускладнювати такі чинники, як атипічний перебіг, стерта клінічна картина, а також часта коморбідність з соматичною патологією, тривожними станами і деменцією [1–3]. Однак військові лікарі, лікарі загальної практики, сімейні лікарі, терапевти, хірурги можуть зробити певний внесок у покращення ситуації з виявленням та своєчасним початком лікування депресивних розладів, котра в Україні сьогодні є досить критичною. Набуття навичок діагностики і терапії депресивних розладів (далі – ДР) лікарями всіх фахів є необхідністю, продиктованою сучасними стандартами надання медичної допомоги. Правові та медичні аспекти діагностики та лікування

ДР повинні освоїти всі медичні фахівці. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), депресія є однією з важливих причин втрати працездатності, в тому числі стійкої, та супроводжується фатальними наслідками у вигляді суїцидів. 6% населення нашої планети страждає депресіями, а ризик розвитку великого депресивного епізоду становить 15–20%. У практиці лікаря-ангіоневролога розповсюдженість депресії значно вища. Відповідно до проведеного аналізу в первинній медичній ланці депресивні симптоми були визначені у 5–20% пацієнтів, у терапевтичному стаціонарі – у 20–25%, в неврологічній і кардіологічній клініках – у 25–35% і 20–30%. Слід також вказати, що при роботі з геріатричними пацієнтами цей показник сягає 30–40% [4; 5].

Метою нашого дослідження було клінічне спостереження за пацієнтами, котрі перенесли ГПМК і страждали ПД, та оцінка ефективності кветіапіну (препарат «Кветиксол» компанії «Фармліга», Литовська республіка).

Матеріали та методи дослідження. Депресія дуже рідко діагностується як ізольована патологія. Часто вона супроводжує перебіг широкого спектру патологічних станів. Зокрема, це ГПМК, неврологічні та онкологічні захворювання, цукровий діабет (ЦД), порушення функції щитоподібної залози, системний червоний вовчак, інфаркт міокарда (ІМ), патологія нирок та печінки [5]. Перші симптоми ДР можуть з'явитися як в ініціальному періоді захворювання, так і під час основних проявів захворювання, а також під час одужання. Розвиток депресії значно погіршує стан пацієнтів з соматичними патологіями. Наприклад, у пацієнтів з артеріальною гіпертензією (АГ) [6] депресія достовірно збільшує ризик розвитку ІМ удвічі, а в пацієнтів після перенесеного ІМ вона є незалежним предиктором смерті і достовірно в 6 разів підвищує смертність протягом перших місяців після ІМ [7]. У наукових джерелах [8; 9] вказано, що після ГПМК в середньому кожен третій пацієнт (33%) має стан депресії. ПД достовірно збільшує смертність та має несприятливий вплив на реабілітацію [10; 11]. З огляду на це лікування ПД повинно розглядатися як обов'язковий компонент комплексної терапії, спрямованої на покращення прогнозу ГПМК.

Ми провели аналіз історій хвороб та амбулаторних карт пацієнтів (74% чоловіків та 26% жінок (за рахунок специфіки військового лікувально-профілактичного закладу)), котрі перенесли ГПМК та перебували на стаціонарному лікуванні в ангіоневрологічному відділенні (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону (ПР) [11]. Вік пацієнтів складав від 32 до 93 років (середній вік становив $71,1 \pm 9,4$ роки) [11]. Гострі порушення мозкового кровообігу у ВББ були зафіксовані у 38,82% пацієнтів, ГПМК в каротидному басейні – у 61,18% [11]. Усі ГПМК були підтверджені даними КТГМ та МРТ ГМ. Відповідно до міжнародної класифікації хвороб десятого перегляду (МКХ-10) [12] основними симптомами депресивних розладів у наших пацієнтів були такі: зниження настрою (79,5%); ангедонія (втрата інтересів та здатності отримувати задоволення) (66,7%); зниження енергійності та активності (65,2%) [11]. Були зафіксовані такі додаткові симптоми ПД: погіршення зосередження та концентрації уваги (49,39%); зниження самооцінки та відчуття невпевненості в собі (44,51%); поява ідей самозвинувачення (32,77%); песимістичне бачення майбутнього (18%) [11]. Також зазначимо, що 10,77% обстежених відмічали різноманітні порушення сну, 9,35% – зміни апетиту [11]. На превеликий жаль, 0,4% пацієнтів висловлювали суїцидальні думки, згодом вони були переведені до клініки психіатрії, а 1 (0,05%) хворий здійснив суїцидальну спробу [11].

ДР відзначалися у 48,83% хворих протягом одного тижня. У 51,17% пацієнтів ДР відзначалися протягом двох тижнів і більше (у 5,64% були відмічені всі три основні ознаки відповідно до МКХ-10; у 37,24% були відмічені дві основні ознаки; у 8,28% хворих була відмічена лише одна основна ознака [11].

Ми виявили, що депресія була діагностована за наявності двох основних та двох додаткових симптомів, котрі були присутні не менше двох тижнів у 42,9% хворих [11]. Ключове значення для постановки діагнозу мала клінічна бесіда, під час проведення якої ми звертали увагу не тільки на зміст та контекст повідомлень пацієнта, але і на невербальні сигнали, такі як гіпомімія, сповільнений темп мовлення, характерна поза. На особливу увагу заслуговують пацієнти із замаскованою депресією, з якою, як правило, стикаються лікарі загальної практики, сімейні лікарі, терапевти [11]. До найбільш розповсюджених замаскованих депресій (ЗД) належать такі:

- психопатологічна ЗД, котра характеризується виразною тривогою або панічними атаками;
- поведінкова ЗД, представлена алкогольною залежністю або залежністю від психоактивних речовин;
- циркадна ЗД, котра характеризується порушеннями циркадних ритмів (інсомнія, гіперсомнія);
- больова ЗД (цефалгія, дорсалгія, невралгія);
- психосоматична ЗД, котра часто проявляється стенокардією, гастроінтестинальними симптомами та синдромом неспокійних ніг з недостатніми проявами соматичної патології.

Відповідно до рекомендацій ВООЗ всі пацієнти з ПД отримували ефективне та безпечне лікування, котре в інтересах пацієнтів ми призначали якомога раніше. Усі пацієнти були проконсультовані психіатром, психологом. З усіх методів, рекомендованих для ведення пацієнтів з депресією, найбільш доступним, ефективним та придатним у використанні для лікарів загальної практики є фармакотерапія антидепресантами. Як показують опитування лікарів військових частин та лікарів загальної практики, сьогодні на рівні первинної медичної допомоги пацієнтам з ДР найчастіше призначають транквілізатори («Гідазепам», «Феназепам» тощо) та седативні засоби, виготовлені на основі лікарських рослин. Таке лікування не є патогенетично зумовленим і не відповідає наявним стандартам терапії депресії, а відсутність необхідного ефекту з подальшим загостренням симптомів захворювання може призвести до важких наслідків – тривалої втрати працездатності та суїцидальної поведінки. Відповідно до Наказу МОЗ України № 59 від 05.02.2007 р. [13] для лікування ДР повинні призначатися антидепресанти. Антидепресанти мають такі класи діючих речовин:

- 1) трициклічні (амітриптилін, доксемін, кломіпрамін, іміпрамін, нортриптилін);
- 2) тетрациклічні (амоксапін, мапротилін);
- 3) інгібітори моноамінооксидази (МАО):
 - незворотні (іпроніазид, ніламід, інказан, сіднофен);
 - зворотні (бефол, моклобемід, піразидол);
- 4) селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну (СІЗЗС) (флуоксетин, пароксетин, флувоксамін, цитапрам, есциталопрам);
- 5) селективні інгібітори зворотного захоплення норадреналіну (ребоксетин);
- 6) селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну і норадреналіну (СІЗЗСН) (венлафаксин, мілнаципран, бупропіон, дулоксетин);
- 7) антидепресанти зі змішаним механізмом дії:
 - міртазапін (5-НТ₂, 5-НТ₃, L₂-адренергічні рецептори);
 - мінсерин (5-НТ₂, L₁, L₂-адренергічні рецептори);
- 8) селективні антагоністи серотоніну (тіанептин);
- 9) мелатонінергічні антидепресанти (МЕА) (агомелатин).

Критеріями вибору антидепресанта для лікаря-ангіоневролога поряд з терапевтичною ефективністю є такі:

- безпека, особливо в ослаблених ГПМК та соматично обтяжених пацієнтів;
- гарна переносимість;
- мінімальний ризик небажаних взаємодій з іншими медикаментозними засобами;
- відсутність впливу на працездатність, масу тіла та статеву функцію.

Вирішуючи питання про вибір засобу, ангіоневролог повинен пам'ятати про те, що антидепресивна терапія має динамічну історію розвитку. Перші антидепресанти широко застосовувались, попри велику кількість побічних ефектів, оскільки альтернативи їм не було. Поява амітриптиліну – широко застосовуваного антидепресанту з групи трициклічних антидепресантів (ТЦА) – декілька десятиліть тому стала революцією в терапії депресії як для лікарів, так і для пацієнтів. Це дозволило вивести лікування депресивних розладів на принципово новий рівень. Однак амітриптилін має багато побічних ефектів і є одним із неселективних антидепресантів. Він відзначається тропністю до великої кількості рецепторів, серед яких – три підтипи серотонінових рецепторів, альфа-1, альфа-2-адренорецептори, М-холінорецептори і Н₁-гістамінові рецептори. Це відображається на переносимості та безпеці зазначеного антидепресанту. Виразність побічних ефектів, ризик розвитку серцево-судинних ускладнень та несприятливої взаємодії лікарських засобів, особливо у пацієнтів, котрі перенесли ГПМК, зумовили необхідність обмеження застосування ТЦА і амітриптиліну в роботі лікаря-ангіоневролога. Таке обмеження компенсується наявністю широкого спектру більш сучасних та безпечних антидепресантів. Нині часто призначаються СІЗЗС, СІЗЗСН та МЕА. Особливого значення при лікуванні депресії, зокрема ПД, набуває застосування «Кветиксолу». «Кветиксол» – це атипичний антипсихотичний препарат, що взаємодіє з різними типами нейротрансмітерних рецепторів. Кветіапін має вищу спорідненість з рецепторами серотоніну (5-НТ₂), ніж з рецепторами допаміну (D₁ і D₂) у головному мозку, а також високу спорідненість з гістаміновими та альфа₁-адренорецепторами, але меншу спорідненість з альфа₂-адренорецепторами. Вплив цієї діючої речовини на рецептори 5-НТ₂ і D₂ триває до 12 годин, що підтверджується даними позитронно-емісійної томографії. Кветіапін не має спорідненості з М-холінорецепторами та бензодіазепіновими рецепторами. «Кветиксол» проявляє антипсихотичну активність. При вивченні екстрапірамідних симптомів у ході експерименту було встановлено, що кветіапін спричиняє лише слабку каталепсію під час введення дози,

яка ефективно блокує допамінові D₂-рецептори. Кветіапін зумовлює селективне зниження активності мезолімбічних A10-допамінергічних нейронів порівняно з A9-нігростріальними моторними нейронами. Частота розвитку екстрапірамідних симптомів у разі застосування кветіапіну в дозі 75–750 мг/добу не відрізняється від такої частоти у разі застосування плацебо або антихолінергічних препаратів [14].

Результати та їх обговорення. Починаючи вже з першого тижня лікування пацієнтів з ПД «Кветиксол», ми відмітили ефективне зменшення ключових симптомів депресії, таких як зниження енергійності, тривоги, труднощів концентрації. Відмічено було нормалізацію настрою, зменшення відчуття стомлюваності, нездатності отримувати задоволення, а також нормалізацію сну і апетиту. Завдяки своєму рецепторному профілю «Кветиксол», на відміну від звичайних антидепресантів, не викликає таких небезпечних та неприємних побічних ефектів, як надмірна седація, порушення сну, сексуальна дисфункція, не призводить до збільшення ваги і не володіє кардіотоксичністю. Відсутність синдрому відміни є його унікальною характеристикою, якої немає в інших антидепресантів. Важливо, що «Кветиксол» застосовувався всього по 1 таблетці (0,025) на добу перед сном. Отже, що запропоноване нами лікування ПД «Кветиксол» може призначатися широкому колу пацієнтів з ПД без ризику розвитку серйозних побічних ефектів, небажаних медикаментозних взаємодій та зниження якості життя пацієнтів. Це вкрай важливо, якщо враховувати, що для ефективного впливу на патогенетичну основу ПД лікування необхідно проводити достатньо довго. Для успішної терапії ПД також важлива взаємодія між лікарем та пацієнтом, зокрема надання пацієнту та його родичам інформації про причини та наслідки ПД, активна участь пацієнтів в обговоренні вибору тактики лікування. Правильна тактика ведення та вибір оптимального засобу будуть сприяти формуванню довіри пацієнта до можливостей сучасної терапії ПД, своєчасному попередженню нових епізодів захворювання, які негативно відображаються на якості життя пацієнтів. Надаючи допомогу пацієнту з ПД, необхідно пам'ятати про те, що за наявності в клінічній картині таких симптомів, як знижений настрій з суїцидальними думками, суїцидальними спробами в минулому, виразне відчуття тривоги, безнадійності та відчаю, психомоторна загальмованість або ажитація, ознаки психозу (марення, галюцинації, дезорієнтація), пацієнта слід направити на консультацію до психіатра. Ми відзначили, що кветіапін (препарат «Кветиксол») нівелював збудження та неспокій, викликані прийомом різноманітних психоактивних речовин, позитивно впливав на пацієнтів з посттравматичними стресовими розладами (ПТСР), депресивним психозом при хворобі Паркінсона у поєднанні з ГПМК, а також на пацієнтів з поведінковими та психологічними симптомами деменції, тривожними розладами та безсонням.

Висновок. Отже, слід зробити висновок про те, що ПД є розповсюдженою патологією, яка значно та достовірно погіршує прогноз ГПМК та соматичних захворювань. ПД виявляють в кожного 2–3 пацієнта після перенесеного інсульту. Діагностика депресії та її лікування – необхідний компонент терапії ГПМК для покращення перебігу мозкових катастроф та якості життя пацієнтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. О. : Наука і техніка, 2011. 200 с.
2. Вопросы и ответы в неврологии : справочник врача / Мищенко Т.С. ; под ред. Мищенко Т.С. К. : ООО «Доктор-Медиа», 2012. 432 с.
3. Варлоу Ч.П., Деннис М.С. и др. Инсульт: практическое руководство для ведения больных. СПб, 1998.
4. Безруков В.В., Бачинська Н.Ю., Холін В.О. Синдром помірних когнітивних порушень при старінні : методичні рекомендації. К. : 2007. 32 с.
5. Ждан В.М., Кайдашев І.П., Невойт Г.В. Психосоматичні розлади в практиці лікаря-інтерніста : навчально-методичний посібник. Полтава, 2011. 344 с.
6. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при артеріальній гіпертензії : Наказ МОЗ України №384 від 24.05.2012 р. К., 2012. С. 11.
7. Нетяженко В.З. Стан ургентної кардіологічної допомоги пацієнтам з гострим інфарктом міокарда в Україні. *Внутрішня медицина*. 2012. № 1. С. 46–52.
8. Инсульт. Справочник практического врача / под редакцией Т.С. Мищенко. К. : Издатель «Д.В. Гуляев», 2006. 220 с.
9. Клиническая неврология с основами медико-социальной экспертизы : руководство для врачей / под редакцией А.Ю. Макарова. СПб. : ООО «Золотой век», 1998, С. 25–42.
10. Виленский Б.С. Инсульт. СПб. : Мединформагентство, 1995. 288 с.
11. Тещук В.Й., Тещук Н.В. До питання діагностики та лікування депресій в ангіоневрологічній практиці : матеріали Першої міжнародної мультидисциплінарної конференції Міжнародного гуманітарного університету. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 15 травня 2015 року. Випуск 24. 2015. С. 178–181.

12. Міжнародна статистична класифікація хвороб МКХ–10 (Короткий адаптований варіант, заснований на Міжнародній статистичній класифікації хвороб і проблем, пов'язаних із здоров'ям (10-го перегляду), прийнятої 43-ю Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я (для використання в Україні)). К. : «Трелакс ЛТД». 1999. 308 с.
13. Про затвердження клінічних протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю «Психіатрія» : Наказ МОЗ України № 59 від 05.02.2007 р. К., 2007. С. 21–23.
14. Кветіксол – лікарський засіб. URL: <https://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1001403> (дата звернення: 14.08.2021).

В. И. Тещук, Н. В. Тещук, А. О. Русских. Постинсультная депрессия в ангионеврологической практике. – Статья.

Аннотация. Депрессия относится к наиболее распространенным нейропсихиатрическим осложнениям при острых нарушениях мозгового кровообращения. По данным популяционных исследований, распространенность постинсультных депрессий составляет 20–65% в зависимости от методов оценки и критериев депрессии. В работе проведен краткий анализ лечения пациентов, у которых развилась постинсультная депрессия, в условиях Военно-медицинского клинического центра Южного региона Украины. Были сформулированы основные принципы диагностики и лечения постинсультных депрессий в условиях АНО ВМКЦ ЮРУ.

Ключевые слова: постинсультные депрессии, острое нарушение мозгового кровообращения, депрессивные расстройства, «Кветиксол».

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Russkykh. Post-stroke depression in angioneurological practice. – Article.

Summary. Depression is one of the most common neuropsychiatric complications in acute cerebrovascular accidents. According to population studies, the prevalence of post-stroke depression is 20–65%, depending on the assessment methods and criteria for depression. The paper presents a brief analysis of the treatment of patients who developed post-stroke depression in the conditions of the Military Medical Clinical Center of the Southern Region of Ukraine. The basic principles of diagnostics and treatment of post-stroke depression in the conditions of AND MMCC SRU are formulated.

Key words: post-stroke depression, acute impairment of cerebral circulation, depressive disorders, “Quetixol”.

Розділ 4

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка. Культура і мистецтво*

Т. О. Барсукова

завідувач кафедри фізичного виховання
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Ж. І. Антіпова

старший викладач кафедри фізичного виховання
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

МОТИВАЦІЯ ДО ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ – ГОЛОВНИЙ КОМПОНЕНТ УСПІХУ В ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті аналізується ефективність наявних і нових методів щодо вирішення проблеми формування свідомої мотивації студентів до навчальних занять із фізичного виховання і спорту в юридичних навчальних закладах вищої освіти.

Розглядаються запропоновані вченими, викладачами навчальних закладів України та інших країн пропозиції щодо формування усвідомленої мотивації й позитивних установок для різноманітної рухової активності.

Підкреслюється, що залучення студентів до регулярних занять фізичною культурою і спортом є важливим складником формування установок на здоровий спосіб життя.

Проведено анкетування. Опрацьовано відповіді. Зроблено висновки, що розвиток фізичних здібностей студентів засобами фізичної культури дає можливість їм сконцентрувати внутрішні ресурси організму на досягненні поставленої освітньої мети, на підвищенні працездатності й зміцненні здоров'я.

Ключові слова: фізичне виховання, мотивація, здобувачі, здоров'я, здоровий спосіб життя, заклади вищої освіти.

Проблема збереження і зміцнення здоров'я студентської молоді була, є і залишається однією з найважливіших проблем людського суспільства, адже студенти – це основний резерв країни, це майбутні батьки, тому їхнє здоров'я і благополуччя є запорукою здоров'я і благополуччя нації. З огляду на це, величезну роль відіграє вивчення мотивів, інтересів і потреб сучасної молоді в заняттях фізичними вправами [1, с. 294].

Практика сьогодення свідчить про погіршення здоров'я молоді, про загострення в них серцево-судинних та інших хронічних та інфекційних захворювань, а сучасний рівень урбанізації, науково-технічний прогрес, комфорт є причинами хронічного «рухового голоду» [2, с. 30].

Аналізуючи стан здоров'я студентів у період навчання в закладах вищої освіти, можна простежити тенденцію до зниження рівня здоров'я і погіршення загального стану організму. Таким чином, проблема збереження і зміцнення здоров'я студентів наразі є важливою й актуальною.

Поряд із широким розвитком і подальшим удосконаленням різних форм проведення занять із фізичного виховання вирішальне значення мають самостійні заняття фізичними вправами. Вони можуть проводитися в будь-яких умовах, у різний час, містити завдання викладача-тренера або проводитися за самостійно складеною програмою, індивідуальним планом. Установка на обов'язкове виконання завдання, розвиток ініціативи, самоспостереження й аналізу своєї діяльності активізує тих, хто цим займається.

Мотивація (від lat. «Movere») – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, що керує поведінкою людини, визначає її спрямованість, організованість, активність і стійкість; здатність людини через працю задовольняти свої потреби.

Розрізняють такі види мотивації:

- зовнішня, або екстринсивна (не пов'язана з змістом певної діяльності, але зумовлена зовнішніми щодо суб'єкта обставинами);
- внутрішня, або інтринсивна (пов'язана не із зовнішніми обставинами, а із самим змістом діяльності);
- позитивна (заснована на позитивних стимулах);
- негативна (заснована на негативних стимулах);

- стійка (заснована на потребах людини, оскільки вона не вимагає додаткового підкріплення);
- нестійка (вимагає додаткового підкріплення).

Мотивація – психофізіологічний процес, що керує поведінкою студента, спрямованістю, організацією та активністю його дій, які виражаються в здатності молодшої людини задовольняти свої потреби.

Мотивація до фізичної активності – особливий стан особистості, спрямований на досягнення оптимального рівня фізичної підготовленості та працездатності. Формування усвідомленої мотивації до навчальних занять із фізичного виховання – одна з найважливіших проблем сучасного вищого навчального закладу.

Під час вибору видів спорту або фізичних вправ у більшості відсутня чітка й обґрунтована мотивація. Вибір відбувається випадково (за компанію з друзями, зважаючи на більш зручний розклад або симпатичного викладача), подеколи присутній інтерес до певного виду спорту чи розуміння необхідності виконання фізичних вправ.

Формування інтересу до занять фізичною культурою і спортом є багатограним процесом: від початкових гігієнічних знань до глибоких фізіологічних знань у сфері теорії і методики фізичного виховання, а також до формування навичок самостійних занять і потреби в заняттях спортом.

Під час вибору виду спорту та системи фізичних вправ здобувачі мотивуються: зміцненням здоров'я, корекцією недоліків фізичного розвитку і статури; підвищенням функціональних ресурсів організму; психофізичною підготовкою до подальшої професійної діяльності та набуттям потрібних для життєдіяльності умінь і навичок; можливістю активно відпочити; досягненням високих спортивних результатів.

Перед викладачами кафедри фізичного виховання гостро стоїть питання пошуку нових методів організації занять, ефективних способів впливу на формування позитивної особистісної орієнтації здобувачів.

Оцінюючи ціннісний потенціал фізичного виховання, особливу увагу слід приділити ставленню здобувачів до самої фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності, формуванню у них мотивації до цієї діяльності, а також соціальній значущості фізичного виховання, що спирається на систематичність проведення навчальних занять.

В організації навчального процесу в закладах вищої освіти (поряд із загальноосвітніми і спеціальними дисциплінами) обов'язковою дисципліною є фізичне виховання. Але наразі суперечності між соціальним замовленням на здорового, гармонійно розвиненого молодого фахівця і невисоким рівнем фізичного розвитку і стану здоров'я випускників викликає особливу тривогу. При цьому головною проблемою є різке небажання студентів відвідувати навчальні заняття з фізичного виховання, займатися спортом, долучатися до здорового способу життя.

Формування інтересів студентів до занять фізичною культурою і спортом – це тривалий і багатоступінчастий процес. Починається він із гігієнічних знань і навичок, отриманих у дитинстві. У молодості формуються психофізіологічні знання з фізичного виховання і створюється стійка звичка до інтенсивних занять спортом. Для підтримки зацікавленості студентів у заняттях фізичною культурою і спортом використовуються методи, що формують задоволеність під час занять. Сильним мотиваційним фактором занять є можливість зміцнення здоров'я і профілактики захворювань [3, с. 34].

Бажання дотримуватися здорового способу життя в здобувачів залежить від навколишніх умов, життєдіяльності та правильно організованого процесу навчання. Складниками здорового способу життя є не тільки відмова від шкідливих звичок, правильне харчування, дотримання режиму дня, а й обов'язкова фізична активність, що підтримує і зміцнює здоров'я здобувачів.

Система фізкультурно-оздоровчих заходів, які пропонуються здобувачам у навчальних закладах, може не збігатися з їхніми бажаннями і потребами. Це призводить до конфлікту, в результаті якого виникає негативне чи байдуже ставлення здобувача до занять із дисципліни «Фізичне виховання».

Вивченню мотиваційного ставлення здобувача до занять фізичним вихованням присвячені роботи Л.В. Морозової, О.В. Загрядської [4, с. 157]. А в працях А.Н. Леонтєва, Л.І. Божович, Д.Б. Ельконіна, Н.Г. Ах, О.Н. Кюльпе, К.М. Левіна зазначається, що успіх у навчанні базується на формуванні у здобувачів мотиваційного ставлення до нього.

Підвищити мотивацію рухової активності здобувачів можна лише стійкою зацікавленістю в систематичних заняттях фізичною культурою і спортом [5, с. 6]. Таку зацікавленість можна сформуванню застосуванням інноваційних форм проведення занять із фізичного виховання.

У спорті високі спортивні досягнення сприяють самоствердженню особистості здобувача, а також викликають позитивні емоції, бажання досягти успіхів і в навчанні, і в подальшій професійній діяльності [6, с. 3].

Сьогодні заняття з фізичного виховання в Національному університеті «Одеська юридична академія» проводяться за декількома напрямками, як-от:

- із використанням інноваційних технологій (фітнес, елементи йоги, атлетична гімнастика), що значно підвищує зацікавленість здобувачів;
- самостійні заняття за обраним напрямом;
- заняття обраним видом спорту (тренувальні заняття, участь у змаганнях), що сприяє підвищенню спортивної майстерності здобувачів, популяризації спорту загалом, а завойовані призові місця – підняття авторитету серед однолітків, підвищенню масовості змагань і загальної активності студентів;
- заняття зі студентами спеціальної медичної групи, де використовується оздоровча і дихальна гімнастика, скандинавська ходьба, пілатес.

Такі методи сприяють підтримці здоров'я і залученню до активної спортивної життя академії (залежно від можливостей).

Головне завдання фізичного виховання в юридичному закладі вищої освіти – навчання належного ставлення до свого здоров'я як до цінності, що сприяє успішному оволодінню професійними знаннями й успіху в подальшій юридичній діяльності.

Метою роботи є аналіз формування інтересу студентів до занять фізичною культурою і спортом, а також пошук шляхів і засобів підвищення мотивації.

Із метою визначення ставлення здобувачів до свого здоров'я проведено анонімне анкетування на трьох факультетах академії. Отримана інформація оброблена, зроблені такі висновки:

- здобувачі ставляться до свого здоров'я як до важливої цінності, розуміючи, що його необхідно берегти;
- заняття з фізичного виховання та спорту є необхідними для зміцнення здоров'я й удосконалення профільних навичок;
- мотивація до занять підвищується тільки на основі спортивних успіхів і досягнень.

Здобувачам запропоновано розташувати в пріоритетному порядку мотиви до занять фізичними вправами. Результат показав різне мотиваційне ставлення дівчат і юнаків (табл. 1).

Таблиця 1

Значущість мотиваційного ставлення студентів до занять

Питання анкети:	Дівчата	Юнаки
1. Зміцнення здоров'я.	1	2
2. Досягнення гармонійності будови тіла.	2	4
3. Отримання задоволення від рухової активності.	3	3
4. Підвищення фізичної підготовленості	4	1

На підставі відповідей можна зробити висновок, що для юнаків заняття з фізичного виховання мають розвивальну спрямованість, а для дівчат – оздоровчу. Відмінності в домінуванні мотивів визначають спрямованість занять із фізичного виховання.

В анкетах на запитання про мотивацію до занять із фізичного виховання запропоновано ієрархічно розташувати 7 життєвих цінностей, як-от здоров'я, відпочинок, матеріальні цінності, творчість, сім'я, кар'єра, суспільне покликання (табл. 2)

Таблиця 2

Ставлення студентів до життєвих цінностей

Життєві цінності:	Дівчата	Юнаки
1. Здоров'я	1. Здоров'я	1. Здоров'я
2. Відпочинок	2. Сім'я	2. Мат. цінності
3. Мат. цінності	3. Мат. цінності	3. Сім'я
4. Творчість	4. Творчість	4. Кар'єра
5. Сім'я	5. Кар'єра	5. Творчість
6. Кар'єра	6. Суспільне визнання	6. Суспільне визнання
7. Суспільне визнання	7. Відпочинок	7. Відпочинок

Порівняльний аналіз відповідей показав, що і юнаки, і дівчата на перше місце у своїй оцінці ставлять здоров'я, що говорить про те, що вони відповідально ставляться до нього.

На другому місці у дівчат розміщується сім'я, а у юнаків – матеріальні цінності. Така відповідь свідчить про те, що юнаки у своїх відповідях дотримуються думки суспільства: чоловік – добувач у сім'ї,

жінка – берегиня вогнища. І юнаки, і дівчата вирішили, що суспільне визнання і відпочинок у системі оцінок перебуває на 6-му і 7-му місцях відповідно, а після сім'ї і матеріальних цінностей усі студенти думають про кар'єру і творчість.

Висновок. Отримані дані дозволяють стверджувати, що для формування мотивації необхідно виявити потреби, цілі і мотиви, які спонукають здобувачів до активної і свідомої фізкультурно-спортивної діяльності. Грамотно організована робота з формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом стане базисом, що сприятиме зміцненню здоров'я здобувачів [7, с. 208].

Здоров'я і мотивована фізична активність здобувачів допоможе їм соціалізуватися, адаптуватися до умов сучасного життя, успішно здобути професійну юридичну спеціальність, що забезпечить профільне визнання в майбутньому, стабільну працездатність, творче довголіття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наговицын Р.С. Мотивация студентов к занятиям физической культурой в вузе. *Фундаментальные исследования*. 2011. № 8-2. С. 293–298.
2. Лотоненко А.В. Педагогическая система формирования у студенческой молодежи потребностей в физической культуре : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Краснодар, 1998. 39 с.
3. Винокурова А.А., Михалева А.Б. Ценностные ориентации современных студентов. *Актуальные проблемы развития личности в онтогенезе. Сборник материалов III Всероссийской научно-практической конференции студентов и аспирантов. Якутск, СВФУ им. М.К. Амосова, 04.04.2014 г.* Киров : МЦНИП, 2014. С. 33–36.
4. Морозова Л.В., Загрядская О.В. Проблемы мотивации студентов к занятиям физической культурой и спортом: гендерный подход. *Управленческое консультирование*. 2014. № 8 (68). 157 с.
5. Белянчева В.В. Формирование мотивации занятий физической культурой у студентов. *Физкультура и спорт: Интеграция науки и практики*. 2009. № 2. С. 6.
6. Сизова Н.В. Мотивационная готовность студентов к занятиям физкультурой и спортом. *Научно-методический эл. журнал «Концепт»*. 2019. № 4 (апрель). С. 1–8.
7. Антіпова Ж.І., Шлентов Ю.С. Формування у здобувачів мотивації до занять фізичною культурою у закладах вищої освіти. *Матеріали конференцій Молодіжної наукової ліги*, 29.05.2021, м. Миколаїв, С. 206–209.

Т. А. Барсукова, Ж. И. Антипова. Мотивация к физической активности – главный компонент успеха в физкультурно-оздоровительной деятельности в учреждениях высшего образования. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется эффективность существующих и новых методов по решению проблемы формирования сознательной мотивации студентов к учебным занятиям по физическому воспитанию и спорту в юридических учебных заведениях высшего образования.

Рассматриваются предложенные учеными, преподавателями учебных заведений Украины и других стран предложения для формирования осознанной мотивации и позитивных установок к разнообразной двигательной активности.

Подчеркивается, что привлечение студентов к регулярным занятиям физической культурой и спортом являются важной составляющей в формировании установок на здоровый образ жизни.

Проведено анкетирование. Обработаны ответы. Сделаны выводы, что развитие физических способностей студентов средствами физической культуры дает возможность им в полной мере сконцентрировать внутренние ресурсы организма на достижении поставленной образовательной цели, на повышении работоспособности и укреплении здоровья.

Ключевые слова: физическое воспитание, мотивация, студенты, здоровье, здоровый образ жизни, высшие учебные заведения.

T. Barsukova, Zh. Antipova. Motivation for physical activity – the main component of success in physical culture and health activities in higher education. – Article.

Summary. The article analyzes the effectiveness of existing and new methods to solve the problem of the formation of conscious motivation of students for training in physical education and sports in law schools of higher education.

The article considers the means proposed by scientists, teachers of educational institutions of Ukraine and other countries for the formation of conscious motivation and positive attitudes towards a variety of physical activity.

It is emphasized that attracting students to regular physical education and sports is an important component in the formation of attitudes towards a healthy lifestyle.

A survey was carried out. Responses processed. As a result, it was concluded that the development of students' physical abilities by means of physical culture enables them to fully concentrate the internal resources of the body to achieve the set educational goal, to increase working capacity and strengthen health.

Key words: physical education, motivation, students, health, healthy lifestyle, higher educational institutions.

T. A. Byelobrova

*Associated Professor at the Department of Linguistic Didactics
Odesa Polytechnic State University
Odesa, Ukraine*

ELECTRONIC MEANS FOR TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary. *The article focuses on organizational and methodological approaches to the use of electronic means when training foreign students; mastering the elements of innovative learning technologies by future specialists and the ability to implement them in the educational process; improving skills and abilities to solve problem situations.*

Key words: *information and communication technologies, independent homework, media presentation, media library, computer presentation, interpretation.*

Electronic teaching means are an important part in the educational process of the university system for training qualified foreign students at the preparatory department. Modern foreign students are involved in the information society.

The purpose of using electronic means is to expand opportunities for foreign students in order to test their knowledge of a subject, information and communication technology (ICT), to deep and generalize knowledge gained by students when studying a subject, develop independent critical thinking skills that meet modern science.

Mastering the elements of innovative learning technologies by future specialists and the ability to implement them in the educational process; forming professional qualities of personality allow to master the skill of organizing the educational process in an educational institution, to achieve a high-level self-organization of professional and pedagogical activity, to diagnose the level of their own knowledge, skills, and abilities in subjects, to organize creative intellectual activity.

Computer technology and mastering the basic terminological apparatus allows the teacher to provide relevant information, perform bibliographic search, have the skills to work with bibliographic sources, clarity, psychological mechanisms, interpretation of various tasks.

H. Tokman, in particular, notes that “a teacher shall use the materials of the media library systematically and economically, not overburdening students with computer equipment, and using it as an aid in the dialogue” [5, p. 292]. Information and communication technologies involve the cooperation “a student – a teacher”, which enables to present information, motivates learning, contributes to the quality of learning. During classes, you should create all the necessary conditions for the practical implementation of knowledge, skills and abilities of students.

Homework makes it possible to deepen and generalize the knowledge gained by students in the subject. Independent homework is offered to students for the best memorization of certain concepts, allocation of the semantic centers, an independent statement; to obtain solid knowledge, pass the exam in the subject successfully. Independent work stimulates various principles of students’ activity (self-study, research, perception, analysis, emergence of individual features, efficiency, etc.). Improving tasks, diversifying forms, methods, techniques of learning strengthen, develop and encourage self-assessment, problematic issue, exploratory interpretation, logical thinking, own opinion.

We represent the following scheme of the offered task:

1. Watch an online feature film on your favorite topic, write a short review of it, pay attention to the language of the characters (dialogue and monologue);
2. Rewrite literally the most important for yourself (advantages and disadvantages shall be combined): pay attention to the dialogue scenes, the voice-over of the author, behavior of the characters, the musical design of the film;
3. Choose illustrative material, your own examples of the topic, term in order to determine the quality of knowledge.
4. Make tests on the studied topics (tables, diagrams, drawings, footage).
5. Make a film dictionary (blockbuster, soundtrack, animatronics).
6. As a result – testing under the paper.

A frame is one of the slide's objects. Creating slides, their demonstration contributes to a new understanding, assimilation, realization, transmission of information through the essence of the image. The variety of films is impressive in its volume, so the teacher shall decide on the subject, watch the video clips that will be useful when teaching a foreign language. By their own example, the teacher shall convey to students and provide information about movie as a genre of cinema, means of expression in cinema, the artistic components of a movie, namely the integration of arts. Turning to universal concepts such as moods, thoughts, dreams, associations, impressions, feelings, experiences, memories, reflections, a flow of thoughts, we can identify the main content of the work, plot, composition, artistic time, space and style, turn to the analysis of the main character, single out the past, present, future, real, imaginary, conscious or unconscious, desirable – imaginary.

Computer presentation as one of the types of information demonstration, a kind of creative task, can be offered by the teacher during practical classes and have the recommended nature of visual perception.

Independent homework can include: oral and written assignments, topics of report, a list of poems to be learnt by heart, terminological dictionaries, testing, media presentations, etc. Its regular implementation makes it possible to intensify the activities of students in all aspects of learning a foreign language, and discussion of the results and analysis of errors reduces the probability of their recurrence. It shall be borne in mind that independent homework always causes difficulties for foreign students, so the teacher shall be a mentor, an initiator of interest, a leader of educational activities.

Mastering foreign language and speech by foreign students forms personal language and literary competencies. Language is considered not only as a means of communication but also as a sphere where linguistic phenomena unfold acquiring various organized forms. Dialogue and communication are considered to be the basic concepts of human life, information exchange in technically equipped systems, intellectual processes, in relations between people, in finding the Self in the Other [2, p.512]. Analyzing and discussing video materials, video clips, we determine the communicative competencies of students "... to present the process of language mastering as the realization of a living foreign language reality..." [4, p. 38].

The speech culture of foreign students of the preparatory department is endowed with a poor, primitive vocabulary. Mastering a foreign language is a complex learning process due to the lack of time. There exist and are offered many methods, modern technologies for learning a foreign language. M. Hotskina, T. Hryshyna, N. Yelukhina, S. Zolotnytska, V. Satinova, L. Sokhan and others addressed the problem of language personality development, peculiarities of oral speech, ability to listen and understand. Thus, as Halyna Tokman notes, understanding the problem of oral speech development "mastering the speech and its mechanisms is directly interrelated with the spiritual formation of an individual, the enrichment of their inner world" [5, p. 219]

The teacher shall create appropriate conditions for the achievement and organic development, effective communication, speech behavior in the society. At the preparatory department for a short period of study (9 months), the attention is mostly and traditionally paid to the study and enrichment of foreign citizens' vocabulary. As L. Matsko notes, "not just the sum of knowledge about the language, but the language itself in its harmonious live sound, lexical and phraseological richness, totality and sophistication of grammatical forms and constructions, stylistic diversity shall prevail in school and higher education" [3, p.6].

Students of the preparatory department master the method of reading gradually at the initial stage of learning, starting with learning the alphabet. Problem of learning the pronunciation of letters, sounds is one of the main problematic issues in the methodology of teaching a foreign language. The purpose of the teacher is the ability to use their knowledge in the communication process creatively. Particular attention to achieving results and success in learning depends on creating special conditions for the ability and development of skills to express their opinions and dialogue.

To deepen students' knowledge is one of the tasks that the teacher shall implement at the general and structural, linguistic and stylistic, and phonetic levels. Phonics as an important aspect of the literary style today, given the narrow existence of the Ukrainian language, is gaining special importance. The main problem, in which foreigners are immersed, is phonic deafness. For foreigners, the need for communication seems to be one of the main ones.

To achieve the result, a teacher shall use various forms of classes (lesson-dispute, lesson-conversation, lesson-dialogue). For example, "**lesson-dialogue**" is a form of the lesson, which involves listening to audio recordings with the samples of dialogues.

Task 1.

- a) Make and act out a dialogue with a friend in the classroom (5-7 lines) on one of the following topics:
– "Meeting with a teacher"

- “Meeting with a friend”
- “At the station”
- “At the theater”
- “Thank for the help”
- “At the chemist’s”
- “At the store”
- “At the library”

b) Make a dialogue on the topic:

- “Summer holidays”
- “Favorite animal”
- “My hobby”
- “Sport”
- “Congratulation on a birthday”

For communication we recommend to use words of politeness and greetings:

“Good morning! Good afternoon! Hello! Bless you! Excuse me! Glad to see you! Haven’t seen you for ages! See you! Good evening! How are you? Have a good day! Bye-bye! You are welcome! Good luck! I’m sorry! Thanks!”

Lesson-conversation (*heuristic: reflections, conversations, exchange of thoughts*)

The interaction of a teacher and a student, which encourages the solution of problems, questions, encourages dialogue and search.

It is known that the main types of speech activity include: listening, reading, speaking, writing, **oral speaking** (speak, listen – perceive), **writing** (write and read).

Task 2.

Identify what types of speech activity the following actions include:

- when sending an SMS;
- play basketball, football, volleyball;
- watching a movie;
- you are at the theater;
- use a mobile phone;
- find information on the Internet.

With foreign students, this type of work has a systematic approach and nature, above all it is a receptive, educational, debatable, emotional kind of challenge, motivating to express their opinions. In the classroom, the teacher often introduces and suggests various situations, changing the structure of the class for self-development of speech situations, when a student acts as a teacher in the game form, such classes are always perceived with interest, because everyone has creative abilities, speech expression, their attitude to speaking. Oral speech seems more arbitrary, loose, direct, conveys the specifics, timbre of a speaker’s voice, is characterized by the following structural and grammatical features: short incomplete sentences, ellipses, inversions, exclamations, violations of literary language... Due to technical means it can be stored and recorded synchronously [2, p. 517].

Extracurricular time is also a necessary condition for independent work to learn a foreign language. When consulting with foreign listeners, we come across striking and seemingly unacceptable examples of cacophony. The adverse influence of mass culture, “pop”, TV and film production of not the best artistic level affects the personal approach to learning and perception of acquired knowledge. Therefore, the teacher has to overcome the atmosphere of prejudice against real artistic phenomena, as well as the inevitability of humanities education and mastering the profession of theoretical and literary knowledge.

This introduces and dictates the main *methods of presenting the material* (language material with examples and necessary schemes when considering the most complex concepts, provisions, their interpretations, content parameters, etc.), *independent homework* and *classroom activities* (preliminary presentation of topics, literature for processing followed by a survey, a discussion, an assessment of the acquired knowledge).

The fact that students of the preparatory department are preparing to enter higher education determines a special type of classes, where multimedia material is necessarily accompanied by analysis of text writing, including their own (reviews, feedback, reports), which allows to test knowledge and prepare information by ear, having specific and direct application in the further polishing of their skill.

After all, own approach, logical practice contributes to deeper mastery of theoretical, linguistic and written material. This concept of presenting the material forms the basis of the learning process and the final control of knowledge.

Forms of current control are carried out by the teacher to motivate, test knowledge with the need for a high result of adjustment:

- speech with an abstract at a seminar;
- additions at the seminar;
- tests on the studied topics;
- speech when discussing independent homework;
- final testing according to the tests of complex control work.

The ability to communicate effectively and present complex information about modern concepts in linguistics and literature in a concise form orally and in writing, using information and communication technologies and appropriate terminology, the application of various theoretical concepts of grammatical meaning to analyze the actual material of the studied language shall work together.

Constant processing of the material and research results, search for new information about language and speech phenomena, processes in the field of philology shall be carried out to understand the information successfully in terms of professional teaching.

To apply the transfer of knowledge of text, graphics, audio, search video information. At the preparatory department, foreign students receive knowledge in country study, mathematics, physics, chemistry, biology, computer science – these subjects are in agreement with each other, where the teacher's speech is of different styles. Therefore, systematization, integration, synchronization of work programs, interdisciplinary tasks, interdisciplinary connection in training help to prepare for the communication process most effectively.

Mutual attendance of classes by teachers of departments contributes to effective work with the improvement of acquired language knowledge, especially development of speech, and creation of various speech situations in the classroom is discussed in advance and agreed with subject teachers to facilitate information exchange and feedback.

Involving students in art is spiritually necessary for the educational process (music, literature, painting, theater, cinema), it makes possible, realizes the creative potential of an individual, forms worldviews. For foreign students, it is effective to use online dialogue: chat, forum, communication via email, Skype, Messenger, Facebook, which develops skills of independent thinking, decision-making, highlighting the most important ideas, the ability to take into account cognitive abilities, develop tasks and tests to check knowledge and skills of students, conduct the pedagogical observation. The discipline that studies the production, transmission, perception of messages, any information in various means of communication: in periodicals and non-periodicals, on the radio, on television, via

a computer network is called communication studios [2, p. 512]. J. Andersen argues about the fragmentary nature of communicative studies in the paper "Theory of Communications: Epistemological Foundations" (1996). Artistic vision, uniqueness of creative individuals, textual realization gives impetus to interpenetration of national and universal in the creation and perception of a new artistic quality.

Teaching at a higher education institution requires continuous professional development. The correctness of methods, techniques, teaching aids is always taken into account with the choice of the lesson topic, its goals, the possibilities of foreign students, the educational and material base. In their article "The system of training foreign students at the faculty of pre-university education" [1], V.M. Molofeev, E.V. Kishkevich note that the introduction of innovative strategies in the educational process in the organization of scientific, methodological and educational work, the use of modern active teaching methods forms interest, assists in socio-cultural adaptation, creates a warm atmosphere of cooperation in the student body [1; 9].

Personal qualities of the teacher, their attitude and sensitivity to another person, humanity, optimism, justice, emotional state play an important role. When teaching foreign students, a sense of proportion, flexibility, the inadmissibility of extreme situations, consistency, and exactingness shall always be manifested. The effectiveness of the pedagogical process depends directly on the correct organization of the teacher's work, their ability to unite and group the body. The teacher's activity is related to his/her speech culture. The most direct way of influencing foreign students is the language. The teacher's speech culture, namely consistency, meaningfulness, clarity, accuracy, simplicity, brightness, correct pronunciation, phonetic expressiveness, intonation, clear diction, voice, tone remain the most important indicators.

Self-analysis of a lesson is a scheme of structure, organization, content, conduct, determination of the level of knowledge, students' skills and abilities, taking into account the degree of preparation, the specifics of the academic subject, as a result of the teacher's activities.

Thus, students improve their skills and abilities in solving problem situations, creating their own model of communication, analyze independently, compare, evaluate, find the necessary sources, make a plan, it

stimulates their interest, deep language learning. Each student processes these elements in their own way correcting, placing their own accents, trying to express themselves as a unique person.

REFERENCES

1. Actual problems of the content and technology of renewal of pre-university education [Electr. resource]: a collection of articles. Edition 2/editorial board: V.M. Molofeev (editor-in-chief) [and others]. Minsk: BSU, 2011. URL: <http://www.elib.bsu.by> (організація)
2. Literary Encyclopedia: In two volumes. Vol.1. / Author. Yu.I. Kovaliv. K.: PC "Akademiia", 2007. 608 p.
3. Matsko L.I. We will have what we will do. Dyvoslovo. 2001. No. 9. P. 2–6
4. Passov E. Communicative method of teaching foreign language speaking. Manual for teachers of foreign languages. Moscow : Prosveshchenie, 1985, P. 36–41.
5. Tokman H. Methods of teaching Ukrainian literature in high school: a textbook. K.: PC "Akademiia", 2013. 312 p.

Т. А. Белоброва. Електронні засоби в процесі викладання української мови як іноземної. – Стаття.

Анотація. У статті акцентується увага на організаційних та методичних підходах щодо використання електронних засобів у підготовці студентів-іноземців, оволодінні майбутніми фахівцями елементами інноваційних технологій навчання та здатністю впроваджувати їх у навчально-виховний процес, удосконаленні вмінь та здібностей у розв'язанні проблемних ситуацій.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, самостійна домашня робота, медіа-презентація, медіатека, комп'ютерна презентація, інтерпретація.

Т. А. Белоброва. Электронные способы в процессе преподавания украинского языка как иностранного. –

Статья.

Аннотация. В статье акцентируется внимание на организационных и методических подходах к использованию электронных способов в подготовке студентов иностранцев; овладении будущими специалистами элементами инновационных технологий и способностями внедрять их в учебно-воспитательный процесс; усовершенствовании умений и способностей в раскрытии проблемных ситуаций

Ключевые слова: информационно-коммуникативные технологии, самостоятельная домашняя работа, медиа-презентация, медиатека, компьютерная презентация, интерпретация.

УДК 37.016:78:94(477.42+477.82)«18/19»

Н. М. Бовсунівська

доцент кафедри мистецької освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

П. А. Довгий

магістрант спеціальності «Середня освіта (музичне мистецтво)»
кафедри мистецької освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ НАДБАНЬ МИТЦІВ ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНИ ХІХ-ХХ СТ. НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ОНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті аналізуються основні напрями педагогічної діяльності викладачів музики навчальних закладів та творчих формацій регіону Волинь-Житомирщина в конкретний період.

Ключові слова: мистецтво, музична освіта, культура, навчальний заклад, учитель.

*«...При майстрах ялось легше.
Вони – як Атланти.
Держать небо на плечах. Тому і є висота».
Ліна Костенко*

Для сучасної української освіти, яка перебуває в процесі стрімкого реформування і розвитку, актуальною та пріоритетною є потреба в якісно новому типі вчителя, зокрема, музичного мистецтва. Цікаво, що про цей процес змін ще в ХІХ писали так: «Треба вже уяснити, що вчитель – то не піп із кадилом, який тільки те й робить, що ходить взад-вперед перед парафіянами або читає проповіді з амвону» [9, с. 111].

Наш соціум нарешті зрозумів, що «вузьконаправлений» викладач занадто дорого коштує сучасній освіті. Незважаючи на високі досягнення в освіті, музичне мистецтво досить довго було мов би пасербицею серед тих наук, які апіорі вважалися «корисними». Проте історія пам'ятає, що музика була серед «septim artes liberalis» – семи наук, які забезпечували зміст освіти в навчальних закладах минулого. І тут постає питання: чому музика на довгі сторіччя опинилася в сутінках історії, а досвід видатних митців, педагогів якщо й був представлений, то його діставали зі скрині освіти, щоб захистити чергову дисертацію? Звичайно, цьому є пояснення, бо в сучасній Україні широко вивчають досвід тих, кому в імперсько-радянському пантеоні місця не знайшлося. Успішність розв'язання проблеми освіти та виховання компетентного викладача нерозривно пов'язана з пошуками, аналізом і засвоєнням досвіду митців минулого. Так, аналізу потребують надбання викладачів музики, які працювали в навчальних закладах на території Волині-Житомирщини у ХІХ–ХХ ст. Ця земля в усі часи мала складну історію: її «ділили» між собою Річ Посполита, Польща, Російська імперія. Кожна з держав мала свої замисли щодо українських територій. Ці перетворення стосувалися й музичної освіти. Мистецький процес у навчальних закладах цього складного в усіх сенсах геополітичного регіону вивчали краєзнавці (Л. Куликівська, Г. Мокрицький, В. Надводнюк), історики (О. Буравський, В. Лакизюк), мистецтвознавці та фольклористи (М. Гайдай, А. Кравченко, К. Шамаєва, І. Шестак, Л. Шестак). Метою статті є спроба осмислення основних напрямів праці музикантів періоду ХІХ–ХХ ст.

Волинські землі стали батьківщиною сім'ї музикантів Добжиньських. Юзеф-Ігнацій Добжиньський (1807–1867) був відомим композитором, диригентом, педагогом. Його батько студіював науку у Відні, досить довго був диригентом придворного оркестру графа Ілінського в Романові, вчителем музики в Подільській гімназії у Вінниці. Мати була донькою капельмейстера рогового оркестру при царському дворі в Петербурзі. Заняття музикою Юзеф-Ігнацій розпочав під орудою батька. Далі було навчання в класі знаменитого Йозефа Ельснера. Останній у своїх рапортах-характеристиках називав Добжиньського «zdolność niepospolita» («неабияк здібним»). Незважаючи на значний багаж творів (полонези, симфонії, камерні та вокальні твори), надзвичайно цінним є його праця «Школа гри на фортепіано». Сучасник так описував зовнішність митця: «<...> середнього зросту, миле гарне лице, відкрита душа, яку зберіг до скону. Очі чорні, повні життя. Коли розмовляв із натхненням – палали мов брильянти. Веселий, цілковито відданий своїй музиці, в розмові живий і поривчастий» [13, с. 325]. Неодмінно слід зауважити, що поляк із волинським корінням Добжиньський любив свою прабатьківщину і намагався у своїй творчості використовувати мотиви, зміст або жанри національного мистецтва. Але саме життя зіграло з митцем злий жарг. Прекрасний композитор-симфоніст, автор інструментальних творів не мав особливого успіху на оперних теренах. Його опера «Флібустьєри», написана в 1838 р., витримала декілька великих вистав у різних театрах, але великої популярності не здобула. Коли нарешті відбулася велика повноцінна постановка (1863 р.!), то виявилось, що опера, створена в італійській манері, жодним чином не відповідає викликам часу (нагадаємо, що в Польщі на той час відбулися народні Листопадове та Січневе повстання). А на європейській сцені засяяла яскрава зірка Станіслава Монюшка. Відомо, що в ті часи фах музиканта почасти не передбачав фантастичних заробітків від композиторської праці, тому Ігнацій-Фелікс Добжиньський досить успішно працював на педагогічній ниві. Так, у 1841–1843 рр. музикант викладав музику в Александрівському інституті благородних дівчат. Саме досвід викладання в цьому закладі дав можливість остаточно скомпонувати його працю «Школа гри на фортепіано». Цей збірник, однак, не поліпшив скрутного матеріального становища митця. Як не додало грошей і призначення Добжиньського директором Варшавської опери. Інтриги заздрісників та саботаж змусили музиканта знову зайнятися облаштуванням приватних концертів. Усе життя музиканта пройшло між намаганням стати відомим композитором і «зароблянням» грошей як педагог. Сучасники констатують, що педагогом він був набагато кращим, ніж композитором: «Як композитор, Добжиньський був надзвичайно плідним,

але не дуже оригінальним творцем. Він писав правильно, відчувалася техніка досвід та знання. Він мав незаперечне відчуття побудови музичної форми, але бракувало йому більше винахідливості. Він був типовим епігоном класиків, одним із тих, хто намагався наслідувати романтиків, але це було поверхово та неефективно. Вдаючись до народної пісні як музичного матеріалу, він не міг досягнути суті її краси, а використав її не дуже цікаво і механічно» [Ibidem, s. 334]. Нинішні дослідники творчості педагога і композитора тільки почали вивчати багаті надбання педагога.

Житомир був рідним для Владислава Заремби та його сина Сигізмунда. Останній музичну освіту студіював приватно під час навчання на юридичному факультеті Київського університету, беручи приватні уроки у видатних майстрів Андрія Казбирюка (теорія) і Владислава Алоїза (інструмент). Закономірно, що талановитий і завзятий митець опинився в полі зору дирекції Імператорського російського музичного товариства, яка запропонувала йому стати директором Воронежського відділення [4].

Із Житомира пішла слава педагога, піаніста Йозефа Витвицького. Нащадок шляхетського роду освіту отримувал при монастирі кармелітів у Бердичеві, більше ніж чверть століття працював учителем музики в Київському інституті шляхетних дівчат (на той час – привілейованому навчальному закладі). Серед його творів – композиції на основі польських та українських народних пісень, що ввійшли до програм курсів з історії української музики у спеціалізованих навчальних закладах України (цикл варіацій для фортепіано на тему української народної пісні «Українка» а також «Коломийка. Парафраз» на тему українського народного танцю) [1].

Великої слави ще за життя зажив учений, педагог, літературний критик, музикант Юзеф-Ігнацій Крашевський. Він двічі був Головою попечительського комітету І чоловічої гімназії в Житомирі, збирав відомості про історичні пам'ятки міста, був художнім директором місцевого театру. Значним авторитетом він користувався як просвітник: житомиряни довго пам'ятали його музичні імпрези, на яких виступали молоді та уславлені митці (скрипаль Аполінарій Контський, піаніст Юзеф Венявський). На цих концертах слухачі знайомилися з кращими новинками європейської музики. Звичайно, любов і смак до мистецтва митець прививав і вихованцям гімназії. Також до видатних можемо зарахувати його теоретико-педагогічну працю «Литва. Давня історія, традиції, мова, віра, звичаї, пісні» як своєрідну концепцію зв'язку народного та професійного мистецтва.

Юліуш Зарембський, якого Ференц Ліст уважав єдиним справжнім учнем, також народився в Житомирі. Проте цікавою є особистість його педагога з фортепіано Люції Руцинської. Залишається таємницею, де і як вона отримала музичну освіту. Такими ж уривчастими є біографічні дані. Відомо, що походила з дворянського роду Міллерів, упорядкувала збірник творів польських композиторів (чим привернула до себе велику увагу як польських революціонерів, так і царської охоранки). Була одружена з активним учасником повстання 1832 р. Юстином Руцинським [2]. Не дотримавшись суворих рамок наукової статті, зауважимо, що (згідно з усними даних) пані Руцинська намагалася викупити із заслання свого чоловіка, але безуспішно (він пробув в імперських кайданах чверть століття).

На одному з кладовищ Житомира на великому камені є епітафія «...Żył dla innych, nie myślał o sobie» («Жив для інших, не дбав про себе»). Саме в Житомирі знайшов останній спочинок видатний чеський музикант, педагог і композитор, скрипаль-віртуоз Ернст Несвадба. Відомо, що в столицю Волинської губернії він приїхав після відміни кріпосного права. Згодом очолив місцеве музичне товариство, яке успішно функціонувало декілька років, навчав молодих музикантів і організовував імпрези. Митець також був учителем знаменитого піаніста Юліуша Зарембського (теоретичні класи і композиція), М. Черняхівського (член квартету М. Сікарда), П. Пастернакова [12].

Добру пам'ять залишив видатний педагог Олександр Ружицький. Що цікаво: усі відомості про викладача стосуються або його педагогічної творчості (а на його рахунок значний доробок технічних вправ та етюдів, також він плекав майбутніх геніїв української музики Бориса Лятошинського, Михайла Скорумського. У класах Ружицького викладали Теофіл Ріхтер, віолончеліст і математик Василь Коломойцев), або ж фактів його громадської діяльності. За його фінансової підтримки в Житомирі споруджено пам'ятку архітектури обласного значення – будинок Товариства взаємного кредиту.

Разом із паном Ружицьким згадуємо ще одного педагога-музиканта видатного рівня – Теофіла Ріхтера. Батько всесвітньовідомого піаніста викладав у цьому навчальному закладі. Звичайно, така потужна мистецька одиниця (музичні класи) займалася просвітництвом та естетичним розвитком. Маргарита Едуардівна Круковська-Рунська, один із нащадків сімейства Ріхтерів, писала: «<...> крім навчання, викладачі давали ще й концерти. Величезним успіхом користувався мій дядя Тео, молодший брат мого батька. Це був Теофіл Данилович Ріхтер. Яскрава постать, талановитий музикант, якого запрошував до себе на роботу сам ректор Петербурзької консерваторії О.К. Глазунов. Хоч на заваді стала Перша світова війна,

однак Теофіл Ріхтер не потрапив до Петрограда, тому Святослав Ріхтер народився в Житомирі. Пізніше батько Святослава переїхав до Одеси й у перші дні Великої Вітчизняної війни був підступно знищений НКВД, тому що був «німецьким шпигуном» [6]. Залишилося додати, що Людомир, син Олександра Ружицького, теж став видатним польським музикантом.

З іменем Михайла Гайдає пов'язаний культурний розквіт Житомира (і Волині загалом) в першій половині ХХ ст. Маючи неабиякі здібності до малювання і музики, він учився одночасно в художній школі М. Мурашка і хоровій капелі Я. Калішевського. Його музичний талант оцінив П.І. Чайковський, часто слухаючи цей знаменитий хор у Києві та на Полтавщині. А другому тенору з абсолютним відчуттям ритму і слухом подарував золоту монету (під час Голодомору вона врятувала сімейство Гайдаїв) [3]. На роботу в Житомир Гайдає прибув у 1898 р. Тут його педагогічна праця розпочалася з керівництва хором дитячого будинку, а згодом він викладав спів у І чоловічій гімназії, Маріїнській жіночій гімназії, Волинській духовній семінарії, комерційній та землемірній школах. Водночас виконував обов'язки регента Архієрейського хору духовної семінарії і диригента світського хору «Просвіта» Волинської губернії. Саме в цей період з'являються його перші гармонізації церковних та світських мелодій (які отримали високу оцінку М. Лисенка та М. Леонтовича), а також митець розпочинає писати історію старовинної української музики. Маршрути його фольклорних експедицій також вражають, розтягуючись від приміських сіл біля Києва до найбільш глухих куточків Овруччини. Михайло Петрович став піонером у вивченні фольклору етносів, що мешкали на території України, записував робітничі і шахтарські пісні. Моральні якості цього сподвижника педагогіки та музики найкраще виявилися в останні роки життя: небагато хто в самий розгул радянщини (50-ті роки) ризикнув би очолити митрополичий хор у Києві. Ця обставина дуже драгувала партійне керівництво держави, тому відповідні «органи» неодноразово виказували роздратування народній артистці СРСР Зої Гайдає щодо «церковної діяльності батька і занадто часте відвідування Володимирського собору» [Ibidem].

На початку ХХ ст. (1905 р.) в Житомирі розпочали свою роботу Музичні класи, згодом реорганізовані в Музичне училище. Першим його директором був Леонід Местечкін – випускник Петербурзької консерваторії з дипломом «вільного художника». Основними рисами його педагогічної діяльності були висока культура, освіта, майстерність, інтелігентність. До складу викладачів Музичних класів також увійшли Едуард Валека та Владислав Скленичка. Обидва були випускниками Празької консерваторії. Про пана Валека писали: «<...> протягом 1904–1910 років <...> був одним із головних героїв місцевого музичного життя (композитор (його твори йшли у Празькому та інших чеських театрах), диригент, органіст, музичний критик (публікувався у житомирських газетах)). Матеріал про «енергійного працівника і надійного диригента» вміщено в «Русской музыкальной газете» [10, с. 142]. До когорти музикантів пізніше додасться Віктор Мареш, який більше 30-ти років працюватиме в музичному училищі. Слід зауважити, що аналіз відповідної літератури про історію волинського чеського етносу дозволив зробити висновок, що майже кожен чех був або організатором оркестру, або артистом оркестру. Таку традицію чеське населення Волині продовжувало досить довго, адже, наприклад, у середині ХХ ст. в селі Мала Зубівщина на Коростенщині великої популярності набув духовий оркестр, який організував А.В. Черни. Із часом його реорганізовано в симфонічний [11].

Також необхідно зауважити, що на початку минулого століття культурну ауру Житомира збагатили діяльність Михайла Скорульського та Віктора Косенка. Михайло Скорульський, випускник Музичних класів та Петербурзької консерваторії, після навчання повернувся в рідне місто і поринув у вир його культурного життя, разом із дружиною організувавши музично-вокальну студію, у якій викладалися теоретичні дисципліни, гра на фортепіано, спів, композиція. Про рівень закладу свідчить екзаменаційно-концертний репертуар учнів: виконувалися окремі дії з опер Петра Чайковського, Миколи Римського-Корсакова, Олександра Даргомижського, Антона Рубінштейна. За оркестровим пультом стояв сам Скорульський. Він же організував значну кількість музичних заходів у місті, виступав як диригент, піаніст, представляв публіці власні твори.

Віктор Косенко житомирянином став мимоволі, адже після перевороту 1917 р. місто стало його «рятівником». Інтелігентний митець із радістю подарував своє мистецтво місцевій публіці: брав участь у концертах, представляв власні твори. Дослідники його біографії зауважують, що педагогічну роботу Віктор Степанович не дуже любив, проте все життя працював на викладацькій ниві (у Житомирській музичній школі, музичному училищі, яке зараз удостоєно його імені) [7].

Ще належить вивчити особистість і творчий внесок в українську культуру прекрасного педагога і композитора Всеволода Задерацького. Його учнями в училищі були видатні митці Вадим Гнедаш,

Ірина Іванова, Кіра Шамаєва. За їхніми спогадами, він був вдумливий і вимогливий викладач, який однаково професійно допомагав робити симфонізації та аналіз музичних творів, грав у ансамблі зі студентами найкращі зразки класики [10].

Про перекладача, громадського діяча, мистецтвознавця, фольклориста, музиканта і педагога Миколу Хомичевського писали і досі пишуть дослідники в різних галузях мистецтва та освіти. «Людина з іменем Дніпра» – так називали його Дмитро Павличко та Дмитро Чередниченко. Борис Тен (старовинний топонім Дніпра) – саме так звучить творчий псевдонім митця. Доля вилила на цю людину цілу пригорщу трагедій: заслання, заборону радянської влади мешкати в Житомирі (батько одного з авторів мав честь вчитися у Миколи Васильовича і розповідав, що досить часто серед ночі той приходив «у гості», попри заборону мешкати разом із родиною. До того ж він приходив через вікно в темному садку задля безпеки рідних. Пізніше, коли вже було отримано дозвіл на мешкання в місті, дружина боялася відпускати чоловіка на вулицю: «Нара боялася випустити чоловіка в місто чи взагалі відрядити в магазин купити харчів, бо він, вийшовши за ворота, мандрував всіма книгарнями міста, надовго лишався в букіністів, читаючи там усі раритети, котрі з'явилися за час його відсутності. Не пропускав також новинок художньої літератури. Народознавство, історія, довідкові видання, словники – усе це також опинялося на стелажах у домі Хомичевських. Таких книгозалежних людей, як він, треба шукати й шукати. Це «білі ворони» в час безнадійного інтелектуального лінивства й пихатої зарозумілості недоуків» [8]). Удівець Хомичевський залишив добру пам'ять і чимало загадок про Бориса Тена. У збірнику «Мартирологія Українських Церков» сказано, що М. Хомичевський «...покарання відбував у концтаборі біля Владивостока та у багатьох інших, з ув'язнення не повернувся» [5, с. 95]. Бориса Тена майже всі джерела згадують як поета, викладача, прекрасного хормейстера, який працював у хорі Михайла Гайдая. Також він викладав у місцевому училищі культури та музичному училищі, був директором і завітом театру, створював обробки народних пісень. Був чудовим викладачем хорового диригування. Учні із захватом слухали лекції з історії античного мистецтва. Його методичний посібник «Порадник для керівників самодіяльного хору» широко використовують досі. Додамо, що саме йому належить ідея створення при філармонії знаменитого ансамблю «Льонок», який згодом підніме на видатний рівень Анатолій Авдієвський.

Порівняно невеликі рамки наукової роботи не дозволяють уповні представити всі надбання, які зробили митці-педагоги минулого. Більшість із них розуміли основне завдання викладача музики – виховання освіченої, інтелігентної й культурної людини.

Педагоги-митці нашого краю ХІХ–ХХ ст. працювали в багатьох напрямках творення особистості, як-от просвітництво, композиторська діяльність, літературно-мистецька спадщина. Зараз виник певний масив методичних праць, у яких представлено новітні розробки роботи викладача-музиканта. Та чи знаємо ми напрацювання і зміст спадщини минулих поколінь, діяльність яких стала запорукою розвитку української музичної освіти, культури? Може, «збирати мудрість із планет», як закликала ООН, поки не знаємо власної історії, дещо зарано?

ЛІТЕРАТУРА

1. Буравський О.А. Поляки Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : монографія. Житомир, 2004. 168 с.
2. Видатні люди. Видатні люди України та світу, біографії цікавих особистостей. Вебсайт. Люція Руцінська. URL (за вимогою правовласника): <http://famous-people.pp.ua/URL> параграф: https://www.famous-people.pp.ua/2012/04/blog-post_60.html (дата звернення 04.10.2021)
3. Гайдай Михайло. Народознавча спадщина Михайла Гайдая. URL: <https://web.archive.org/web/20171216000119/http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2003/N4/Art1.html> (дата звернення 11.10.2021)
4. Кравченко А. Музична діяльність представників польської громади Житомира в середині ХІХ – на початку ХХ століття. *Студії мистецтвознавчі*. 2015. Число 3(51). С. 96–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/StudM_2015_3_14 (дата звернення 04.10.2021)
5. Куликівська Л.М. Хомичевський – діяч української автокефальної православної церкви. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 1997. Вип. 1. С. 95–99.
6. Мокрицький Г. Історія будинку: від товариства взаємного кредиту до міської ради. Майдан Рад, 4 // Житомирська міська рада. Офіційний вебсайт. URL: <http://old.zt-rada.gov.ua/pages/p123> (дата звернення 06.10.2021)
7. Павловська-Єжова Т.А., Сокальська В.Ф. Актуальність педагогічних принципів В.С. Косенка в сучасній музичній освіті. *Альманах науки*. 2019. № 3 (24). С. 24–28. URL: [http://almanah.ltd.ua/save/2019/3%20\(24\)/6.pdf](http://almanah.ltd.ua/save/2019/3%20(24)/6.pdf) (дата звернення 04.10.2021)
8. Слово «Просвіти». Людина, що звучала як Дніпро. Борис Тен. 04.07.2019. URL: <http://slovoprosvity.org/2019/07/04/lyudyna-scho-zvuchala-yak-dnipro-2/>

9. Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. Т. 7. Волинські образки. Школа. Київ, 1976 р. С. 126–132.
10. Шамаєва К.І. Золоті сторінки історії. *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*. 2015. № 4 (29). С. 140–146.
11. Шестак Л., Шестак І. Про чеське поселення на Житомирщині «Мала Зубівщина». *Чехи на Волині: історія та сучасність*: зб. наук. пр. / за ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. Житомир, 2014. С. 8–20.
12. Щепакін В. Несвадба Ернст. *Українська музична енциклопедія*. Т. 4 / Гол. редкол. Г. Скрипник. Київ, 2016. С. 232. URL: <https://musicinukrainian.files.wordpress.com/2020/11/d0a3d0bad180d0b0d197d0bdd181d18cd0bad0b0-d0bcd183d0b7d0b8d187d0bdd0b0-d0b5d0bdd186d0b8d0bad0bbd0bed0bfd0b5d0b4d196d18fd0a2d0bed0bc-4.pdf> (дата звернення 11.10.2021)
13. Gawroński Ludwik. Ignacy Feliks Dobrzyński – muzyk z Wołynia. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. № 15/1 (27) [2]. S. 325–335.

Н. Н. Бовсуновская, П. А. Довгий. Актуальность педагогических достижений музыкантов Воыни-Житомирщины на современном этапе обновления музыкального образования. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются основные направления педагогической деятельности преподавателей музыки учебных заведений и творческих формаций Воынь-Житомирщины в конкретно определенный период.

Ключевые слова: искусство, музыкальное образование, культура, учебное заведение, учитель.

N. Bovsunivska, P. Dovhyi. The relevance of the teaching achievements of the artists of Volyn-Zhytomyr region XIX–XX century at a modern stage of renewal education. – Article.

Summary. The article analyzes the main directions of the pedagogical activity of music teachers of educational institutions and creative formations of the Volyn-Zhytomyr region in a strictly defined period.

Key words: art, music education, culture, educational institution, teacher.

УДК 342.722.3: 331.5.024.5

Ю. В. Борисова

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

П. С. Біда

студентка

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано проблему дискримінації людей похилого віку в соціально-правовому аспекті, виділено її складники й чинники, інтерпретовано зміст ключових понять. Розглянуто форми ейджизму, як-от едалтоцентризм, едалтизм, джейнізм. Визначено особливості антидискримінаційних норм вітчизняного і зарубіжного законодавства. Акцентовано увагу на передумовах дискримінації осіб літнього віку у сфері трудових відносин, на її можливих виявах. Підкреслена необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правового поля антидискримінаційної політики як основи забезпечення права людини на рівне ставлення.

Ключові слова: дискримінація, люди похилого віку, ейджизм, пенсійний вік, трудові відносини, антидискримінаційне законодавство.

Сучасний етап розвитку українського суспільства відзначений подальшим зростанням уваги до питань рівного ставлення до представників різних вікових груп. Незважаючи на суттєві здобутки в справі подолання дискримінації за ознакою віку в різних сферах суспільного життя, це питання не втрачає своєї актуальності. Вітчизняні соціологічні опитування вказують на те, що 39,7% громадян зазнають вікової

дискримінації, із них 45,9% – люди віком понад 55 років. Слід зазначити, що чоловіки страждають від упереджень, пов'язаних із віком, нарівні із жінками (39,9% та 39,4% відповідно) [8].

Мета статті – здійснити аналіз соціально-правового аспекту проблеми дискримінації літніх людей у сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти проблеми вікової дискримінації та геронтологічного ейджизму перебувають у центрі уваги таких науковців, як О. Березіна, Т. Городова, Л. Колпіна, Л. Магдисюк, О. Тищенко у своїх публікаціях висвітлює питання соціально-правового становища громадян похилого віку в Україні. Питанням вікової дискримінації у сфері праці присвячено увагу в роботах І. Лагутіної, Д. Солдаткіна та інших. Л. Міщиха аналізує ейджизм крізь призму суспільних стереотипів щодо людей старшого віку. Серед сучасних зарубіжних учених, науковий пошук яких спрямований на проблему дискримінації літніх людей, є Н. Батлер, О. Бреттл, Т. Нельсон, Дж. Макнікол та інші.

Виклад основного матеріалу. У статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «дискримінація» визначається так: «ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [5].

В Україні питання запобігання віковій дискримінації віддзеркалені в Конституції України, законах України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», «Про зайнятість населення», проекті закону України «Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні» та інших нормативно-правових актах. Кабінетом Міністрів України розроблено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій із питань старіння» до 2022 року з метою подальшого створення сприятливих умов для здорового старіння та активного довголіття, адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розвитку суспільства рівних можливостей для людей різного віку.

Акти антидискримінаційного законодавства низки країн закріплюють вік як самостійний критерій, за яким дії/бездіяння щодо людини можуть за відповідних обставин кваліфікуватися як дискримінація. Прикладами є закон Норвегії про рівність та заборону дискримінації (Закон про рівність та боротьбу з дискримінацією) [11], закон Великобританії про рівність від 2010 року [10] та інші.

В українському законодавстві, а саме в п. 2 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», вікову ознаку дискримінації виділено як окрему. Стаття 21 Кодексу законів про працю України забороняє дискримінацію у сфері праці за будь-якою ознакою, зокрема за віковою [1].

Дискримінація за віком є одним із виявів і наслідків упереджень і стереотипів, пов'язаних із віком і розповсюджуваних на осіб, що належать до відповідної вікової групи (незалежно від індивідуальних особливостей). Для позначення дискримінації за віковою ознакою Р. Батлером – директором Національного інституту старіння США – запропоновано поняття «ейджизм» (від англ. «age» – вік) [9]. Учений трактує ейджизм як процес систематичної стереотипізації і дискримінації людей за ознакою віку, причому з явним переважанням цінностей молодших вікових груп, відразою до старіння, хвороб, інвалідності, страхом безпорадності, непотрібності й смерті. Ейджизм можна тлумачити і як життєву філософію, що абсолютизує вік і створює нереалістичний і жорстокий культ юності [3, с. 284].

Аналіз наявних дефініцій поняття «ейджизм» дає змогу помітити: категорія «дискримінація» є складником змісту більшості з них, позначаючи форму негативного ставлення до окремих осіб або груп, що виявляється в готовності адекватно сприймати тільки тих людей, які відповідають заздалегідь визначеному віковому критерію. Як і будь-які упередження, вікові стереотипи базуються на надто узагальнювальних і таких, що спотворюють дійсність, образах представників інших (нереферентних) вікових груп. Суть стереотипізації щодо старших вікових категорій полягає в недиференційованості й упередженості суджень щодо їх представників, приписуванні їм суто (переважно) негативних якостей, знеціненні їх ролі в житті суспільства й сім'ї.

Основними формами ейджизму, описаними фахівцями, є едалтоцентризм, тобто неадекватний рівень егоцентризму дорослого населення щодо молодших та старших; едалтизм – негативне ставлення до дітей або молодших за віком із боку дорослих чи людей похилого віку, зокрема членів сім'ї або референтної групи (вчителі, дорослі); джейнізм – дискримінація старших людей порівняно з молодими, яким надається перевага у соціально-професійній та соціально-психологічній сферах. Слід зазначити, що поняття «джейнізм»

(англ. – *jeunism*, фр. *jeune* – «молодий») у понятійному апараті сучасного соціально-гуманітарного знання є порівняно новим, а у вітчизняних дослідженнях антидискримінаційних практик майже не використовується. Однак закордонні автори активно послуговуються цим терміном для позначення надання переваги наймолодшим за віком, зокрема, в галузі праці та зайнятості, а також в інших сферах діяльності.

Джейнізм є наслідком експансії культу молодості і «нульових дефектів», стійкого небажання людини старіти. Розповсюдження цієї тенденції пояснює нинішнє захоплення пластичною хірургією й фізіопроцедурами, що допомагають обмежити інволютивні процеси в організмі, популярність косметичних засобів, які гальмують процеси і вияви старіння. Популярність негативного іміджу старіння віддзеркалюють останні дослідження статистики дискримінації в Європі. У них підкреслюється, що вік є найбільш вагомим фактором дискримінації, що набагато випереджає стать, етнічну або релігійну належність [12].

Основними факторами дискримінації осіб похилого й старечого віку можна вважати:

1. Економічні, засновані на уявленнях людей про справедливий розподіл соціальних благ, в т.ч. соціальних виплат, пільг, привілеїв. Так, люди пенсійного віку вважають себе дискримінованими через наднизький розмір пенсії, а платники податків стверджують, що дискриміновані саме вони (через високі відрахування до Пенсійного фонду).

2. Аксіологічні, пов'язані з визначенням молоді як інвестиції в майбутнє, а літніх людей – як суспільного тягара. Ця позиція суттєво відрізняється від ставлення до літніх людей як до більш мудрих і досвідчених, характерного для арабського й азійського світу. Стереотипне сприйняття людей похилого віку як німецьких, таких, що потребують стороннього догляду і додаткових витрат, пов'язане в Україні з раннім старінням взагалі і з високим рівнем захворюваності представників старших вікових груп зокрема.

3. Медійні (з акцентом на фізичній привабливості і сексуальності як атрибутах молодих осіб). Рекламні ролики, окрім тих, що просувають специфічні лікарські засоби, містять образи й зображення сильного, молодого тіла, процедури для відновлення і продовження молодості (пластична хірургія, косметологія тощо). Медійний простір організовано відповідно до теорії «релевантних аудиторій», до яких належить населення від 14 до 49 років [6].

Учені Т. Городова та Л. Колпіна доповнюють спектр факторів, що призводять до дискримінаційного ставлення щодо літніх людей, як-от:

- зниження статусу літніх людей;
- неготовність сучасної політичної системи до феномену старіння суспільства, утилітарний підхід до оцінки старості з точки зору економічного потенціалу;
- геронтофобія (виражається в страху перед старістю і взаємодією з іншими, що пов'язано з дискримінаційним ставленням до літніх людей у суспільстві);
- негативний досвід спілкування з людьми похилого віку й особливості індивідуальної соціалізації суб'єкта вікової дискримінації;
- медикалізація процесу старіння (пов'язана з природними процесами старіння, зниженням різних функцій організму й особистості літньої людини, які спричиняють ізоляцію і самоізоляцію) [2].

У науковій літературі виділяють два складники ейджизму: інституційний (юридично закріплена, формалізована дискримінація щодо людей певної вікової групи) і внутрішній (емоційні дії стосовно людей певного віку, що виражаються в зневазі, насильстві, образах, приниженні тощо). Наведені складники тісно пов'язані (втрата роботи літньою людиною, перехід на невелику пенсію позбавляє її звичного способу життя, звуження спектра виконуваних соціальних ролей). У процесі скорочення кількості працівників, як правило, першими страждають люди похилого віку. Водночас зростає ризик бідності і пов'язаного з нею зневажливого ставлення з боку оточення. Негативізм молоді й людей середнього віку щодо літніх осіб також часто пов'язаний із нездатністю людей третього віку оволодіти новітніми технологіями, інноваційними методами виробництва тощо [6].

Вікова дискримінація у сфері праці в сучасний період набула настільки широкого поширення, що за масштабами близька до гендерної нерівності. Виникнення ейджизму в соціально-трудових відносинах пов'язано зі сформованим негативним стереотипним образом літньої людини, з нетерпимим ставленням до таких співробітників, а також із небажанням керівників адаптуватися до неминучих вікових змін у колективі. Недооцінювання державою та іншими суб'єктами соціального партнерства ролі трудового потенціалу літніх людей виявляється в ігноруванні інтересів і проблем таких працівників під час формування політики на ринку праці. Так, наприклад, 50,5% роботодавців не готові прийняти на роботу кандидата старше 60 років, навіть якщо його кваліфікація їх влаштує; 74,1% роботодавців не готові інвестувати в навчання працівника старше 60 років [4].

Труднощі в працевлаштуванні літніх людей викликані низкою причин, які часто не пов'язані з діловими якостями потенційного працівника. Негативний вплив справляють наявні в суспільстві упередження щодо цієї категорії осіб, їх обмежена працездатність тощо. Під час виконання певних трудових обов'язків у працівників цих вікових категорій можуть виникнути проблеми через відсутність достатніх знань у сфері інформаційних технологій та інших нових сфер застосування праці. Такі особи часто потребують додаткового навчання, підвищення кваліфікації або перепідготовки, що може бути економічно не вигідним для роботодавця.

Ейджизм здійснює шкідливий вплив на здоров'я літніх людей. Дослідження показують, що літні люди з негативним сприйняттям старіння можуть прожити на 7,5 років менше, ніж літні люди з позитивним ставленням до цього невідворотного процесу [7]. На психофізіологічному рівні вікова дискримінація може виступати потужним стресогенним чинником, вплив якого поширюється на різні життєві функції організму, послаблюючи впевненість людини у собі, у своїх можливостях, знижуючи її продуктивність. Негативне ставлення до літніх людей широко поширене в медичних і соціальних установах, де перебувають найбільш вразливі літні люди. Частково ці упередження засновані на спостережуваному зниженні з віком біологічних функцій і обізнаності про такі вікові порушення здоров'я, як деменція, інсульт, хвороба Альцгеймера та інші, що помилково вважаються процесами, пов'язаними з нормальним старінням.

Висновки. Таким чином, вікова дискримінація є однією з найпоширеніших форм соціальної нетерпимості та дискримінації. Вона призводить до зниження соціального статусу представників дискримінованої групи, має серйозні наслідки для фізичного і психічного здоров'я. Геронтологічний ейджизм становить дискримінацію, зневажливе ставлення або практики, які принижують людську гідність, здійснюючись на основі негативних вікових стереотипів щодо людей старших вікових груп. У сучасних умовах подоланню ейджизму заважають: низька орієнтація соціальних інститутів і мікросоціуму на потреби й інтереси, неготовність сучасних політик до феномену старіння суспільства, утилітарний підхід до оцінки старості з точки зору економічного потенціалу, геронтофобія, негативне забарвлення досвіду спілкування з літніми людьми і специфіка індивідуальної соціалізації суб'єктів ейджизму, медикалістський підхід до старості і літніх людей. Зазначене вище викликає необхідність подальшої розробки заходів ефективної соціальної політики, спрямованої на недопущення і скорочення виявів упереджень, пов'язаних із віковим статусом особи, з урахуванням сучасного досвіду діяльності у зазначеній сфері. Визнання величезного внеску людей похилого віку в процес суспільного розвитку має враховуватися в політиці і програмах на всіх рівнях. Потребує подальшого вдосконалення вітчизняна нормативно-правова база в аспекті більш детального регулювання відносин між різними віковими групами в усіх сферах життєдіяльності. Держава повинна проводити правову та просвітницьку політику, спрямовану на підвищення рівня толерантності, поваги, рівного ставлення, що сприятиме не тільки зниженню рівня правопорушень, що пов'язані з ейджизмом, а й викоріненню негативних стереотипів масової свідомості щодо старості і старіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс Законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/stru> (дата звернення: 17.09.2021)
2. Городова Т., Колпина Л. Теоретические основы исследования геронтологического эйджизма. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1. Ч. 1. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18023> (дата звернення: 17.09.2021)
3. Кон И.С. Любовь небесного цвета. Москва : ОЛМА- Пресс, 2001. 384 с.
4. Пенсійна реформа і трудовий ринок: можливості для пенсіонерів. URL: https://24tv.ua/pensiyna_reforma_i_trudoviy_rinok_mozhливosti_dlya_pensioneriv_ (дата звернення: 12.09.2021)
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України № 5207-VI від 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 14.09.2021).
6. Сейко Н. Ейджизм. Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект : колективна монографія / кол. авт., за заг. ред. Н. Сейко; відп. ред. Н. Павлик. Житомир, 2014. С. 161–165.
7. Старение: эйджизм – 2020. URL: <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/ageing-ageism> (дата звернення: 17.09.2021)
8. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/humanrights_research-2018.html. (дата звернення: 17.09.2021)
9. Butler N. R. Ageism: Ageism: A Foreword. *Journal of Social Issues*. 1980. № 36. P.8–11.
10. Equality Act. Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/section/5> (дата звернення: 17.09.2021)

11. Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven). Ministry of Culture. 01.01.2018 LOV-2017-06-16-51 Available at: <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2017-06-16-51> (дата звернення: 20.09.2021)
12. Stéphane Adam, Sven Joubert, Pierre Missotten 2013). L'âgisme et le jeunisme : conséquences trop méconnues par les cliniciens et chercheurs. *Revue de neuropsychologie*.2013. № 1 (Volume 5). pages 4 à 8(дата звернення: 20.09.2021)

Ю. В. Борисова, П. С. Бида. Дискриминация людей пожилого возраста в современном обществе: социально-правовой аспект. – Статья.

Аннотация. В статье проанализирована проблема дискриминации пожилых людей в социально-правовом аспекте: выделены ее составляющие и факторы, интерпретировано содержание ключевых понятий. Рассмотрены формы эйджизма (эдалтоцентризм, эдалтизм, джейнизм). Определены особенности антидискриминационных норм отечественного и зарубежного законодательства. Акцентировано внимание на предпосылках дискриминации в отношении лиц пожилого возраста в сфере трудовых отношений, ее возможных проявлениях. Подчеркнута необходимость дальнейшего совершенствования нормативно-правового поля антидискриминационной политики как основы обеспечения права человека на равное отношение.

Ключевые слова: дискриминация, люди пожилого возраста, эйджизм, пенсионный возраст, трудовые отношения, антидискриминационное законодательство.

Yu. Borysova, P. Bida. Discrimination against older people in modern society: social and legal aspect. – Article.

Summary. The problem of discrimination against the older people in the socio-legal aspect is analyzed: its components and factors are highlighted, the content of key concepts is interpreted. Forms of ageism are considered. Features of anti-discrimination norms of domestic and foreign legislation are determined. Emphasis is placed on the preconditions of discrimination against the elderly in labor relations field. The need to further improvement the legal framework of anti-discrimination policy as a basis for ensuring the human right to equal treatment was emphasized.

Key words: discrimination, older people, ageism, retirement age, labor relations, anti-discrimination legislation.

УДК 159.923.5

Є. А. Жукова

студентка магістратури

соціально-гуманітарного факультету

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

м. Одеса, Україна

Науковий керівник: **Слюсаренко М. І.**

кандидат наук із соціальних комунікацій

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

м. Одеса, Україна

ВПЛИВ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Анотація. У статті описується вплив взаємин батьків на дитину. Розглядаються наслідки самого факту розлучення і відсутності одного з батьків. Головна увага приділяється внутрішньому світу, почуттям і поведінці дітей. Окремо розглядається молодший шкільний вік і підлітковий. Порушуються теми впливу розлучення батьків на зрілу особистість і ставлення дорослої дитини до партнерства і сімейного життя. Розглядаються типи взаємин розлучених батьків (за теорією К. Аронс) і їх відображення на поведінці дитини. Надано рекомендації батькам щодо того, як пом'якшити процес і наслідки розлучення для дитини і зберегти перед її очима природну модель сім'ї.

Ключові слова: розлучення, неповна сім'я, дитина, підліток, формування особистості, вплив на дітей.

Проблема неповних сімей із кожним роком загострюється, наразі майже кожна друга пара, що зареєструвала шлюб, розлучається. Важливо, що в половини таких пар є діти. Для дитини розлучення батьків часто є досить сильним стресом, який може накласти дуже серйозний відбиток на її подальше життя.

Причинно-наслідкові зв'язки розлучення батьків і становлення дитини як особистості вивчали такі автори, як О.М. Авдєєнок, Ф.О. Березін, Дж. Боулби, А.В. Губан, А.І. Захаров, Д.Є. Ісаєв, С.В. Ковальов, А.Є. Лічко, Є.В. Новікова, Н.Н. Обозов, О.Є. Роміцина, В.В. Столін, А.І. Ушатіков, І.Г. Чеснова та ін.

Взаємовідносини батьків, ставлення їх до дитини і загальна атмосфера в сім'ї впливають на емоційний стан дитини, її розвиток, спілкування з іншими людьми і пристосування в соціумі. Без сумнівів, психологічний розвиток та формування особистості залежить від тих умов життєдіяльності, в яких вона зростає. Також неможливо уявити створення індивідуальності дитини без впливу сім'ї. А одним із найбільш негативних факторів у житті дітей є розлучення батьків.

Зважаючи на актуальність зазначеної проблеми, мета статті – дослідити вплив розлучення батьків на формування дитячої особистості.

Розлучення батьків значно впливає на психологічний стан дітей та їхнє подальше життя. Сім'я – найважливіше, що є в дитини. Тільки сім'я може задовольнити основні психологічні потреби дитини. Це потреба в любові, безпеці, спілкуванні, захисті. Саме на прикладі батьків діти вчаться будувати подальші взаємини, довіряти навколишньому світу, переживати кризові ситуації. Тому розлучення батьків майже завжди сприймається як руйнування сім'ї і світу і не може не вплинути на психологічний стан дитини і її подальше життя. Опитування дітей показало, що серед життєвих подій, які найбільше викликають стрес, розлучення батьків посідає 4-те місце після смерті батьків, братів і сестер, близьких друзів.

Причин розлучення може бути багато. Розлучення впливає на всіх членів сім'ї, але по-різному сприймається батьками і дітьми. Батьки таким способом вирішують свої будь-які безвихідні ситуації, як-от побутові питання, психологічна несумісність тощо [3]. А для дітей це є крахом картини світу, втратою безпеки і любові. Діти завжди дуже гостро переживають розлучення батьків. Більшість із них звинувачує в розлученні себе. Такі діти вважають, що зробили щось не так, тому не втримали в родині батька або матір. Бояться, що батько, який пішов із сім'ї, перестане їх любити. Сердяться на того з батьків, з яким залишилися жити, можуть звинувачувати його. Деякі починають маніпулювати батьками, намагаються отримати додаткові подарунки або уникнути покарання за погані оцінки. Інші починають частіше хворіти, у них з'являється дратівливість, плаксивість, образливість. Дослідження показують, що протягом першого року після розлучення і хлопчики, і дівчатка демонструють досить агресивну поведінку, вони більш тривожні і неспокійні порівняно з дітьми з повних сімей, можуть ворогувати з однолітками і дорослими. Деякі дані доводять, що наслідки розлучень сильніше позначаються на хлопчиках, ніж на дівчатах.

Підлітки також переживають розлучення батьків, часто навіть гостріше, ніж молодші діти. Едмонд Ейдемільлер і Вікторас Юстицькіс пишуть у своїй роботі «Сімейна психотерапія» таке: «Неблагоприятная этиологическая роль отклонений характера у подростков выступает в тесной взаимосвязи с нарушениями семьи. При этом наблюдается не просто «сложение» неблагоприятного влияния двух факторов. В подростковом возрасте семья выступает как один из важнейших факторов декомпенсации характерологического нарушения, может вести к значительному усилению связанных с этим нарушением расстройств» [3, с. 152]. Стрес підлітків часто провокує агресивну реакцію на розлучення, яка може виражатися в бунті проти школи, проти самих батьків, проти правил, установлених у суспільстві, яке його оточує. Підлітки не справляються з емоційним напруженням і можуть стати некерованими, втрачають самоконтроль, влаштовують істерики, плачуть, страждають безсонням, здійснюють спроби суїциду. Через егоцентричне сприйняття світу в підлітка є страх змін, які можуть виникнути в його особистому житті. Це можлива необхідність змінити місце проживання, школу, коло спілкування, а також зміни в матеріальному становищі. Підлітки часто починають соромитися своїх сімейних проблем перед однолітками. Вони можуть відчувати гнів і ворожість до того з батьків, хто є ініціатором розлучення, або до обох. Підліток може звинувачувати одного з батьків у тому, що той покинув сім'ю і дитину, і виявляти агресію. Також підліток може звинувачувати себе [3]. Більшість дітей вирішують, що відповідальність за розставання дорослих лежить на них. Вони вважають, що саме вони мали перешкодити сваркам або що батько (мати) йде тому, що діти розчарували і не виправдали сподівань. Такі переживання діти ретельно приховують. Надалі дитина може ревнувати. Якщо батько або мати починає зустрічатися з іншою людиною, то в такій ситуації дитина часто почуває себе зрадженою, боїться, що вона більше не цікава батькам, а її місце в батьківському серці буде зайняте сторонньою людиною [4].

Часто після розлучення у дитини псуються відносини з одним із батьків. Десь через рік після зміни моделі сім'ї всі проблеми, пов'язані з розлученням, сходять нанівець і життя устатковується. Якщо весь цей час батьки поведуть себе спокійно й із повагою одне до одного, а дитині продовжують приділяти достатньо уваги, то дитина відчуває любов, безпеку, її емоційний стан відновлюється.

Американське дослідження, засноване на даних «Загальнонаціонального дослідження дітей», показало вплив розлучення батьків на соціальну адаптацію дітей. Демографічні, психологічні та економічні проблеми у дітей розлучених батьків траплялися вдвічі частіше, ніж у дітей із повних сімей. Так, наприклад, серед 18–22-річних молодих людей, які пережили розлучення батьків, 40% зверталися за допомогою до психолога, 25% покинули школу в старших класах, 65% мали погані відносини з батьком, а 30% – із матір'ю [1]. Розлучення батьків майже завжди впливає і на майбутню поведінку дитини в її власній родині. По-перше, діти з неповних сімей мають більш терпиме ставлення до розлучення, яке було сформовано через розставання їхніх батьків, тому майбутнє розлучення у власному шлюбі більш імовірно, ніж у тих, хто жив з обома батьками. По-друге, діти, які стали свідками розлучення і жили з одним із батьків, можуть мати занижене почуття відповідальності до подружніх обов'язків [2]. Крім того, діти, які виростили в розведених сім'ях, часто одружуються раніше, ніж їхні однолітки з повних сімей, мотивовані бажанням створити більш ідеальну і повну модель сім'ї. Але такі ранні шлюби часто розпадаються. Розлучення батьків може вплинути на формування системи ціннісних орієнтацій дитини. Так, дослідження показали, що в студентів 18–19 років із розлучених сімей переважала цінність емоційної близькості, щасливого сімейного життя та любові. А для студентів із повних сімей найважливішою цінністю було максимальне використання своїх можливостей, здібностей, тобто цінності саморозвитку, самореалізації. Водночас низка досліджень показали, що більш шкідливими є погані відносини в родині, ніж сам факт розлучення. Спостереження за дітьми допомогли дізнатись, що вже під час другого року після розлучення батьків хлопчики демонструють менш агресивну поведінку, ніж хлопці із сімей, де батьки постійно сваряться, але залишаються разом. Те, якими будуть віддалені наслідки розлучення, залежить від багатьох факторів: скільки років було дитині під час розлучення батьків, як батьки ставились одне до одного під час процесу розлучення і після, чи був укладений повторний шлюб, як склалися взаємини в новій сім'ї тощо. На думку деяких дослідників, наслідки розлучення можуть позначатися на дитині досить довго, виявляючись навіть у роки її дорослого життя і під час власного сімейного життя [4].

Успішність адаптації дитини після розлучення батьків залежить від взаємодії багатьох факторів. Найбільш негативний вплив має на дітей розлучення, під час якого батьки звинувачують одне одного і втягують у сварки дитину. Кожен із батьків або один із них вимагає від дитини підтримки і зайняття чіткої позиції. Дітям таке положення приносить лиш страждання, адже вони не бажають робити вибір між батьками. Зовсім інший вплив на дітей має розлучення, яке проходить спокійно, із взаємною повагою батьків. Найкраще для дитини те, якщо під час процесу батьки не звинувачують одне одного і виявляють свою батьківську любов, аби продемонструвати, що для дитини вони залишаються люблячими батьками. Вирішальний вплив на адаптацію дитини робить уміння батьків уже розлученого подружжя пристосуватися до нової ситуації. Якщо ж батьки будуть відчувати тривогу і занепокоєння, то їхні діти почнуть відображати батьківський неспокій. Після розлучення у колишнього подружжя виникає безліч проблем, як-от самотність, зміна звичного кола спілкування, зменшення матеріального достатку (частіше для матері). Найменш травмувальними для дитини типами взаємин між розведеними батьками, за К. Аронс, є «зразкові товариші» і «колеги, що співпрацюють», за яких пари здатні досить добре взаємодіяти в тому, що стосується дітей. «Сердиті союзники» змушені спілкуватися в разі побудови планів для своїх дітей, але при цьому не здатні втримати роздратування, відчують себе напружено або й вороже. Продовження контактів між колишнім подружжям-«затягнутими ворогами» може завдавати болісні страждання обом і найбільш негативно впливає на дітей.

Якщо після розлучення батько (мати) отримують можливість безперешкодно зустрічатися зі своїми дітьми, то негативні наслідки зводяться до мінімуму (за умови сприятливого впливу на дітей). Ситуація ускладнюється, якщо той із батьків, із яким залишилась дитина, накладає заборону на позитивні почуття до іншого, коли його забороняється любити, взагалі про нього говорити чи й думати, вважаючи це зрадою щодо себе.

Корисними для батьків можуть стати деякі поради. По-перше, розмовляйте з дитиною. Потрібно чесно та відкрито обговорювати з нею проблеми (зрозумілою їй мовою). Важливо пояснити дитині, що батьки розлучаються одне з одним, а не з нею. Вони, як і раніше, залишаться для неї люблячими батьками та близькими людьми. Дитина повинна завжди знати, що мама і тато продовжують любити її, навіть якщо хтось із них тепер не завжди поруч. По-друге, треба допомогти прийняти ситуацію такою, як вона є, без звинувачень когось із батьків, дитини або інших людей. Під час розлучення потрібно дати зрозуміти дитині, що ніхто з батьків її не зрадив і не кинув, підтримувати дитину, потрібно постійно говорити і показувати дитині, що її люблять, що вона важлива, що сім'я не перестала бути сім'єю, а просто тепер

вона буде трохи іншою. Дуже важливо, щоб дитина не озлобилася, не замкнулася в собі, не втратила віри в маму і тата, знала, що її люблять і вона ні в чому не винна. Дитина не повинна відчувати себе емоційно покинутою. По-третє, бажано забезпечити активне соціальне життя, щоб дитина могла відволіктися від сумних думок, намагатися зробити так, щоб життя дитини якомога менше змінилося. Тобто щоб вона залишилася жити в тому ж будинку, вчитися в тій же школі. Важливо, щоб у процесі розлучення і після нього батьки продовжували залишатися батьками, враховували інтереси і почуття дитини.

Отже, проблема розпаду сімей не вирішується, а кількість розлучених зростає, що негативно впливає на психіку дітей, їхню поведінку та доросле життя. Батьки розлучених сімей можуть дещо пом'якшити переживання дитини, якщо зберігатимуть добрі стосунки і разом будуть дбати про дитину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амато Пол. Вплив розлучення і розбіжностей у шлюбі на психологічне благополуччя підлітків. *Американський соціологічний періодичний журнал*. 2001. № 66. С. 900–921.
2. Ейдеміллер Е.Г. Роль внутрішньосімейних відносин в розвитку психопатій та психопатоподібних розладів в підлітковому віці. 2-е вид. Ростов-на-Дону, 2006.
3. Ейдеміллер Е.Г., Юстицькіс В.В. Сімейна психотерапія. Львів, 1990. С. 11, 152.
4. Психологія сучасного підлітка / Під ред. Д.І. Фельдштейна. Москва, 2000. С. 28.

Е. А. Жукова. Влияние развода родителей на формирование личности ребёнка. – Статья.

Аннотация. В статье описывается влияние взаимоотношений родителей на ребёнка. Рассматриваются последствия самого факта развода и отсутствия одного из родителей. Главное внимание уделяется внутреннему миру, чувствам и поведению детей. Отдельно рассматриваются младший школьный возраст и подростковый. Поднимаются темы влияния развода родителей на зрелую личность и отношение взрослого ребёнка к партнёрству и семейной жизни. Рассматриваются типы взаимоотношений разведённых родителей (по теории К. Аронс) и их отображение на поведении ребёнка. Даны рекомендации родителям о том, как смягчить процесс и последствия развода для ребёнка, сохранить перед его глазами естественную модель семьи.

Ключевые слова: развод, неполная семья, ребёнок, подросток, формирование личности, влияние на детей.

Ye. Zhukova. The influence of parents' divorce on the formation of the child's personality. – Article.

Summary. This article describes the impact of parental relationships on a child. The consequences of the very fact of divorce and the absence of one of the parents are considered. The main focus is on the inner world, feelings and behavior of children. The primary school age and adolescence are considered separately. The topic of the influence of parental divorce on a mature personality and the relationship of an adult child to partnership and family life is touched upon. The types of relationships between divorced parents according to K. Arons and their reflection on the child are considered. Recommendations were provided to parents on how to make the process and consequences of divorce as non-traumatic as possible for the child and to preserve the natural family model in front of his eyes.

Key words: divorce, single-parent family, child, adolescent, personality formation, influence on children.

О. В. Пономаренко

кандидат філологічних наук, доцент,
дослідниця, перекладач, лектор інституту філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Б. Т. Боєцька-Пономаренко

студентка історичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ДІАСПОРАЛЬНИЙ ДИПЛОМАТИЧНИЙ ДИСКУРС: УТОЧНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО БЛОКУ ДИСЦИПЛІН (ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ)

***Анотація.** Розробка номенклатури та формулювання точних і зрозумілих дефініцій закладає надійний фундамент майбутніх наукових розвідок, сприяє кращому розумінню досліджуваних явищ і понять, уможливорює вироблення повномасштабних теорій і забезпечує досягнення достеменних результатів силами вчених, які послуговуються у своїй роботі одним лінгвістичним кодом, та їх колеґ із інших лінгвоспільнот, засвідчуючи ефективність синергії глобальної наукової парадигми. Нижче наведені базові терміни з відповідними тлумаченнями, котрі мають узгодити, узагальнити та сконцентрувати в собі плюралізм синонімічних іменувань у працях дослідників дипломатичного дискурсу в цілому та діаспорального дипломатичного дискурсу як одного з його численних підвидів.*

***Ключові слова:** діаспоральний дипломатичний дискурс, дискурс діаспори, лінгвістика, історія, міжнародна політика, термінологія.*

Багаторічна традиція ґрунтовних наукових розвідок майже без винятків у розумінні сфер і галузей життєдіяльності людини передбачає визначення основної термінології, надання чітких дефініцій із тлумаченнями опорних понять і концептів, а також здійснення історичного екскурсу задля врахування попередніх напрацювань у досліджуваному напрямі та достеменності аналізу, що виконується. Ця теза справджується, зокрема, у випадку повномасштабного лінгвоісторичного вивчення сучасного канону дипломатичного дискурсу як комплексного і багатогранного явища сьогоденної глобалізованої комунікативної парадигми.

Уважний погляд на архітектоніку та спроба розробити актуальну типологію дипломатичного дискурсу першої чверті ХХІ століття виявили існування кількох малодосліджених аспектів. Однією з таких прогалин у цілісності наукових знань є відсутність номенклатурної однастайності та недостатній опис діаспорального дипломатичного дискурсу, тобто дискурсу діаспор(и) як предтечі формалізованого дипломатичного дискурсу.

Отже, наше дослідження має на меті засвідчити свою наукову новизну, заповнивши наявну лакуну актуалізацією та конкретизацією терміносистеми, що обслуговує цю сферу наукових розвідок, установленням єдиних визначень із деталізованим поясненням їх змісту для низки суміжних гуманітарних дисциплін, які цікавляться як діаспорою, так і дипломатією разом із породжуваними ними дискурсами.

Теоретична та практична значущість установлення номенклатури (сукупності термінів, які обслуговують певну сферу знань) не потребує широкого обґрунтування. Чіткість визначень і їхня усталеність (принаймні в одній мові) спрощує дослідницьку роботу колеґ-науковців, оскільки дозволяє реферувати до однакового змісту та обсягу понять, зосереджуючись на вивченні бажаного аспекту, характеристик або властивостей.

Основними завданнями, які вирішуються у межах цієї статті, є формулювання визначень «діаспоральний дискурс» і «діаспоральний дипломатичний дискурс» для низки гуманітарних і суспільних дисциплін, а саме: філології, історії, політики, дипломатії, міжнародних відносин. Ці дефініції залишатимуться валідними для соціології, демографічних студій, філософії та деяких інших суміжних галузей.

Слово «діаспора» є формою грецького дієслова “διασπείρω” та було відоме людству ще за декілька століть до нашої ери. Обидві лексеми вживалися під час звернення до «розсіяного, розпорошеного»,

тобто «розселеного» народу деінде за межами його місця (країни) походження. Екстраполоючи це поняття й порівнюючи його з реаліями сучасності, розуміємо, що такі переселенці – це шукачі кращого життя, втікачі від загрози війни чи розправи, заробітчани тощо. Вони були першими представниками певного народу, країни, етнокультурної та етномовної спільноти за її визначеними кордонами. Кожен з них утілював у собі, своїй мові, поведінці, цінностях, віросповіданні тощо свою історичну батьківщину. Кожного такого окремо взятого переселенця, біженця, приїжджого розглядало місцеве населення як представника цілої етноспільноти, яку він (вона) представляє. Така репрезентаційна роль (функція) діаспорян є тим єднальним містком між діаспорою та дипломатією, що перетворює першу на органічний і значимий складник і доповнює комплексну діяльність останньої.

Заради історичної справедливості варто наголосити на тому, що для багатьох країн саме їхні діаспори ставали предтечами, котрі своєю діяльністю готували шлях, умови для діяльності інших [1, с. 531] майбутніх дипломатичних зносин. Наші нинішні висновки ґрунтуються на попередньому спостереженні за становленням дипломатичного дискурсу низки країн романського та германського мовних ареалів, серед яких – Італія. Прочитуємо принаймні один приклад[5]. Так, офіційні дипломатичні відносини між Італією та Новою Зеландією були встановлені у 1950 році, однак спільна історія між цими країнами сягає другої половини ХІХ століття. Орієнтовно між 1880 і 1914 роками велика кількість італійців була змушена шукати кращої долі на іншому кінці світу. Відтоді процес еміграції до Нової Зеландії ніколи не припинявся, хоча і набував різних форм та мав несхожі мотиви. Перше покоління мігрантів становили здебільшого рибалки і фермери. Згодом це були представники торгівлі та бізнесу. Нині представниками італійської діаспори у Новій Зеландії є переважно кваліфіковані випускники та успішні підприємці, здатні не лише шукати кращого життя для себе деінде за межами Італії, але й «експортувати» мову, звичаї, культуру, наукові та технічні досягнення на міжнародний ринок, зокрема і до Нової Зеландії. Кількісні та якісні зміни діаспорального контингенту позначилися на мовному реєстрі, рівні освіченості, знань і культурно-історичній спадщині. Зазначені особливості поширювалися цими громадянами. Також зміни відбувалися на рівні асиміляції ними місцевої культури. Згодом налагоджені міжособистісні відносини лягли в основу ділових, партнерських стосунків та стали прологом і надійним підґрунтям для відкриття офіційних дипломатичних місій і представництв.

Оглядаючи наукову літературу, необхідну для різностороннього вивчення діаспорального та дипломатичного дискурсу, ми зіткнулися з відсутністю єдиного й усталеного визначення цих понять, що ускладнювало розуміння змісту і меж аналізованих концептів. Ця обставина спонукала нас до того, щоб запропонувати власні трактування понять з метою продовження і завершення повноформатного вивчення сучасного дипломатичного дискурсу без еківоків і різнотлумачень.

Серед вітчизняних науковців поняття «діаспоральний дискурс» вживає у своїй статті за 2020 рік В.Г. Ціватий [2, с. 3], не розшифровуючи його. У праці Б. Бодо, датованій 2004 роком [3], словосполучення «діаспоральний дискурс» представлено як ємне філософське поняття.

З метою здійснення нашого дослідження та для уникнення неоднозначності у сприйнятті й тлумаченні досліджуваного концепту пропонуємо прийняти за основу робочу дефініцію діаспорального дискурсу, розмежувавши для початку його широке та вузьке значення.

У вузькому значенні діаспоральний дискурс можна визначити як сукупність мовних і мовленнєвих практик представників певної діаспори (частини етносу, народу чи національності), якими вони послуговуються у необмеженому спектрі своїх комунікативних практик. Таке визначення задовольнить потреби філологічних, лінгвістичних, мовознавчих, прагмалінгвістичних студій.

У широкому розумінні діаспоральний дискурс – це сукупність учинків, дій (і бездіяльності), звичаїв, передачі інформації від міжособистісного, міжгенераційного до офіційного спілкування, що відбувається між представниками певного народу за межами його етнічної території розселення, а також охоплює внесок цих осіб у міжкультурний, міждержавний, міжнародний діалог, наближаючи їх до «м'якої» сили та публічної дипломатії. Така дефініція може застосовуватися у низці таких гуманітарних і суспільствознавчих дисциплін, як історія, дипломатія, міжнародні відносини, зовнішня політика, геополітика, народознавство, етнографія, соціологія, культурологія тощо.

Зрештою, діаспоральний дипломатичний дискурс є складовою частиною дипломатичного дискурсу як комплексного багатовимірного явища. Аналогічно з попередніми двома визначеннями розробимо співмірне з лінгвістичним аспектом визначення діаспори, адже у цьому процесі філологів цікавитиме мовний та мовленнєвий складники.

З огляду на це діаспоральний дипломатичний дискурс ми визначаємо як сукупність мовних, мовленнєвих і позамовних особливостей, які відрізняють комунікативні інтеракції діаспорян у їх комунікативній

активності, значимій і релевантній для міждержавних відносин, та взаємодії з кар'єрними дипломатами для здійснення репрезентативної функції певної країни на міжнародній арені.

Натомість для ширшого використання діаспоральний дипломатичний дискурс вбачається за можливе сформулювати як синергію зусиль діаспорян і професійних дипломатів, спрямовану на досягнення спільної мети, що полягає у гідній репрезентації власної країни у міжнародних і міждержавних зносинах. Ця взаємодія виявляється та досягається різноманітними засобами, є багатовекторною та багатоаспектною.

Слід також врахувати, що діаспора та дипломати можуть діяти, виступати, працювати разом або окремо, однак для виникнення саме діаспорального типу дипломатичного дискурсу всіх учасників процесу має об'єднувати спільна мета – представляти країну свого походження за межами її кордонів, берегти, плекати та поширювати її історичні, культурні, економічні, наукові надбання, захищати громадян, дбати про свою самотність і сприяти зміцненню дружби з іншими народами.

Перспективи дослідження зводяться до збору, аналізу, класифікації різноманітних зразків діаспорального дипломатичного дискурсу, а також до пошуку практичного застосування виявлених ефективних стратегій і тактик як для щоденного спілкування відповідних категорій громадян, так і для досягнення високих політичних цілей. А оцінку значення та правильності вибору зможе дати історія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Предтеча. *Словник української мови : в 11 томах*. 1976. Том 7. С. 531. URL: <http://sum.in.ua/s/predtecha> (дата звернення: 15.10.2021).
2. Ціватий В.Г. Інституціональна діаспорологія і типологія української еміграції ХХ–ХХІ століть: інтелектуальний, політико-дипломатичний та історико-мотиваційний дискурс. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина II. / наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро : СПД «Охотнік», 2020. 400 с. (С. 3–5).
3. Bodó V. Identity and diaspora discourse. *Minorities Research*. 2004. P. 16–32. URL: https://www.epa.hu/00400/00463/00006/pdf/016_bodo.pdf (дата звернення: 15.10.2021).
4. Elaine L.E. Ho (National University of Singapore), Fiona McConnell (University of Oxford, UK). Conceptualizing “diaspora diplomacy”: Territory and populations between the domestic and foreign. *Progress in Human Geography (Sage Journals)*. 2019. Vol. 43(issue 2). P. 235–255 (перша публікація 05.11.2017, друк журналу 01.04.2019). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0309132517740217> (дата звернення: 15.10.2021).
5. I rapporti bilaterali. *MAEC Italia*. 13.04.2005. URL: https://ambwellington.esteri.it/ambasciata_wellington/it/i_rapporti_bilaterali/ (дата звернення: 15.10.2021).

О. В. Пономаренко, Б. Т. Боецкая-Пономаренко. Диаспоральный дипломатический дискурс: уточнение терминологии гуманитарного блока дисциплин (лингвистический и исторический аспекты). – Статья.

Аннотация. Разработка номенклатуры и формулирование точных и понятных определений закладывает надежный фундамент будущих научных исследований, способствует лучшему пониманию изучаемых явлений и понятий, способствует разработке полномасштабных теорий и обеспечивает достижение истинных результатов как учеными, пользующимися в своей работе одним лингвистическим кодом, так и их коллег из других лингвистических сообществ. Это свидетельствует об эффективности синергии глобальной научной парадигмы. В статье приведены базовые термины с соответствующими толкованиями, которые должны согласовать, обобщить и сконцентрировать в себе плюрализм синонимических наименований в трудах исследователей дипломатического дискурса в целом и диаспорального дипломатического дискурса как одного из его многочисленных подвидов.

Ключевые слова: диаспоральный дипломатический дискурс, дискурс диаспоры, лингвистика, история, международная политика, терминология.

O. Ponomarenko, B. Boietska-Ponomarenko. Diasporal diplomatic discourse: clarification of the terminology of the humanitarian block of disciplines (linguistic and historical aspect). – Article.

Summary. Creating terminological nomenclature as well as formulation precise and clear definitions lays a solid foundation for future scientific research, promotes a better understanding of the studied phenomena and concepts, allows the development of full-scale theories and ensures the achievement of accurate results by scientists who use one (common) linguistic code and by those who belong to different linguistic communities to attest the effectiveness of the synergy of the global scientific paradigm. Here below some basic terms with appropriate interpretations are listed. The key idea is to harmonize, generalize and concentrate the pluralism of synonymous terms and names in the works of researchers of both, diplomatic discourse in general and diasporic diplomatic discourse as one of the many subspecies of the former.

Key words: diasporal/diaspora diplomatic discourse, discourse of diaspora, linguistics, history, international politics, terminology.

Н. О. Стребіж

*магістрантка кафедри графічного дизайну та мистецтва книги
Українська академія друкарства
м. Львів, Україна*

Н. Й. Дядюх-Богатько

*кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри графічного дизайну та мистецтва книги
Українська академія друкарства
м. Львів, Україна*

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КІНЕТИЧНОЇ ТИПОГРАФІКИ У СТУДЕНТСЬКИХ РОБОТАХ КАФЕДРИ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ТА МИСТЕЦТВА КНИГИ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ ДРУКАРСТВА

***Анотація.** Шрифти та типографіка є одними з форм графіки, що часто використовуються під час комунікативного процесу в дизайні за допомогою цифрових технологій. Рух та анімація є найбільш ефективними способами захоплення уваги глядача. Однак кінетична типографіка досі є мало вивченою галуззю цифрового мистецтва, тому її потрібно дослідити більш детально. Вивчення ключових аспектів інтерактивних шрифтів покращить якість сучасного цифрового мистецтва та сприятиме підвищенню рівня розуміння дизайну.*

***Ключові слова:** типографіка, шрифт, анімація, інтерактивні шрифти, кінетична типографіка.*

Аудіовізуальна передача інформації відрізняється від статичного способу. У статичному зображенні дизайн проектується згідно з правилами ієрархії та законами композиції (правило третини тощо).

Аудіовізуальний твір являє собою послідовність кадрів, на котрих змінюється положення рухомого об'єкта відповідно до авторського задуму. На відміну від статичного зображення, аудіовізуальний твір здатен передати декілька візуальних композицій. Окрім того, композиція може змінюватися через рух окремих її елементів. Це дає можливість автору глибше розкрити ідею та поєднати поняття за допомогою асоціацій.

У аудіовізуальних творах, в т.ч. відео чи анімації, увага концентрується на рухомих елементах, не обов'язково виділених режисером за масштабом чи кольором. Око глядача захоплює рухомий об'єкт та фокусує зір на ньому, доки рух не припиниться або не стане однотипним та нецікавим.

З огляду на це рухомий об'єкт, на якому робиться акцент, не завжди виділяється оформленням. Дизайнер має можливість проектувати зміст та художній задум, використовуючи не тільки прийоми створення композиції зображення, але і прийоми створення аудіовізуального твору, синхронізуючи звуковий супровід із рухомою композицією.

Аудіовізуальний твір має різноманітні види, такі як відеозйомка, стоп-моушн, покадрова анімація, інтерактивний текст. Усі зазначені види підпорядковані загальним правилам створення аудіовізуального твору. Проте кожний вид має свої особливості. Інтерактивний текст, на відміну від інших видів, передає кілька видів інформації. Вигляд та оформлення тексту передається через візуальну інформацію. Літери, які є символами звуків, утворюючи слова, передають зміст думки, що розкривається у слові чи фразі.

У анімації тексту важливу роль відіграє читабельність кожного слова чи фрази. Можливість прочитати текст є важливим фактором у розробці професійного графічного дизайну. Важливого значення цей фактор набуває у розробці моушн-дизайну.

Читабельність тексту досягається не тільки завдяки вдало підбраному шрифту та форматуванню, але і завдяки грамотно підбраному таймінгу. Таймінг (від англ. "time" – «час») – важлива складова частина аудіовізуального мистецтва, оскільки анімація працює у чотиривимірному просторі, захоплюючи, окрім векторних осей, також і час.

На практиці таймінг повинен відповідати кількості інформації. Коротші слова можуть рухатися швидше, довгі слова чи фрази необхідно перевіряти на зручність читання, якщо за авторським задумом текст повинен доносити до глядача думку, а не бути візуальним елементом текстури на задньому фоні.

Ми проаналізували анімаційні ролики та розкадровки (Рис. 1), створені студентами кафедри графічного дизайну та мистецтва книги Української академії друкарства, а також використовувані студентами референси із метою дослідження художнього етапу кінетичної типографіки.

Рис. 1. Студентська робота Бардін Ірини (2014 р.)

Ми виявили, що 66,7% шрифтів, використаних студентами у відеороликах, належать до гротескної групи шрифтів. Такі шрифти легко зчитуються з електронних носіїв за рахунок низької контрастності та відсутності засічок. А. Королькова наголошує: «Варто зазначити, що під час роботи з мультимедіа дуже важливо враховувати різницю масштабів на екрані та папері. Під час проєктування зображення за допомогою комп'ютера потрібно враховувати, що розмір зображення на екрані, як правило, відрізняється від реального розміру предмета, адже вони перебувають на різній відстані від очей. З огляду на це часто надрукований текст може виявлятися надто великим чи малим, а лінії можуть здаватися надто жирними або ж затонкими» [1, с. 145]. Кольорова гама самого тексту аналізованих нами робіт була переважно монохромною або із використанням яскравого червоного кольору.

Ми дотримуємось думки, що «для проєктування шрифтового рішення дизайнер має враховувати параметри, які є в кожному окремому випадку незмінними. Сприйняття інформації з екрану є набагато складнішим процесом, ніж сприйняття інформації з аркуша паперу, тому дуже важливо використовувати різноманітні прийоми структурування тексту» [2, с. 30]. Якщо для сприйняття шрифту на папері важливими є фізичні якості паперу, то для напису на екрані визначальною є ілюзія глибини шрифту на моніторі. Наголосимо, що напис можливо перетворити на площину чи простір за допомогою композиційних прийомів. Але важливо ці зміни робити свідомо задля втілення кінцевої мети. Погоджуємось із думкою, що для правильного вибору необхідного шрифту на моніторі, як і на папері, важливими є такі деталі: 1) тональне насичення; 2) контраст; 3) тематичне наповнення (історична епоха, національне джерело); 4) комплектація шрифту (наскільки укомплектований той чи інший шрифт накресленнями та РІ-фонтами, тобто додатковими символами, що є важливими для технічної та науково-популярної літератури) [2, с. 30]. Зазначимо, що дотримання послідовності при цьому не є обов'язковим.

Шрифтові композиції складаються лише із тексту та не включають ілюстративних об'єктів, таких як фотографії, малюнки чи прості графічні елементи. Звісно, для створення дизайну авторський задум може об'єднувати ілюстрації з текстом. Але це не означає, що шрифтова композиція не є самодостатньою або не потребує обов'язкового доповнення декоративними елементами.

Шрифтові композиції можуть складатися із текстових блоків, окремих фраз чи висловів або із окремих слів чи поєднання усього перерахованого. Текстові блоки, набрані кеглем малого числового значення, можуть сприйматися як текстурні плями. Шрифтова композиція створюється за допомогою дотримання основ композиції для досягнення потрібного автору візуального ефекту.

Текст залежно від задуму може легко читатися, важко читатися або бути нечитабельним. Текстова композиція може утворювати оптичні ілюзії, бути оформленою у певну візуальну форму, що асоціюється із певним явищем, об'єктом чи поняттям. Простий приклад – це портрет, створений виключно із тексту.

Важливим фактором у творенні шрифтових композицій є контрастність текстових блоків. Шрифти відрізняються за товщиною та накресленням. Товщина головного штриха літери є базовим параметром, від якого залежить візуальне насичення усієї гарнітури, оскільки шрифт складається із постійного повтору модульних елементів. Для створення цікавої композиції важливим є принцип контрастності. За допомогою контрастних елементів (поєднання протилежних за ознаками об'єктів) створюється просторовість зображення. Цей принцип використовується митцями не тільки художньо-образної галузі.

Щоб справити глибоке враження на глядача за допомогою динамічного діапазону, переходу від менш контрастних сполучень, які завдяки оптичній ілюзії здаються дальніми у просторовій перспективі, до більш контрастних сполучень, які можна назвати переднім планом і на яких концентрується увага, автори підбирають шрифти світлого чи звичайного накреслення у поєднанні із «важкими» шрифтами товстого накреслення.

Контрастною парою шрифтів у композиції можуть бути не лише тонкі та товсті шрифти. Можуть використовуватися поєднання шрифтів гротескної групи та антиквенної групи, а також шрифтів із зачісками та без, прямих та похилених, друкованих та рукописних, текстових та акцидентних, видовжених по вертикалі та розширених по горизонталі тощо. Відповідно до змісту тексту слова із головним значенням у повідомленні виділяються товстішим, контрастнішим або акцидентним накресленням. Для написання допоміжних чи менш значимих слів або фраз використовуються звичайні шрифти. З огляду на це шрифтова композиція стає цікавою та унікальною. Накреслення шрифту у професійному дизайні відображає зміст слова.

Зокрема, це виявляється у розумінні ієрархії композиції тексту. Головна інформація виділяється масштабом, насиченістю, формою літер тощо. Менш значима частина тексту не повинна виділятися більше за головну. Увага акцентується на більш виразній частині – першочерговій інформації. Потім згідно з правилами композиції розміщується інша частина текстового блоку.

Зміст слова може виражати не тільки накреслення, а й кернінг, перспектива, деформація та інші ефекти. Наприклад, курсивне накреслення зможе краще передати динаміку слова «швидкість», його синонімів та будь-яких інших слів, які за авторським задумом повинні асоціюватися із цим поняттям. Вдалий дизайн інтуїтивно зчитується відповідною цільовою аудиторією.

Колір фону – це одна із важливих візуальних частин. Фон зображення часто є *негативним простором*. У композиції часто використовується поняття «негативний простір», а також «пустий простір». Такий простір навколо об'єкта може використовуватися для художнього образу. Негативний простір не обов'язково має бути білим чи прозорим, він може мати певний колір чи текстуру.

У професійному дизайні негативний простір допомагає виділити позитивний простір, тобто простір, що заповнений об'єктами. Негативний простір утворює чіткі форми, які потрібно підпорядковувати правилу ієрархії, тобто використовувати великі, середні і малі пропорційні плями.

Колір фону зображення має естетичне та технічне значення для дизайну. Анімація зміни фону сильно впливає на формування враження від композиції. У більшості студентських анімаційних роликів фон був оформлений жовтим, сірим, білим та блакитним кольорами. Рідше були використані червоний, чорний, зелений та фіолетовий кольори. У 12,5% відеороликів фон був оформлений статичним зображенням із малюнком або текстурою. У 45,8% відеороликів був використаний градієнт, що зменшував яскравість. Ефектами в анімації називають шаблони рухової поведінки об'єкта. Таких шаблонів є дуже багато. Вони можуть класифікуватися за різними ознаками. Класифікація може відбуватися за їх функцією. Зокрема, це ефекти появи, руху, виходу із кадру. Вони також можуть безпосередньо класифікуватися за дією (наприклад, ефекти розмиття поділяються на розмиття у русі, розмиття по Гаусу, розмиття діафрагми та ін.). Є ефекти, які запрограмовані у програмних пакетах для редагування відео чи створення анімації. Ефекти можуть бути простими (ефект зміни позиції по вертикалі, горизонталі чи інших напрямках) та складними, які прописуються у програмі. Для складних ефектів дизайнери лише обирають потрібний шаблон. Прикладом складного ефекту є ефект «вибуху» зображення чи тексту, за якого об'єкт розділяється на шматки довільної форми, які рухаються від центру зображення до країв кадру. Складними ефектами називають також поєднання декількох простих ефектів, які для зручності використання були об'єднані у шаблон. Прикладом цього є такий ефект для тексту, у рамках якого відбувається анімація політерної появи слова із зміною непрозорості від 0% до 100% та зі зміною повороту навколо опорної точки від 90° до 0°.

Як було сказано раніше, контрастність текстових блоків є важливим фактором у створенні шрифтових композицій (Рис. 2). Важливою для анімаційної композиції є контрастність анімаційних ефектів, що застосовуються до шрифтових блоків.

Рис. 2. Стоп-кадр студентської роботи 2020 р.

Для створення цікавого візуального ряду анімація появи, руху, виходу з кадру та інші ефекти повинні бути різноманітними. Контрастними ефектами анімації можуть бути протилежні за значенням або різні за динамікою шаблони.

Анімація появи може спиратися на рух за заданою траєкторією – прямою чи кривою, або зміну масштабу об'єкта від малого до великого чи навпаки. Певні текстові блоки, що з'являються по черзі, можуть мати відмінний один від одного час появи. А поруч із статичними об'єктами вирізняються рухомі. Усі контрастні пари повинні бути підпорядковані загальній схемі, яка включає зав'язку, розвиток, кульмінацію та розв'язку твору.

Ближче до кульмінації відеоряду динаміка руху елементів прискорюється, а статичних елементів стає менше. Проте для створення більшого художнього впливу кульмінація анімаційної композиції повинна бути найбільш виразною з точки зору контрастності, тобто бути створеною із поєднаних шрифтових та анімаційних контрастних пар. Наприклад, текстовий блок світлого накреслення збільшується у масштабі, а поруч із ним товстий насичений напис, що заповнює увесь кадр, починає зменшуватися. Професійна кінетична типографіка створюється завдяки контролю над контрастністю шрифтового та анімаційного наповнення відеоряду.

Усього у дослідженні студентських робіт було проаналізовано 492 слова та 448 анімаційних ефектів. Серед них був виявлений 31 вид анімаційних ефектів. У 70% відеороликів кількість слів переважає кількість застосованих анімаційних ефектів. Ці ефекти ми вирішили класифікувати на ефекти появи у кадрі, зміни у кадрі, зміни положення камери, декоративні ефекти та ефекти виходу із кадру.

54,5% від усіх ефектів становлять ефекти появи в кадрі. Усього серед досліджуваного матеріалу було виявлено 12 ефектів появи. Найчастіше використовувався рух цілого слова чи фрази по горизонталі. Також часто використовувався рух цілого слова/фрази по осі у та поява без ефектів у разі зміни кадру.

Після анімації появи в кадрі текст може продовжувати рухатися. До 18% від усіх слів був застосований інший анімаційний ефект після анімації появи в кадрі. 21,7% становить рух тексту (текст при цьому не виходить за межі кадру). Усього серед досліджуваного матеріалу було виявлено 4 таких ефекти. Найчастіше використовувалася зміна розміру слова чи фрази. 5,4% від усіх ефектів складають ефекти руху камери. Усього серед досліджуваного матеріалу було виявлено 3 види ефектів руху камери (зокрема, рух по горизонталі або вертикалі, наближення чи віддалення точки зйомки, поворот на 90 градусів).

9,4% від усіх ефектів складають ефекти виходу тексту з кадру. Усього серед досліджуваного матеріалу було виявлено 6 таких ефектів. Найчастіше використовувався вихід цілого слова/фрази за межі кадру по вертикалі або по горизонталі. 7,1% від усіх ефектів становлять додаткові ефекти, які не впливають на появу чи рух тексту, але збагачують візуальний стиль. 40% досліджуваного матеріалу містять декоративні ефекти. Усього було виявлено декілька видів таких ефектів. Серед них найчастіше вживаними були такі: 1) ефект розмиття у русі; 2) ефект розмиття по Гаусу; ефект цифрового шуму, що полягає

у хаотичному русі окремих монохромних пікселів на видимій частині об'єкту. Лише у 30% досліджуваного матеріалу відбувається зміна фону протягом відтворення відео. Фон змінюється 2–3 рази у відеороликах, що тривають до 1 хв. Тривалість таких відеороликів перебуває в межах 0:0:28 с – 0:05:56 с. Музичний супровід виконаний у 85,7% відеороликів без вокальної партії та у 14,3% відеороликів із вокалом. Дослідники графічного дизайну зазначають: «У завдання типографіки входить уміння робити текст найбільш раціональним, зрозумілим, максимально забезпечувати легкість для читання, але разом з цим робити текст цікавим для читача, видовищним, гармонійним за загальною структурою» [3, с. 37].

Кінетична типографіка – це мистецтво, рухома типографіка, яка не потребує додавання ілюстрованого матеріалу чи навіть простих геометричних фігур. Оформлення тексту допомагає краще розкрити зміст слова та передати точнішу інформацію. Анімація може передавати зміст слова чи фрази. Анімація може розкривати зміст тексту, копіюючи реальні фізичні властивості об'єкта чи абстрактні властивості, зосереджуючись на асоціаціях. Наприклад, анімація слова «кернінг» може включати рух окремих букв по осі *x*, імітуючи збільшення та зменшення числового параметру справжнього кернінгу.

Абстрактні асоціації можуть пов'язуватися зі словом відповідно до його емоційного забарвлення, що може проявлятися у зміні кольору, масштабу, чіткості тощо. Часто використовуються спецефекти для посилення експресії. Поєднання якісно підібраного оформлення тексту та його виразної анімації дає можливість передачі більшого об'єму інформації, яка сприймається глядачем легше та швидше.

Під час дослідження було виявлено, що через більшу кількість можливостей сучасних програм та більший обсяг щоденного споживання аудіовізуального контенту користувачами мережі Інтернет тривалість кадру і самого відеоролику скорочується. Саме тому завдання сучасних дизайнерів та режисерів полягає в необхідності у значно коротший час зрозуміліше й ефективніше донести ідею, зміст і головну думку до глядача.

Припускається, що подальше порівняння результатів досліджень із сучасними прикладами виявить тенденції новітньої кінетичної типографіки, які орієнтовані на більш лаконічну передачу змісту слова чи фрази, на відміну від кінетичної типографіки ранніх років, у якій більше схилилися до створення гармонійної композиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Королькова А. Живая типографика. Москва: IndexMarket, 2007. 220 с.
2. Дядюх-Богатько Н.Й., Куць Я.Й. Шрифт в мультимедіа – перспективи розвитку. *Вісник ХДАМ. Серія «Дизайн, дизайн-освіта»*. 2013. № 1. С. 30–32. URL: <https://visnik.org/pdf/v2013-01-07-dyadyuh-bogatko.pdf>.
3. Ворохидин Н.Ю., Егоров Е.Б. Проблематика необходимости включения в элективный курс принципа модульной сетки в графическом дизайне : *Молодежь в науке и творчестве* : материалы междунар. науч. форума обучающихся (8 апреля 2020 г.) ; 6 ч. Ч. 2. Междунар. науч. практ. конф. «Изобразительное, декоративно-прикладное искусство и дизайн: традиции и современность» : сборник научных статей. Гельсінґер : ГГУ, 2020. С. 37–38. URL: <http://www.art-gzhel.ru/>.

Н. О. Стребиж, Н. Й. Дядюх-Богатько. Художественные особенности кинетической типографики в студенческих работах кафедры ГДИК УАП. – Стаття.

Аннотація. Шрифты и типографика являются одними из форм графики, часто используемых во время коммуникативного процесса в дизайне с помощью цифровых технологий. Движение и анимация – это наиболее эффективные способы привлечения внимания зрителя. Однако кинетическая типографика – это мало исследованная учеными область цифрового искусства. Ее нужно исследовать более детально. Изучение ключевых аспектов интерактивных шрифтов улучшит качество современного цифрового искусства и поспособствует более высокому уровню понимания дизайна.

Ключевые слова: типографика, шрифт, анимация, интерактивные шрифты, кинетическая типографика.

N. Strebizh, N. Dyadyuh-Bogatko. Artistic features of kinetic typography in student works Department of Graphic Design and Book Art Ukrainian Academy of Printing. – Article.

Summary. Fonts and typography are one of useful forms of graphic during communication in design via digital culture. Motion or animation is most productive in achieving viewer attention. However, kinetic typography is still a little-studied field of digital art and needs to be studied in more detail. Exploring key aspects of interactive fonts will improve quality in contemporary digital art and contribute to a new level of design understanding.

Key words: Typography, font, animation, interactive fonts, kinetic typography.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ХРИСТІЯНСЬКА ЛЮБОВ» І ФЕНОМЕНА «ГОСТИННІСТЬ» ЯК ОСНОВ МОРАЛІ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Процеси глобалізації сучасного суспільства поставили перед релігійними конфесіями завдання відродження морально-етичних і релігійних чеснот. Особливої актуальності набуває проблема морального виховання особистості. Соціально-моральна практика показує, що у людини немає зацікавленості у сприянні суспільному благу, тому необхідні зусилля спільноти щодо встановлення соціальних норм і інститутів.

Ключові слова: мораль, релігія, любов, Старий Завіт, Новий Завіт, християни.

Вступ. Мораль і релігія спрямовують людину з на вищі, ідеальні відносини з іншими людьми. Принцип любові – агапе (милосердя, турбота) – є найважливішим моральним принципом. Любов як основа й ідеал людського життя була відкрита християнством. Вона може виконувати корисну функцію в житті суспільства. Їй властиве емоційно-чуттєве начало. Без неї розумний початок був би неживим. Через любов розум приходить до вищого стану – духовного розуму, за допомогою якого людина мислить духовними категоріями.

Основна частина. Необхідність турботи про незнайому людину, яка опинилася в нужді, узгоджується з милосердям, з християнською любов'ю до ближніх [2]. Святе Письмо підкреслює необхідність любові до мандрівників. Де б ми не жили – в будинку, гуртожитку, тюремній камері, – через нас повинна відкриватися любов до ближніх. У чужинців потребували укриття гнані християни, які шукали притулку у одновірців. Апостоли і проповідники переходили з проповіддю з одного місця на інше і сподівалися на старанність гостинних людей. Вони не брали з собою ні золота, ні срібла, ні торби в дорогу (Матв. 10: 19).

Любов до мандрівників є наслідуванням надприродної божественної любові. На підставі цієї любові Бог дав ізраїльському народу землю (Лев. 25:23). Цей народ під час виходу з Єгипту в дорозі не голодував (Пс. 77 – 12:16) і отримував божественну допомогу. На підставі такого милосердя всі люди на землі повинні приймати знедолених людей (Лк. 13:14). Гостинні люди завжди допомагають та забезпечують матеріально ближніх, які цього потребують.

У Святому Письмі сказано: «<...> один до друг до друга люб'язні» (Рим. 12:10). Якщо християни змушені мандрувати (I Петр. 4: 9; I Тим. 3: 2; Тит. 1: 6; Євр. 13: 2), то необхідна праця християн – брати участь у потребах святих.

Авраам показав щедрість і старанність у гостинності. Він чекав гостей цілий день. Потім він обіг їм назустріч і вклонився до землі. Необхідно надавати допомогу святим шанобливо і гідно. Турбота про незнайому людину, яка опинилася в нужді, узгоджується з християнською любов'ю.

Гостинність означає створення такого простору, в якому мандрівник може відчувати себе бажаним другом [1]. Гостинність не змінює людей, але вона створює умови, за яких зміни можуть відбутися. Про це ми знаходимо багато прикладів як в Старому Завіті, так і в Новому. Зокрема, ідеться про оповідання про Авраама, Лота, сонамітянку, учнів, які йшли в Еммаус, а також про милосердного самарянина. Святе Письмо оповідає нам про те, наскільки повинні ми бути щедрими.

У Святому Письмі сказано: «Хто сіє скупю, той скупю й жатиме, а хто сіє щедро, той щедро й жатиме»; «Кожен приділяє як серце йому призволяє, не в смутку й не з примусу <...>».

Мученик Юстин Філософ пише в Апології імператору в 155 році н.е.: «Ми, які найбільше цінуємо накопичення багатства і своє майно, тепер віддаємо все в загальне користування і ділимо з кожним нужденним. Ми, які ненавиділи і знищували один одного через відмінності в манері поведінки і не жили з людьми інших племен, з приходом Христа живемо з ними і молимося за наших ворогів (I Апологія Юстина, глава 14).

Гостинність властива не тільки християнам. У стародавньому світі гостинність вважалася основою моралі. Окремі сторони сучасного життя вимагають відродження гостинності. Головною ознакою гостинності є визнання важливості дружніх стосунків з тими людьми, яких відкинули в суспільному та приватному житті. Це особливо важливо для тих людей, у яких було розбите життя, яких зрадили в дружбі, чий почуття були зневажені. Залучення таких людей до товариства допомагає повернути їх до життя.

Існує безліч модифікацій гостинності. Зокрема, це звані гості, непрохані гості, випадкові, обов'язкові, гості-свати, гості-купці і дипломати, послі. Гостинність в сучасному суспільстві – це підтримка тісних зв'язків між країнами і народами [4].

Гостинність – це джерело симпатії, взаємного розуміння і підтримки. У Середньовіччі носіями інформації були люди, які вирушали в паломництво до святих місць. У старообрядницькому і євангельському середовищах нелегальне поширення інформації було ускладненим, тому мандрівники виконували функції поширення її між громадами.

Кожний народ сприймає гостинність відповідно до своєї національної традиції. Комунікація відбувається через здійснення обрядів, дружнє спілкування. Під час такого спілкування гість долучається до світу господарів.

Існує багато ритуальних практик, в яких люди або предмети зображують божественних гостей. Символічне надання гостю сакрального статусу наділяє його містичними здібностями. Існує уявлення про те, що гість приносить з собою щастя і благополуччя.

Отже, гостинність включає в себе такі важливі напрями діяльності, як розміщення гостей, їхнє харчування. Гостинність виражається в повазі до інакших звичаїв і традицій.

Господар надає гостю нічліг, частування, відводить йому почесне місце за столом, сподівається на таке ж ставлення до себе, тобто теплий прийом, спокійну, сприятливу і дружню атмосферу. Особлива увага приділяється ввічливості, тактовності. Господар проявляє хороші манери, стриманість, терпіння, культуру мовлення, люб'язність і привітність [8]. Приймати у себе гостя слід без нарікання, невдоволення, засмучення або занепокоєння через те, що можуть бути якісь витрати на прийом.

Однак гостинність не повинна суперечити розсудливості. Вона не має сприяти неробству, лінощам, бажанню жити чужою працею. Якщо зупинка тривала, то гість повинен працювати.

Християнська любов відноситься до внутрішнього буття людської особистості. Вона звернена до всіх людей у всій неповторності кожного з них. Любов – це основа моралі. З неї випливають моральні цінності. Любов – це одне з ключових понять християнства. Християнська любов має відразу безліч значень. Така любов – це милосердя, співчуття, турбота. Через любов до Бога християнин проявляє любов до всього, що створено Богом.

Християнин прагне досягти вищого добродійного стану, де гнів, ненависть, злоба перестануть бути значимими. У своїй сутності любов – це одна з найвищих цінностей, яка проявляється в емоційно насиченому ставленні до когось, в гармонійному спілкуванні і взаємодії з ним. Вона робить одну людину важливою для іншої. Любов – це не тільки сильне почуття, а й його діюча субстанція. Отже, любов виступає як творча сила, як турбота про кохану людину. Любляча людина прагне приділити іншій людині більше уваги, принести більше задоволення і радості, ніж собі.

Чи є християнська любов синонімом альтруїзму? Альтруїзм є проявом суспільних властивостей людини. Він замість особистого звеличує колективне. Емпатія і співчуття – це основа альтруїзму. Розумний альтруїзм – це вчинки на благо собі при врахуванні інтересів інших людей. Отже, розумний егоїзм є формою індивідуалізму, зокрема турботою про себе. Любов у християнській ідеології – це жертвність, самозречення, милосердя [3].

Історичний принцип альтруїзму певною мірою був втілений у заповіді любові. Але заповідь любові не вичерпується альтруїзмом, а містить в собі мораль. Особливу силу Божої любові висловлює милосердя як принцип ставлення Бога до людей. Милосердя становить форму жалісливої любові, сердечної участі в житті інших людей.

У контексті даного аналізу милосердя виступає вищою формою альтруїзму. Людина повинна жертвувати собою, проявляючи християнську любов. Отже, альтруїзм і милосердя мають різну природу і зміст. Альтруїзм описується соціально-психологічними моделями, які означають відмову від благодійних, жалісливих вчинків, але водночас зводять таку діяльність до захисту інтересів конкретної людини.

Милосердя в християнстві полягає в наданні допомоги взагалі. Це означає нагодувати голодних, напоїти спраглих, одягнути тих, які не мають пристойного одягу, відвідати тих людей, які перебувають у в'язниці, відвідати хворих, прийняти біженців. Милосердя – це прояв любові, яка бере початок з індивідуального вільного прагнення людини сприяти благу іншої людини. Людина існує в ціннісно орієнтованому світі, де її справжня свобода проявляється у вільній спрямованості до Бога. Свобода розуміється як усвідомлення і добровільне прийняття заповідей, принципів, норм любові, милосердя, страждання [7].

Відчуваючи милосердя, людина не так думає про себе, як про того, хто страждає. Феномен людського милосердя лежить в основі колективної та індивідуальної моральності. Милосердя можна знайти в основі багатьох духовних і естетичних традицій. Принцип добра в соціальній взаємодії людей реалізується

в такій фундаментальній цінності, як чеснота. Чеснота виражається як діяльне добро, прагнення, здатність і готовність особистості здійснювати благодійні вчинки для іншої людини або соціальної групи.

Добродіяння пов'язане з взаємодіями, за допомогою яких здійснюється милосердя. Це моральна норма і цінність, яка будується на співчутті, а також готовність допомагати будь-якому нужденному. Важливим є той факт, що милосердя органічно пов'язане з різними проявами любові.

Реформація була істотним кроком в історії розвитку ідей і інституту милосердя у християн. Нове бачення полягало в тому, що протестантизм переніс милосердя, тобто благочестиву благодійність, з зовнішніх форм прояву у внутрішній зміст. Головним завданням милосердної людини є не обдарування нужденної людини милостиною, а порятунок її душі, моральне оновлення її внутрішнього стану.

Співчуття є одним з моральних обов'язків християнина. Заповідь любові підноситься над усіма іншими заповідями. Саме милосердя є проявом вищої любові. У Новому Завіті прообразом любові до ближнього є не себелюбство, а саме милосердя Бога. Але людина не може бути милосердною до Бога. Можливість самої любові до людини зумовлюється Божою любов'ю до людини, Його милістю щодо людини.

Милосердя втілюється у співчутті, при цьому людина обмежує себе, жертвує собою заради інших. Милосердя передбачає здатність, зусилля волі. Воно втілюється в даруванні, тобто в відданні. Воно є подоланням себе, свого прагнення до заощадження. За допомогою милосердя долається відособленість людей, створена порядком суспільного життя. Милосердя означає неупереджене прийняття інтересів іншої людини незалежно від симпатії чи антипатії [6].

Прояв милосердя полягає у внутрішньому змісті, тобто в порятунку людини, зміні її внутрішньої природи. Бог є абсолютним зосередженням блага, милості і справедливості. Він Сам є благом, милістю і справедливістю та їх джерелом. Милосердя є метою прагнень людини і засобом її наближення до Бога. Милосердя діє за принципом рівності і здатне встановити дружні стосунки між членами людського суспільства. Це означає визнання і дотримання кожним індивідом прав інших. Традиції милосердя, благодійної діяльності є загальними. Вони характеризують як минулі, так і сьогоденні міжконфесійні відносини.

Визначальним стає розуміння милосердя як невід'ємної якості, внутрішньої мотивації до безкорисливого здійснення добра. Розглядаючи понятійну форму милосердя – благодійність, ми переконуємося, що відмінність милосердя від благодійності полягає в тому, що акцент у благодійності робиться на ціннісно-мотиваційній стороні людської діяльності, а в милосерді – на емоційно-чуттєвій. Сфера поширення милосердя є набагато ширшою за сферу, де проявляється благодійність. Милосердя проявляється і в родині, і в дружньому спілкуванні, і між ворогами [5].

Християнська чеснота розуміється не як моральна, а як теологічна, духовна категорія. Перелік чеснот відрізняються в різних християнських традиціях. Однак в цілому людина прагне до чеснот не заради вигоди, а щоб знайти життя в Бозі.

Висновок. Милосердя – це боротьба з нетерпимістю, з байдужістю суспільства. Сучасне суспільство потребує милосердя, тому слід розвивати дане почуття. Це можливо завдяки розширенню власних знань про милосердя. Милосердна людина може навчитися сприймати потреби інших людей і реагувати на них.

Духовна любов до Бога дає надію на порятунок і відкриває шлях до співчуття до навколишнього світу через реальну любов до людей і неприйняття влади зла, джерелом якого є свавілля, егоїзм, самолюбство.

Милосердя – це одна з найважливіших християнських чеснот. Милосердя до ближнього нерозривно пов'язане з заповідями Бога. Згідно з християнською доктриною любов до Бога, як і всі релігійні почуття, набуває в серці людини значення лише тоді, коли людина проявляє милосердя до ближніх.

Милосердя є спільною людською цінністю, що має глибокий моральний сенс. Милосердя пов'язане з встановленням духовності людини, що має виховне значення. Це сприяє формуванню у людей почуття шляхетності, душевної щедрості і солідарності, спонукає їх до творчої активності.

Нині милосердна і благодійна робота релігійних організацій здійснюється за різними напрямками і в різних формах. Серед них – допомога хворим в медичних установах, підтримка людей з розумово-психічними і фізичними вадами та дітей-інвалідів, турбота про немічних людей похилого віку. Зокрема, ідеться про соціально незахищені групи населення. Окремо варто зазначити про виховну та благодійну роботу з алкоголіками і наркоманами. Релігійні організації різної конфесійної спрямованості проводять індивідуальну благодійну діяльність, спираючись на багатовіковий досвід милосердя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Г.І. Гостинність як одна із перших форм прояву людської довіри. *Соціальні технології*. 2011. № 52. С. 7–12.

2. Белоусов П.А. Христианская любовь как форма высшей человеческой чувственности. Владимирский государственный университет. том 13. № 2. 2020. С. 1746–1756.
3. Бигун Р.В. Альтруизм и милосердие как ценности и факторы человеколюбия. *Гилея*. 2015. № 102. С. 197–200.
4. Витолина Ю.В. Гостеприимство. *Логика и этос*. СПб. : РХГА, 2014. С. 238–245.
5. Логунова Е.Г. К вопросу о двух концепциях феномена милосердия. *Дискусия*. Екатеринбург. 2012 № 3. С. 21–25.
6. Логунова Е.Г. Милосердие как способ борьбы с нетерпимостью. СПб. : Изд-во политехн. ун-та. 2011. С. 155–156.
7. Осипова А.В. Психологическое осмысление милосердия в современном обществе. 2018. 14–23.
8. Пономарьев А.П. Етнічність та етнічна історія України в контексті комунікації. Народна історія України : курс лекцій ; навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либидь. 1996. 68.

В. Г. Чаплинский. Компаративный анализ понятия «христианская любовь» и феномена «гостеприимство» как основ морали общества. – Статья.

Аннотация. Процессы глобализации современного общества поставили перед религиозными конфессиями задачу возрождения нравственно-этических и религиозных добродетелей. Особую актуальность приобретает проблема морального воспитания личности. Социально-нравственная практика показывает, что у человека нет заинтересованности в содействии общественному благу, поэтому необходимы усилия общества по установлению социальных норм и институтов.

Ключевые слова: мораль, религия, любовь, Ветхий Завет, Новый Завет, христиане.

V. Chaplynskyi. Comparative analysis of the concept of “Christian love” and the phenomenon of “hospitality” as the basis of morality of society. – Article.

Summary. The processes of globalization of modern society have set before the religious confessions the task of reviving moral, ethical and religious virtues. Of particular relevance is the problem of moral education of the individual. Social and moral practice shows that a person has no interest in promoting the public good. Therefore, community efforts are needed to establish social norms and institutions.

Key words: morality, religion, love, Old Testament, New Testament, Christians.

УДК 392:502.175 (477) (043.3)

А. О. Шевель

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна*

РОЗУМІННЯ УСПІХУ СТАРОДАВНІМИ ГРЕКАМИ

Анотация. У статті обґрунтовано концепт «успіх» у філософському аспекті. З'ясовано, що проблема успіху є дискусійною, про що свідчить низка підходів щодо його тлумачення. Розглянуто розуміння успіху стародавніми греками від міфологічного світогляду до аналізу творів античних авторів. Акцентовано увагу на чинниках, що впливають на успіх.

Ключові слова: арете, агон, місто-поліс, неуспіх, слава, софія, успіх, щастя.

Проблема успіху є складною і полівимірною. Успіх в житті людини і суспільства – це явище складне і неоднозначне: він має безліч форм прояву, показуючи себе в абсолютно різних галузях людського буття і діяльності (політиці, бізнесі, науці, мистецтві, повсякденності тощо). Успіх є символом ідеального стану, показуючи кращий порядок світоустрою і зразок для наслідування. Його можна назвати мірилом цінності, особистісним еталоном, навіть соціальним імперативом. Успіх отримує схвалення в суспільстві і виступає мотивацією для тиражування, тобто впровадження в життя окремої людини, соціальної групи або суспільства в цілому певної стратегії поведінки. Без перебільшення можна сказати, що саме успіх виступає однією з головних домінант, що визначає і структурує життя кожної людини.

Проблема успіху і успішної людини не завжди була у фокусі уваги філософської науки. Нерідко мислителі висловлювали протилежні ідеї і погляди. Одні науковці бачили успіх в результаті зусиль людини,

спрямованих на досягнення поставленої мети. Інші філософи вважали, що успіх – це дар Бога, пов'язуючи його з духовними факторами. Треті – бачили в успіху гру обставин. Хтось пов'язував успіх з внутрішнім станом людини, її душевним спокоєм, відсутністю страждань, позитивними емоціями, ототожнюючи успіх з поняттям щастя (згадаймо Епікура, Лао-Цзи, Чжуан-Цзи, Б. Спінозу, Л. Толстого). Деякі філософи пов'язували успіх із зовнішніми факторами, з вигодою і практичною доцільністю. Подібний підхід був характерний для софістів, які користувалися великою популярністю в часи розквіту грецької демократії.

До авторів, які розглядали поняття «успіх», можна віднести Аристотеля, Платона, Сократа, Р. Декарта, П. Рикера, Г. Гезеля, М. Хайдеггера, Ю. Хабермаса, Д.М. Узнадзе, І.С. Кона, М.М. Мамардашвілі, В.С. Стюпіна та інших.

Серед вітчизняних філософів концепцію життєвого успіху розробляють Л. Бевзенко, Г. Головаха, Н. Паніна, Л. Сохань, Г. Тульчинський та інші.

Розуміння успіху стало формуватися ще в давнину в рамках панування міфологічного світогляду. У найдавніших культурах успіх розуміли як піднесення однієї людини над іншими, що забезпечувало їй силу, владу, славу, тріумф, багатство. Тему успіху можна виявити і в міфах. Так, більшість грецьких богів асоціювалася з успіхом. Боги сприймалися як покровителі успіху. Заручившись їхньою прихильністю, будь-який грек міг розраховувати на успіх в різних, в тому числі скрутних, ситуаціях. Однак при цьому людина сама повинна була докладати певних зусиль і наполегливо працювати.

Серед богів, наприклад, богом успіху можна назвати Зевса-громовержця. Саме він очолював пантеон олімпійських богів і успішно керував усім всесвітом.

Згідно з міфами йому приписувалися такі якості: велич, могутність, влада, авторитет, амбіції, раціоналізм, масштабність і рішучість дій, вміння стратегічно мислити і нав'язувати іншим свою волю. Необхідно зауважити, що ці якості можна виявити у багатьох успішних людей, особливо тих, які обіймають високі посади (керівник великої фірми, корпорації чи підприємства). Атрибутами Зевса були світло і влада, а символами, що їх втілюють, – орел, скіпетр і пучок блискавок.

Богом успіху називали і Гермеса, який володів винахідливістю, жвавістю розуму, швидкістю пересування, талантом спілкування. Вважалося, що саме він був заступником людей, приносячи їм удачу [2, с. 11].

Грецькі мислителі цікавилися питанням про щастя і шукали шляхи його досягнення. Для людей античної епохи єдиною можливістю для реалізації, а значить і успіху, було повсякденне життя. Греки боялися смерті, оскільки, за їхніми уявленнями, за нею немає нічого хорошого: там тільки похмурий Аїд, де бродять тіні, що не пам'ятають імен. Тому щастя можна досягти тільки за життя. Головна ознака щастя – це везіння, успіх, популярність, а також можливість залишитися в пам'яті нащадків. Стародавні греки використовували поняття «арете», яке можна перекласти як доблесть. Пряме значення цього слова – це якісність. Так, арете воїна – бути хорошим воїном, арете правителя – бути хорошим правителем. Мета життя – досягти головних арете, що було гарантією визнання і могло привести до безсмертя. Для більшості греків успіх втілювався в суспільному визнанні, що уособлювало щастя.

Не менш важливим було поняття «софія» (мудрість). Її греки бачили в здатності застосовувати теоретичні висновки на практиці, а також в умінні жити відповідно до свого призначення. Любов до мудрості (філософію) і спосіб життя багато грецьких філософів ототожнювало.

Не слід забувати, що соціальне життя для грека було на першому місці. Головною формою співжиття було місто-поліс. Життя людини проходило на жвавих вулицях, площах і в театрах, де завжди можна було почути розмови на різні теми. Культура Античності була розмовною. Уміння добре говорити забезпечувало успіх у соціальному житті. Зокрема, успіх і обговорювали давні греки. Людина не могла існувати поза суспільством (згадаємо, що Аристотель визначав людину як суспільну тварину), і стратегії досягнення успіху в суспільстві мали для людей античного світу першорядне значення. Коли наприкінці VI ст. до н.е. в Греції з'явилися вчителі мудрості – софісти, їхній успіх був гарантований.

Більшість людей того часу була переконана, що все в руках людини, адже кожен може досягти успіху тут і зараз. Внаслідок цього люди стали звертатися до софістів, щоб домогтися влади над свідомістю оточуючих. Успіх став зводитися до вміння володіти аудиторією, а сам оратор керувався таким гаслом: «Істина у кожного своя, а правий той, хто вміє переконувати».

Мета діяльності софістів полягала в тому, щоб дати людині необхідні для успішної громадської кар'єри знання і навчити її сперечатися і перемагати. У демократичному полісі до влади (отже, до успіху) приходили ті, хто володів даром красномовства. Метод софістів був також орієнтований на практичний успіх. Навчання риториці і еристиці (мистецтву сперечатися) відбувалося у формі діалогу: один з учасників висував аргумент, а інший мав змусити його від нього відмовитися.

Однак софістичний підхід накладав і обмеження на перспективи зростання людини. Завжди потрібно було бути готовим до підступу з боку більш витонченого супротивника. Часто людина, занурюючись в риторичні вправи, втрачала зв'язок з реальністю, а це відволікало її від професійної діяльності. Крім того, бажання довести свою правоту призводило до неготовності просто по-людськи допомогти партнеру або колезі [2, с. 15].

Поняття успіху трапляється у творах давньогрецького письменника Гесіода (прибл. 700 р. до н.е.). Його батько походив з Кіми (Мала Азія). Через злидні він переселився в Аскру (Беотія) – відсталу сільськогосподарську область материкової середньої Греції біля Гелікону (гори муз). Там Гесіод був пастухом і селянином, усе життя поєднуючи селянську працю з поетичною творчістю. Гесіод прославився як рапсод, самобутній і талановитий митець, людина складного й суперечливого світогляду. Після смерті батька молодший брат Гесіода Перс обдурив його, щоб заволодіти батьківським майном. А коли розтринькав батьківський спадок, Перс звернувся до брата за допомогою. Щоб допомогти братові не матеріально, а морально, Гесіод створив дидактичну поему «Роботи і дні». Саме в цій поемі Гесіод називає своє ім'я і наводить деякі відомості про себе. Гесіод вважає за потрібне поділитися своїм життєвим досвідом, визначаючи його повчальним для інших. Поема Гесіода дає можливість уявити особистість самого поета, а саме просту, мудру, працьовиту людину, котра глибоко шанує роботу землероба, звиклу до суворих умов життя, важкої фізичної праці.

Провідною є така думка поета: «Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне», що свідчить про розуміння ним соціальних причин і особистісної зумовленості багатства і бідності як успіху і неуспіху. Давньогрецький письменник зазначав, що вони виявляються у здібностях і зусиллях особистості, які спрямовані на досягнення певного результату (матеріального рівня життя). У поемі «Роботи і дні» є кілька таких тем: проповідь правди, визначені богами умови людського існування, справедливість і насильство, праця землероба, мореплавство, «щасливі» і «нешасливі» дні для роботи.

Гесіод створив для селянина «компактний моральний кодекс поведінки в житті», якого той повинен дотримуватися, живучи серед людей найжахливішого «залізного покоління» [3, с. 14]. Гесіод був першим в античній літературі, хто поставив питання про зміну людських поколінь – золотого, срібного, мідного, героїчного, залізного – і дійшов невтішних висновків: оскільки суспільство деградує, то поступово втрачаються всі людські цінності, передусім моральні.

Проте автор переконаний, що нещастя, негаразди, лихо можна подолати, якщо вірити у правду та богів і не зневажати працю. Почесною є будь-яка робота.

Соціальна орієнтація на успіх у стародавніх греків найяскравіше виявилась у такій історичній формі, як агон (боротьба, змагання). Агон уособлював характерну рису вільного грека, який реалізував свою свободу в Олімпійських, Піфійських, Немейських іграх, які проводилися кожних чотири роки в Олімпії у Пелопоннесі на честь головного бога Зевса. Спочатку в програму входили лише біг і боротьба, проте згодом додалися кінні перегони верхи та на колісницях, метання списів тощо. Переможець отримував оливковий вінок і славу на все життя. Традиція проведення Олімпійських ігор відродилася в 1896 р., і до цього часу вони залишаються світовою ареною спортивної першості. Олімпіада є уособленням престижу держав.

Агон утверджував ідею перемоги в змаганні як найвищої цінності, що ушляхує переможця й забезпечує йому повагу та пошану. З агону починається діалектика як уміння вести бесіду, спростовуючи міркування противника, відстоюючи власні думки. Агон став складовою частиною театрального дійства (трагедій і комедій), побудованого на діалозі хору й акторів, яке принесло невмирущу славу грецьким драматургам, зокрема Есхілу, Софоклу, Евріпіді, Арістофану. Змагальність визначила принципи побудови системи освіти, що орієнтувалася на виховання повноцінного громадянина, особистості, лідера.

Давньогрецький філософ Сократ (470–399 рр. до н.е.) активність психіки людини вперше почав визначати таким девізом: «Пізнай самого себе». При цьому мався на увазі не аналіз свідомості як такої, а аналіз цілісної особистості. У цьому плані розум для Сократа, як і для інших давньогрецьких мислителів, був єдиним і всемогутнім двигуном й організатором поведінки. За Сократом, людина не досягає щастя не тому, що вона його не хоче, а тому, що вона не знає, у чому воно полягає.

Пріоритет розуму в житті людини відстоював і Платон (427–347 рр. до н.е.) у своєрідній філософській системі об'єктивного ідеалізму. Розумом, як вважав Платон, пізнаються ідеї, яких немає у видимому світі і які недоступні для сприйняття органами почуттів. Вони утворюють справжнє буття – царство вічних і незмінних сутностей. За їхнім зразком з безформної і пасивної матерії виникли, прагнучи їх наслідувати, почуттєві речі (світ речей і світ ідей не є тотожними: оскільки ідеї є ідеалами, то порівняно з речами вони є більш цінними). Чисто специфічні властивості людини – доброту, мудрість – не можна представити наочно в чуттєвій формі. Отже, душа як основа особистості не є тотожною матеріальним об'єктам. Регуляція поведінки людини повинна здійснюватися етичними нормами.

Платон у своїх діалогах приділяв увагу мотивам слави і визнання. Слава – це форма визнання певних заслуг особистості, оцінка чеснот особистості. Філософ зробив й одну з перших класифікацій цінності (блага) як категорії, поділивши її на *добру, прекрасну, істинну* [1, с. 42].

Глибокі роздуми про щирість діяльності людини були висловлені Аристотелем (384–322 рр. до н.е.). У своїй роботі «Про душу» він, прагнучи розкрити біологічні корені душі людини, докладно розглядає її функції, роль в життєдіяльності людини й організму. Він піддає детальному аналізу й такі психологічні аспекти, як чуттєва здатність, функції уявлень і фантазії, поняття про розум. У працях Аристотеля були відображені і практичні сторони активності психіки. На його думку, людині необхідні тренування характеру.

Рушійною силою поведінки людини Аристотель вважав прагнення, яке виражає внутрішню активність організму і сполучене з почуттям задоволення або невдоволення. Людина, на думку Аристотеля, є тим, що вона сама у собі виховує. Людина виробляє характер завдяки своїм регулярним вчинкам. Під час пояснення процесу пізнання Аристотель висловив думку про особливу форму інтелектуальної активності людини. Таку форму він позначив терміном «нус» («розум»). Ця форма, як і творча активність, яка веде до загальних понять, якоюсь мірою протиставляється іншим формам і витлумачується як те, що, залежачи від тіла, привноситься у психофізичну організацію людини у вигляді божественного розуму.

Аристотель оперував такими поняттями, як «поціноване» та «цінне». Він вважав, що блага бувають різними. Зокрема, є такі блага: цінні (доброчесність, душа, розум), хвалімі (чесноти та дії, які викликають похвалу), можливі (сила, краса, багатство, влада) [1, с. 43].

Отже, успіх – це феномен складний і неоднозначний, він переживається і оцінюється суб'єктивно й об'єктивно. Успіх – це також специфічна установка, яка сприймається як особистісний або громадський орієнтир і як результат досягнення поставленої мети.

Філософи Стародавньої Греції розмірковували про проблеми «успіх і діяльність», «успіх і особистість» в контексті антропологічного напрямку. Бажання раціонально відобразити буття на основі виявлення мотивів та способів дій стало основою погляду на успіх в грецькій культурі.

Людина виявилася більш автономною від соціуму та влади, стала верхівкою системи цінностей, що зумовило появу антропоцентризму й індивідуалістичного спрямування у західних цивілізаціях, які базувалися на провідних принципах, закладених за часів Античності.

Грецькі філософи почали вживати поняття «цінність», а аксіологічні положення античної філософії стали фундаментом для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до оточуючого світу. Вони розуміли успішну особистість як досконалого військового, мислителя, політика. Успіх трактувався відповідно до такого стародавнього вислову: «За плодами їхніми пізнайте їх». Деякі ідеї античної філософської думки є досі актуальними. Зокрема, це такі ідеї:

- для досягнення успіху необхідно пройти певну освітню підготовку, бути великодушним, мати гарну пам'ять і тонкі почуття, цілісність у пізнанні речей, що дає можливість приймати правильні рішення (Аристотель);

- успіх лідера залежить від набутого досвіду, незважаючи на відсутність самобутності та ініціативи (Платон);

- успіх залежить від володіння мистецтвом впливу на суспільну свідомість (Сократ).

Будь-яка людина може націлитись на успіх як кінцеву мету і докласти усіх зусиль для її досягнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесніков М. Проблема сутності ціннісних орієнтацій у наукових дослідженнях. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 5. С. 42–50.
2. Лики успеха (серія «Секреты развития») / О.В. Григорьева, Е.Л. Яковлева, М.А. Зайченко, Г.В. Юсупова, А.А. Кабирова ; под ред. О.В. Григорьевой, Е.Л. Яковлевой ; Институт экономики, управления и права (г. Казань). 2-е изд. Казань : Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2014. 216 с.
3. Тарасова Н., Конєва Т. «Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне» (Гесіод. «Роботи і дні»). Володимир Мономах. «Поучения»). *Філологічні науки* : збірник наукових праць. Полтава. 2011. № 8. С. 14–23.

А. А. Шевель. Понимание успеха древними греками. – Статья.

Аннотація. В статтє обоснован концепт «успех» в философском аспекте. Выяснено, что проблема успеха является дискуссионной, о чем свидетельствует ряд подходов к его толкованию. Рассмотрено понимание успеха древними греками от мифологического мировоззрения к анализу произведений античных авторов. Акцентировано внимание на факторах, влияющих на успех.

Ключевые слова: арете, агон, город-полис, неуспех, слава, софия, успех, счастье.

A. Shevel. The understanding of success by the ancient greeks. – Article.

Summary: *The article substantiates the concept of “success” in a philosophical aspect. It was found that the problem of success is debatable, as evidenced by a number of approaches to its interpretation. The article considers the understanding of success by the ancient Greeks from the mythological worldview to the analysis of the works of ancient authors. The attention is focused on the factors influencing the success.*

Key words: *arete, agon, city-polis, failure, glory, sophia, success, happiness.*

ЗМІСТ

О. І. Стеценко-Баранова АПРОБАЦІЯ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	3
---	---

РОЗДІЛ 1

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

А. О. Грабарчук, І. М. Дмитрук ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ МОРСЬКОЮ ГАЛУЗЗЮ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАЙКРАЩИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ.....	12
О. І. Гуміров ГІГ-КОНТРАКТ ЯК НОВА ФОРМА ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	15
А. Й. Іванський, Ю. В. Гришок ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ПОДАТКОВОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ.....	19
А. Й. Іванський, Ю. О. Полиха УЧАСТЬ МВФ У ФІНАНСОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ.....	21
М. М. Козак, А. Ю. Островська ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	24
Р. В. Костюнін, І. М. Дмитрук ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	27
О. В. Сівак ЛІС ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИРОДИ.....	31
Ю. М. Сідоренко ПРАВОВА ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ ДЕПОРТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	34
А. М. Соцький ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	38
Я. О. Тицька ГЛОБАЛЬНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ З ПИТАНЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	43

РОЗДІЛ 2

ФІЛОЛОГІЯ

Г. А. Сергєєва ТЕРМІН І ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ: ПОНЯТТЯ ТА ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ.....	48
Н. М. Шкворченко, Ю. В. Шарапановська СТРУКТУРА КЛАСИФІКАЦІЇ КОНЦЕПТУ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ.....	52

РОЗДІЛ 3

СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ. МЕДИЦИНА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

Г. А. Білецька СУДОВО-МЕДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНОТИПОСКОПІЇ ПІД ЧАС ЕКСПЕРТИЗИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	58
В. Є. Білецький КОМУНІКАЦІЇ В ДИТЯЧІЙ ОНКОЛОГІЇ.....	61
В. О. Малиновський, М. А. Павлюченко ХІМІЧНИЙ ПЛІНГ В ЕСТЕТИЧНІЙ МЕДИЦИНІ.....	65

Т. П. Терешина, В. А. Пахлевандзе ГІПЕРЕСТЕЗІЯ ЗУБІВ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ, СПОСОБИ ЛІКУВАННЯ (ОГЛЯД).....	68
В. Й. Тешук, Н. В. Тешук, О. О. Руських «РЕФОРТАН» В АНГІОНЕВРОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	72
В. Й. Тешук, Н. В. Тешук, О. О. Руських ПІСЛЯІНСУЛЬТНА ДЕПРЕСІЯ В АНГІОНЕВРОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	76

РОЗДІЛ 4
ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ.
ПЕДАГОГІКА. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

Т. О. Барсукова, Ж. І. Антіпова МОТИВАЦІЯ ДО ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ – ГОЛОВНИЙ КОМПОНЕНТ УСПІХУ В ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	82
Т. А. Vyelobrova ELECTRONIC MEANS FOR TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE.....	86
Н. М. Бовсунівська, П. А. Довгий АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ НАДБАНЬ МИТЦІВ ВОЛИНИ-ЖИТОМИРЩИНИ ХІХ-ХХ СТ. НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ОНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ.....	90
Ю. В. Борисова, П. С. Біда ДИСКРИМІНАЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	95
Є. А. Жукова ВПЛИВ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.....	99
О. В. Пономаренко, Б. Т. Боєцька-Пономаренко ДІАСПОРАЛЬНИЙ ДИПЛОМАТИЧНИЙ ДИСКУРС: УТОЧНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО БЛОКУ ДИСЦИПЛІН (ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ).....	103
Н. О. Стребіж, Н. Й. Дядюх-Богатько ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КІНЕТИЧНОЇ ТИПОГРАФІКИ У СТУДЕНТСЬКИХ РОБОТАХ КАФЕДРИ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ТА МИСТЕЦТВА КНИГИ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ ДРУКАРСТВА.....	106
В. Г. Чаплинський КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ХРИСТІЯНСЬКА ЛЮБОВ» І ФЕНОМЕНА «ГОСТИННІСТЬ» ЯК ОСНОВ МОРАЛІ СУСПІЛЬСТВА.....	111
А. О. Шевель РОЗУМІННЯ УСПІХУ СТАРОДАВНІМИ ГРЕКАМИ.....	114

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 35

Підписано до друку 10.11.2021 р.
Формат 60×84/8. Ум.-друк. арк. 14.18.
Тираж 100 прим. Замовлення № 1121/425.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (048) 709 38 69

www.helvetica.ua
E-mail: mailbox@helvetica.ua